

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞININ KURULMASI VE
DÖNEMİN MADEN, PETROL, DOĞAL GAZ VE ENERJİ POLİTİKALARI
(ARALIK 1963- ŞUBAT 1965)

Yüksek Lisans Tezi

Ufuk ERTAN

ANKARA- 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ) ANABİLİM DALI

ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞININ KURULMASI VE
DÖNEMİN MADEN, PETROL, DOĞAL GAZ VE ENERJİ POLİTİKALARI
(ARALIK 1963- ŞUBAT 1965)

Yüksek Lisans Tezi

Ufuk ERTAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

ANKARA- 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ufuk ERTAN

İmzası

.....

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AŞ	: Anonim Şirketi
AP	: Adalet Partisi
AID	: Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
BBKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BP	: British Petrol
Bkz.	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
C.	: Cilt
ÇEAŞ	: Çukurova Elektrik Anonim Şirketi
DSİ	: Devlet Su İşleri
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
der.	: Derleyen
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
EİEİ	: Elektrik İşleri Etüt İdaresi

ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
KM	: Kilometre
KG	: Kilogram
kWh	: Kilowatt saat
MW	: Megawatt
MTA	: Maden Tetkik Arama Enstitüsü
MP	: Millet Partisi
MEHTAP	: Merkezi Hükümet Teşkilatı Projesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TL : Türk Lirası

YTP : Yeni Türkiye Partisi

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren enerji alanında geliştirici nitelikteki politikalar izlenilmeye çalışıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olan korumacı-devletçi iktisadi anlayışı enerji sektöründe de etkiliydi. Söz konusu bu iktisadi anlayış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında zamanla gevşetilmeye başlandı. Önce Truman Doktrini sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım alınmaya başlanması, Cumhuriyet Halk Partisi (bundan sonra CHP) ve Demokrat Parti (bundan sonra DP) hükümetleri dönemlerinde aralıksız olarak ve aynı yaklaşım içinde devam etti. Yabancı sermayeye konulan sınırlamalardaki ilk yumuşamalar, CHP tarafından 1947 ve 1950 yıllarında gerçekleştirildi. Türkiye'nin, 1947 yılında, International Monetary Fund (bundan sonra IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütüne, 1952'de de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (bundan sonra NATO) üye olmasıyla Türkiye'ye gelen Batılı, özellikle Amerikalı, uzman ve danışmanların da sayısı arttı. Çoğu Amerikalı olan bu uzmanların hazırladığı inceleme ve raporların etkisiyle özellikle sanayi ve enerji alanında devletçi-korumacı politikalara son verildi.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle DP büyük bir çoğunlukla iktidara geldi. DP iktidarı ile 1950'li yıllarda liberal ekonominin ilkelerine uygun bir iktisat politikası tercih edildi. CHP iktidarları döneminde başlayan yabancı sermayeye karşı yapılan gevşeme politikaları, 1951'de Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu kabul edilerek sürdürüldü. Ayrıca DP iktidarı, ekonomide planlamacılığa da karşıydı. Hatta bazı DP'li bakanlar iktisadi planlama talepleri karşısında "*Halk plan değil, pilav istiyor*" diyerek bu konuyla alakalı duruşlarını sergiliyordu. Oluşan bu yeni ortamdan enerji politikaları da etkilendi. 1954 yılında kabul edilen Petrol Kanunu ile petrol sektörünün yabancı girişimcilere açılmasının yanında devletin müdahalesi de azaltılıyordu. Aynı yıl içerisinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu da kabul edildi. Muhalefet partisi CHP'nin lideri söz konusu bu kanunları taviz ve kapitülasyon kanunları olarak değerlendirdi. Bundan dolayı CHP, yaklaşmakta olan 1957 seçimlerinde Petrol ve Yabancı

Sermaye Kanunlarının eleştirisini seçim kampanyasının baş teması olarak belirledi. Fakat seçimlerde yabancı sermaye taraftarı DP daha da güçlendi. CHP ise seçimlerden zayıflamış olarak çıktı. Bu durum artık devletçi ve korumacı politikaların etkisini yitirdiğine dair anlayışın oturmasına sebep oldu.

1950’li yılların ortasından itibaren yaşanan kısmi ekonomik durgunluk neticesinde, DP liberal ekonomi ilkelerinden taviz vermeye başladı. Ekonomik durgunluğa önlem olarak ithal sınırlandırılması ve bazı sektörlerde kamu yatırımlarının artırılması gibi devletçi sayılabilecek politikalar uygulandı. Liberal iddialardaki DP, iktisadi zorlamalar neticesinde, bir taraftan kontrollü bir dış ticaret rejimine, diğer taraftan da tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmeyi amaçlayan ve ciddi ölçüde devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilen bir ithal ikamesi politikasına geçti. “Devlet işletmelerinin özel girişimcilere devri” söylemi ile iktidara gelmiş olan DP, bu dönemde kamu yatırımlarını arttırmak zorunda kaldı. Ekonomideki bu tavır değişikliğinden en çok etkilenen sektörler arasında enerji gelmekteydi. Enerji ve kömür gibi üretim kollarında, kamu sektörünün öncülük ettiği önemli gelişmeler oldu.

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 27 Mayıs 1960 tarihinde iktidara el koymasıyla, Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulan askeri yönetim de başlamış oldu. Cemal Gürsel’in başkanlığını yaptığı askeri cunta on yıllık DP iktidarına son verdi. Darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulan 27 Mayıs askeri yönetimi, 1961 Anayasasına göre seçilen parlamentonun ilk toplantı günü olan 25 Ekim 1961 tarihine kadar yaklaşık bir buçuk yıl görev yaptı. 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumda kabul edilen 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesini ilk kez benimserken, bu yıllarda planlı kalkınma dönemine de geçildi. 1961 Anayasası ile ekonomi politikasında yeni ilkeler kabul edildi. Anayasa’nın 41. maddesi, devlete kalkınma planları hazırlama hedefi koymaktaydı. 129. maddesi de kalkınma planlarını yapacak Devlet Planlama Teşkilatı’nın (bundan sonra DPT) kurulmasını zorunlu kılmaktaydı. 1961 Anayasası ile iktisat politikalarında “karma ekonomi modeli” öngörüldü. 1961 Anayasası ile

planlı ekonomiye geri dönüldü. 1960 yılının Eylül ayında müsteşarlık seviyesinde kurulan DPT, 1961 Anayasası ile anayasal güvence kazandı. DPT'nin görevi Anayasa'nın önceliklerine göre ve demokratik yollardan gerçekleştirilmek üzere kalkınma planları hazırlamaktı. DPT'nin sadece kalkınma planları hazırlaması görevi yoktu. Ayrıca DPT, ekonomik ve sosyal kalkınmanın koordinasyonunu sağlamak üzere hükümete danışma hizmeti de verecekti. Kalkınma Planları, kamu sektörü için bağlayıcı olmakla beraber özel sektör için de özendirici ve caydırıcı önlemler içermektedir. Enerji, sanayi tesisleri ve benzer altyapı yatırımları kısa vadede karlı olmadıkları ve yüksek sermaye gerektirdikleri için kamu sektörü tarafından gerçekleştirilecekti. Böylece Türkiye, 1950'li yıllara kadar uygulamış olduğu planlı ekonomi faaliyetlerine, 27 Mayıs askeri darbesi ve 1961 Anayasası ile geri döndü. 1961 Anayasası ile iktisat politikalarında "devletçilik" ve "liberalizm" gibi belirli bir ilke kabul edilmedi, bunların yerine Türk ekonomisi için "karma ekonomi modeli" öngörüldü.

27 Mayıs askeri darbesi ve 1961 Anayasası ile oluşan yeni düzen enerji ve maden politikalarını da etkiledi. Hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, (bundan sonra BBYKP) enerji, sanayi tesisleri ve benzer altyapı yatırımları kısa vadede karlı olmadıkları ve yüksek sermaye gerektirdikleri için kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmesi ön görülmektedir. Dönem itibariyle ekonomisi gelişme aşamasında olan Türkiye için, yeraltı ve yerüstü kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanılması gerekiyordu. Fakat enerji ve maden konularıyla ilgilenen kuruluşların farklı bakanlık ve yönetim organlarına bağlı olmasından dolayı bütünsel bir enerji politikası geliştirilememektedir. Gerek enerji kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanmak gerekse enerji politikalarını bir elde toplamak amacıyla bir Enerji Bakanlığı'nın kurulması uzun süredir gündemdedir. Enerji ve madencilikle alakalı kurum ve kuruluşları bir yönetim organı altında toplama çabaları 1960'lı yılların başında sonuçlarını verdi. BBYKP'de enerji ve madencilikle ilgili bir bakanlık kurulması tavsiyesi bulunmaktaydı. Enerji ve madencilik alanlarında etkili politika üretmek ve Türkiye sanayisi ve nüfusunun

ihtiyacı olduğu enerjiyi üretim faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla 1963 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (bundan sonra ETKB) kuruldu. Böylece enerji alanında uzun süredir uygulanmaya çalışılan politika ve faaliyetler, BBYKP ilkeleri ışığında bakanlık düzeyinde ilk defa hayata geçirilmiş oldu. ETKB'nin ilk bakanı Arif Hüdai Oral'dı.¹

Bu yüksek lisans tez çalışması, Türkiye'nin 1963 yılında ilk defa tecrübe etmiş olduğu Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın, Aralık 1963 ile Şubat 1965 tarihleri arasında gerçekleşen enerji politikalarını ele almayı amaçlamaktadır. Maden ve petrol alanlarında yaşanan gelişmelerin incelenmesinin yanında enerji üretim santrallerinin kurulması ve işletilmesi faaliyetleri de konu edinilmiştir. Bu dönem aralığının seçilmesinin sebebi, uzun yıllardır tartışılan ve şekillendirilmeye çalışılan enerji ve maden politikalarının bir bakanlık olarak tek çatı altında toplanabilmesiydi. Tez çalışmasında, ETKB'nin ilk dönemindeki faaliyetlerinin incelenmesinin yanında, bakanlığın kuruluşuna kadar geçen 1960'lı yılların başlangıcındaki planlı ekonomi çalışmalarının enerji ve madencilik sektörleri üzerindeki etkileri de ele alınmaktadır.

Bu tez çalışmasının Giriş kısmında, Türkiye'de enerji kaynakları ve politikalarının kısa tarihçesi aktarıldı. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet hükümetlerinin yürütmüş olduğu enerji ve maden politikalarına ana hatlarıyla değinildi. BBYKP öncesi dönemdeki planlı ekonomiye geçiş aşamalarının enerji politikalarına yansımalarının yanında Menderes hükümetleri (1950-60) dönemindeki gelişmeler de ele alındı. Bu bağlamda, Cumhuriyetin ilk yıllarında etkili olan devletçilik anlayışının terk edilip, ekonomide liberal politikalara öncelik verilmesi sonucunda gerçekleşen faaliyetler de incelendi.

¹ **Milliyet**, 14 Şubat 2005, s. 22; Arif Hüdai Oral (1925, Buldan, Denizli - 13 Şubat 2005), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Denizli Milletvekilliği, TBMM Başkanvekilliği ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yaptı.

Dört bölümden oluşan çalışmanın Birinci Bölümünde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kuruluş aşamaları ele alınmadan önce 1960'lı yılların tarihsel arka planı kısaca incelenmeye çalışıldı. İktisadi alanda planlamacılığın ve karma ekonominin gündeme geldiği 1960'lı yılların enerji politikaları üzerindeki etkileri ele alındı. ETKB'nin kuruluş aşamalarının incelenmesinin yanında o dönemde hâkim olan siyasi ve ekonomik yaklaşımların bakanlık teşkilatının oluşması üzerindeki etkileri incelendi. Bakanlığın ilk dönem enerji politikaları ve uygulamalarının incelenmesinin yanında enerji kavramı ve kaynakları da tanıtıldı.

İkinci Bölümde, Türkiye'nin o dönemki akarsu enerjisi potansiyeli, BBYKP'nin koymuş olduğu hedefler açısından ele alındı. Sanayisi gelişme aşamasında olan Türkiye'nin gerekli enerji kaynaklarının sağlanabilmesi amacıyla ele aldığı enerji üretim projelerinin incelenmesinin yanında söz konusu bu projelerin dış finansmanın Türkiye'nin diplomatik ilişkilerine etkisi de incelendi.

Üçüncü Bölümde, bakanlığın ilk dönemindeki maden işleri ve madencilik politikaları incelendi; özellikle, kömür konusu ve kömür çeşitlerinden taşkömürü ve linyite, enerji kaynağı olmaları ve mevcut rezervlerinin kullanılmaları açılarından detaylı bakıldı. Madencilik konusundaki Hükümetin takip etmeye çalıştığı korumacı politikalar ve buna yönelik gerçekleşen kanun değişiklikleri de ele alındı.

Dördüncü Bölümde, planlı ekonomiye geçiş dönemindeki petrol ve doğal gaz arama ve işletme faaliyetleri ele alındı. ETKB'nin kurulmasında önce gerçekleşen petrol ile alakalı tartışmalara ve politika değişikliklerine detaylı olarak bakılmaya çalışıldı. Tezin çalışması kapsamında incelenen dönemde dikkate değer bir doğal gaz arama faaliyeti gerçekleşmese de bu konuya kısa olarak değinilmeye çalışıldı.

Ayrıca belirtilmesi gereken bir konu da kaynakların yönetimidir. İncelenen dönemde *Cumhuriyet* ve *Ulus* gazeteleri ön plana çıkmaktadır. Diğer incelenen gazeteler arasında

sırasıyla *Akşam*, *Milliyet* ve *Vatan* gazeteleri gelmektedir. *Elektrik Mühendisliği Dergisi* ve *Madencilik Dergisi'nde* çıkan inceleme ve araştırma yazıları o dönemde gerçekleşen madencilik ve enerji politikalarının teknik yönden incelenmesini sağladı. *Yön* ve *Akis* dergileri dönemin enerji siyasetinin anlaşılmasında yardımcı oldu. Özellikle *Yön Dergisi'nde* çıkan devletçilik, kalkınma planları ve petrol konuları hakkındaki yazı ve haberler tez çalışması için önemli kaynak oldu. Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan *Resmî Gazete* de önemli bir bilgi aracı olarak ele alındı. İncelenen döneme ait literatür bulmakta sıkıntı yaşanılmasının yanında ETKB'nin kuruluş yılları ile alakalı kitap ve çalışmaların sınırlı olması dikkat çekmektedir.

Son olarak bu tezin hazırlanmasında bir danışmandan çok daha fazla yol gösterip destek olan, eksikliklerimi görmemi sağlayan Prof. Dr. Neşe Özden'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunmak isterim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca bana destek olan sevgili annem Melahat Ertan'a ve babam Yakup Ertan'a şükranlarımı sunuyorum. Adlarını burada sayamadığım ve katkılarını benden esirgemeyenlere de yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	i
Önsöz	iv
İçindekiler	x
Giriş: Türkiye’de Enerji Kaynakları ve Politikalarının Kısa Tarihçesi	1
Birinci Bölüm: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın Kuruluş Süreci (1963-1965)	8
1.1. 1960’ların Tarihsel Arka Planı	8
1.2. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş Aşamaları	16
1.3. Bakanlığın İlk Dönem Enerji Politikaları ve Uygulamaları	26
1.3.1. Türkiye Elektrik Kurumu (TEK)	33
1.3.2. Çukurova Elektrik AŞ (ÇEAŞ)	40
İkinci Bölüm: Enerji Santralleri İnşası ve Finansmanı	47
2.1. Türkiye’nin Akarsu Enerjisi Potansiyeli (1963-1965)	47
2.2. Enerji Üretim Santralleri	50
2.3. Hidroelektrik Santralleri ve Keban Barajı Projesi	59
Üçüncü Bölüm: Maden İşleri	79
3.1. Bakanlığın İlk Döneminde Madencilik	79
3.2. Kömür	88
3.2.1. Taş Kömürü	91
3.2.2. Linyit	94

Dördüncü Bölüm: Petrol ve Doğal Gaz Arama ve İşletme Faaliyetleri	99
4.1. Milli Petrol Arama Faaliyetleri	99
4.2. Planlı Ekonomiye Geçiş Dönemi Petrol Arama ve İşletme Çalışmaları	110
4.3. Yerli Petrol ve Ürünlerinin Himayesi Çalışmaları	124
Sonuç	136
Kaynaklar	142
Ekler Listesi	150
Ekler	152
Özet	177
Abstract	178

GİRİŞ

TÜRKİYE’DE ENERJİ KAYNAKLARI VE POLİTİKALARININ KISA TARİHÇESİ

Türkiye’deki enerji faaliyetlerinin gelişimini ele alırken, enerji kavramının içeriğini ve enerji türlerinin çeşitliliğini de değerlendirmek gerekmektedir. Genel anlamda enerji kelimesi Yunanca *energeon* sözcüğünden türedi.² *Energeon* kelimesi ise eski Yunan dilinde iş sözcüğü anlamına gelmektedir.³ Kısacası, ‘enerji genelde iş yapabilme yeteneği’ olarak tanımlanır. Sanayi tesislerinin çalışmasından, aydınlatma, ısınma ve ulaşım kadar insanoğlu için önemli yaşamsal faaliyetler büyük ölçüde enerjiye dayanmaktadır. Enerjinin bu kadar önemli olmasından dolayı, enerji kavramı tarihten sosyolojiye, siyasetten çevre bilimine, iktisattan sağlığa kadar çok çeşitli alanların önemli bir parametresi olmasını beraberinde getirmektedir.⁴

Enerji kaynakları temel olarak birincil enerji ve ikincil enerji olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincil enerji kaynakları temizleme ve ayrıştırma dışında herhangi bir çevrim ve dönüşüm geçirilmeden doğada oluşan enerji kaynaklarıdır. Birincil enerji kaynaklarına kömür, ham petrol, doğal gaz gibi kaynaklar örnek gösterilebilir.⁵ Birincil enerjinin dönüştürülmesi ile oluşan enerji kaynaklarına da ikincil enerji kaynakları denir. Elektrik enerjisi ve akaryakıt buna örnek gösterilebilir.⁶

Enerji politikası açısından, enerji kavramı ve çeşitlerinin yanı sıra, enerji güvenliğinin de dikkate alınması gerekmektedir. Enerji güvenliği, enerjinin üretim, tüketim ve dağıtımının sürekliliğinin sağlanması hedefiyle enerji arz, talep ve naklinin yeterli miktar ve kalitede uygun maliyet ve ücretlerle kesintisiz olarak sağlanmasıdır.⁷

² Burcu Kılınç Savrul, “*Enerji Ekonomisi: Türkiye’nin Enerji Sektörü ve Alternatif Enerji Kaynakları*”, Dora Yayınevi, Çanakkale 2016, s. 3.

³ Levent Aydın, “*Enerji Ekonomisi ve Politikaları*”, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s. 25.

⁴ Şahap Kavcıoğlu, “*Enerji Sektöründe Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi*”, Türkmen Kitapevi, İstanbul 2015, s. 5.

⁵ Aydın, a.g.e., s. 29.

⁶ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 34.

⁷ Durmuş Dündar (der.), “*Enerji Güvenliği Dünya ve Türkiye*”, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2010, s.47.

Enerji güvenliği kavramının ortaya çıkışı 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Birleşik Krallık Donanması, Alman donanması ile rekabet halindeydi. 1911- 1915 yılları arasında İngiliz Donanma Bakanı olan Winston Churchill, İngiliz donanmasının bir kısmının güç kaynağını petrole çalışır hale dönüştürdü. Petrol noktasında zengin olmayan İngiltere, söz konusu bu fosil kaynakta dışarıya bağımlı olacağından ortaya bir enerji güvenliği konusu çıkmaktaydı. Bu dönüşüm kararı aynı zamanda literatüre geçecek olan enerji güvenliği kavramının ortaya çıkmasında etkili oldu.⁸ Bir diğer görüşe göre, enerji güvenliği kavramı bu süreçten daha önce ortaya çıkmaktaydı. Bu görüşe göre enerji güvenliği kavramı ilk defa “Coal Question” yani “kömür sorunu” adıyla, 1865 yılında yine İngiltere’de ortaya çıktı. O tarihte, Büyük Britanya İmparatorluğu’ndaki başat yakıt gücü kömürdü. İngiltere kömür noktasında yeterli kaynaklara sahipti. 1865 yılında Fransa ile İngiltere arasında bir kömür anlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile İngiltere, Fransa’ya gümrüksüz ya da çok düşük gümrükle kömür satmayı kabul etti. Ancak, bu kömür ticareti, bazı İngiliz uzmanları endişelendirmekteydi ve onlara göre, İngiltere’nin kömür kaynağı sınırsız değildi ve kömür ticaretinin yapılması ülkenin enerji talebini olumsuz etkileyebilirdi. Bundan dolayı bir enerji güvenliği probleminin ortaya çıkacağından endişelenmekteydiler.⁹ Enerji güvenliği kavramının ortaya çıkışına dair farklı zaman dilimleri ileri sürülse de aslında kavramın ne zaman veya nerede ortaya çıktığında ziyade, 20. yüzyılın enerji politikalarındaki konumu ve rolü önemliydi.

Enerji kaynakları ve politikasının Türkiye’deki tarihsel gelişimine bakıldığında, Osmanlı döneminde Anadolu ve Rumeli’deki madenlerin işletilmesine ilişkin olarak 1546 tarihinden 1779 tarihine kadar Divan-ı Hümayun’da yazılı hükümler mevcuttu. 1815 yılında Bandırma bölgesinde bor, 1829 yılında Zonguldak’ta taşkömürü, 1848’de Bursa’nın Harmancık bölgesinde krom bulundu. Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan 1868 tarihli

⁸ Mehmet Efe Biresselioğlu (ed.), “Enerji Güvenliği Perspektifinden Türkiye’ye Bakış”, Enerji Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015, s. 14.

⁹ Dündar, a.g.e., s. 41.

“Maadin Nizamnamesi”, Cumhuriyet dönemindeki çıkarılan maden kanunlarının birçoğunun temelini hazırladı.¹⁰ Söz konusu bu nizamname ile madenlerin işletmesi için 10 yıllık imtiyaz verilmesi imkânı sağlandı. 1906 yılında çıkarılan “Maadin Nizamnâmesi” ile de madenler çeşitli türlere ayrıldı ve türüne bağlı olarak imtiyaz sağlanması politikası uygulandı. Bu kadar eski madencilik gelenek ve bilgisine sahip bir memlekette madenciliğin geri kalmış olmasının birçok nedeni vardı. Bunlar arasında teknik eleman yokluğu, sermaye yetersizliği, madenciliğin güç ve riskli oluşu, mevzuat yetersizliği gibi hususlar sayılabilir. Yaşanan savaş ve toprak kayıpları, özellikle de Balkan topraklarının kaybı neticesinde Osmanlı Devleti’nin elinde sadece Anadolu madenleri kaldı. Osmanlı Devleti’nin çöküşüne doğru gelişen ve ciddi anlamda önemsenmeyen madencilik sanayisinde yabancı ve azınlık sermayesi egemen oldu.¹¹

Bu gelişmelerin yanında, enerji politikası açısından Cumhuriyetten önceki dönemde dikkat çeken diğer bir düzenleme, 1910 yılında yürürlüğe giren ve “kamu yararına ilişkin ayrıcalıklar düzenleyen” yasa idi. Bu yasa ile enerji alanındaki imtiyazların yabancılara kolaylıkla verilmesi gerçekleşti. Söz konusu yasanın çıkarılmasından sonra, İstanbul’un elektrifikasyon işi Macar bir şirkete verildi. Diğer yandan Royal Dutch-Shell Şirketi, Gülbenkyan ve Chester gibi çeşitli kuruluş ya da kişiler yine bu yasaya sığınarak veya onun ayrıcalıklara ilişkin hükümlerine dayanarak petrol alanında imtiyazlar aldılar.¹²

Yeni kurulan Cumhuriyetin kalkınmasında, Mustafa Kemal Atatürk “*Bir ulusun kalkınmasında en büyük pay enerjidedir*” diyerek ana unsurun sahip olunan kaynakların değerlendirilmesinden geçtiğini vurgulamaktaydı.¹³ Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik sorunlarının çözümü için 1923 yılında İzmir’de Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Kongre’de

¹⁰ Çağdaş Acar, Sevtaç Bülbül, Fevzi Gümrah, Çiğdem Metin, Mahmut Parlaktuna, “*Petrol ve Doğalgaz*”, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2011, s. 51.

¹¹ Vicdan Özdingiş, “*Osmanlı Devrinde Madenler ve Madenlerin İşletilmesi*”, **Madencilik Bülteni**, S. 67, Ocak 2004, s. 41.

¹² Tefvik Çavdar, “*Türkiye’de Enerji*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 690; Özellikle Mezopotamya petroleri için verilen imtiyazlar Lozan Antlaşması sırasında yeni devletin başına dert açan birçok soruna neden oldu.

¹³ Acar, a.g.e., s. 1.

madencilikle ilgili olarak alınan kararlar dâhilinde, enerji konusu, daha çok ülke ihtiyaçlarının yerli kaynaklardan sağlanması açısından ele alındı. Bu kapsamda örneğin, kömür ve demir cevherini incelemek için 1925'te Avusturya'dan Leoben Maden Üniversitesi profesörlerinden Dr. Bartel Granigg, Türk hükümetince Türkiye'ye davet edildi.¹⁴ Aynı yıl içerisinde, Dr. M. Lucius adında bir yabancı jeolog Türkiye'ye davet edilerek, Türkiye'nin petrol imkânlarını araştırması istendi.¹⁵ Türkiye İktisat Kongresi'nde ekonomik alanda alınması ve uygulanması kararlaştırılan tedbirlerle, diğer sektörlerde olduğu gibi madencilikte de özel girişimciler teşvik edildi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Osmanlı döneminde kazandıkları imtiyazları devam ettiren birkaç yabancı şirket Zonguldak'ta kömür¹⁶, Batı Anadolu'da krom, kömür, zımpara, cıva, kurşun, kükürt ve boraks yataklarını işletiyordu. Yabancı sermayenin bu ayrıcalıkları 1930'ların başına kadar sürdü.¹⁷ Hatta 1930'lu yıllarda karşılaşılan ilk enerji bunalımının temel nedeni olarak bu durum ortaya sürülmekteydi.¹⁸ 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonrasında oluşan gereksinimler sonucunda gerek Türkiye'de gerekse dünyada çeşitli sektörlere yönelik devletçilik modelleri geliştirilerek uygulanmaya başlandı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de üretilen birincil enerji kaynakları taşkömürü, linyit, odun ve tezektir. Cumhuriyetin ilan edildiği yılda toplam enerji üretiminin %78'i hayvan, bitki artıkları ve odundan, %22'lik bölümü ise taşkömüründen sağlandı. 1923 yılı birincil enerji üretimi 1,9 milyon Ton Eşdeğer Petrol (bundan sonra TEP) olarak gerçekleşti.¹⁹

¹⁴ Yavuz Haykır, Özkan Demir, "6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 41, Bahar 2017, s. 255.

¹⁵ Acar, a.g.e., s. 51.

¹⁶ Zonguldak havzasının 1848 yılında Hazine-i Hassa tarafından Galata sarraflarına kiralanmasıyla ilk fiili üretim başladı; Şerife Yorulmaz, "Türkiye'de Kömürün Keşfi Ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)", **Türkiye 16. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak 1998, s. 284.

¹⁷ Özdingiş, a.g.m., s. 41.

¹⁸ Çavdar, a.g.e., s. 690.

¹⁹ Savrul, a.g.e., s. 84.

Türkiye'nin gerekli sanayi atılımlarını yapması amacıyla, İktisat Bakanlığı, 1933 senesinde "Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar" isimli bir belgeyi hükümete sundu. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (bundan sonra BBYSP) olarak anılacak olan bu belge 17 Nisan 1934'de uygulamaya konuldu. BBYSP'de öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi için ayrılan 44 milyon Türk lirasının %26,9'u maden sanayisine ayrıldı. 1930-1940 yılları arasında enerji politikasının uygulanan sanayi programı ile bir uyum sağlanmasına yönelik çalışmalar yapıldı. 1934 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk maden yatırımlarından Keçiborlu/Isparta Kükürt İşletmesi kuruldu. BBYSP uygulama döneminde Atatürk'ün talimatı önemli kuruluşlar hayata geçti. Bunlardan ilki, Etibank idi. Etibank, 14 Haziran 1935'te 2805 sayılı kanun ile iktisadi devlet teşekkülü olarak kuruldu. Etibank, "Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını işletmek, değerlendirmek, sanayinin ihtiyacı olan madenleri, endüstriyel hammaddeleri ve enerjiyi üretmek ve bu işlerin yapılması için gerekli sermayenin toplanacağı her türlü bankacılık işlemini yapması için" görevlendirildi. Türkiye'deki "madenlerin gerekli jeoloji ve madencilik yöntemleriyle sistemli olarak araştırılması ve işletilmesi amacıyla" 22 Haziran 1935 tarihinde 2804 sayılı yasayla kurulan Maden Tetkik Arama (bundan sonra MTA) enstitüsü diğer önemli bir kuruluştur.²⁰ MTA kısıtlı imkânlarla rağmen kısa zamanda Etibank'a çok faydalı bilgiler sağladı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ticari olmayan kaynak tüketimi, toplam tüketim içerisinde %78 gibi yüksek orandaydı. Ancak, zamanla sanayileşme ve artan şehir nüfusu sonucunda diğer kaynakların da kullanılmasıyla bu oran gittikçe azaldı. 1943 yılında linyit ve hidrolik, 1950 yılında petrol, enerji üretim kaynakları arasında yer almaya başladılar.²¹

²⁰ Paragraftaki bilgi için bkz. Fikret Yücel (der.), "Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938", **TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası**, Ankara 2014, s. 30; Etibank'ın kuruluş sermayesi 20 milyon liraydı. Yabancı sermaye elinde bulunan Ergani-Murgul bakır ve Divriği demir işletmeleri Etibank tarafından satın alındı. Ereğli kömür işletmeleri ve devlete intikal eden birçok maden Etibank'a devredildi.

²¹ Savrul, a.g.e., s. 84.

Savaş yıllarının oluşturduğu enerji problemlerinin ülkeler arası iş birliği yoluyla çözülmesini hedefleyen Dünya Enerji Konseyine, Türkiye 1949 yılında katıldı.²² İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1947 yılında önerilen ve 1948-1951 yılları arasında yürürlüğe konmuş olan Marshall Planı uygulamaları ve Amerikalı Uzman American Standart Oil Petrol Şirketi'nden Max Weston Thornburg'un raporları doğrultusunda bazı enerji yatırımlarının gerçekleştirilmesi yabancı ya da özel şirketlere bırakıldı.²³ Bu amaç doğrultusunda bir maden kanunu yapılması için hazırlıklara başlanıp ve bu konuyu tartışmak üzere bir maden kongresinin toplanmasına karar verildi. Hazırlayacağı rapor kongrede tartışılmak üzere bir komisyon kuruldu. Nitekim 3 Mart 1954 tarihinde 6303 sayılı Maden Kanunu çıkarıldı. Bu kanunla devlete, özel girişime ve bazı koşullarla yabancılara maden arama ve işletme hakkı tanındı.²⁴ Enerji alanındaki yabancı şirketlerin ayrıcalıklı durumu, 6326 sayılı Petrol Kanunu'nun 7 Mart 1954'de yürürlüğe girmesi ile yabancı sermaye ve petrol yasalarını kabul edilerek güvence altına alındı. Söz konusu kanun 1910'ların ayrıcalıklar yasasına benzetiliyordu.²⁵

Menderes Hükümeti (1950-60) döneminde, devletin genel enerji ve yakıt politikası doğrultusunda linyit gibi enerji hammaddelerini değerlendirmek ve bu konuda ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak, ülke ekonomisine azami katkıda bulunmak, plan ve programlar hazırlamak, takip etmek, uygulama stratejilerini belirlemek ve gerçekleşmesini sağlamak amacıyla Türkiye Kömür İşletmeleri (bundan sonra TKİ) kuruldu. TKİ kömür üretimini Etibank'tan devraldı. TKİ'nin, üretimi artırmanın yanında kömür kalitesini iyileştirme çalışmaları yapmak ve kömür üretim maliyetlerini en aza indirmek gibi hedefleri vardı.²⁶ Bu devlet kuruluşlarından başka, madencilikte özel sektör kuruluşları da bulunmaktaydı.

²² Durmuş Dündar (der.), “Enerji Güvenliği Dünya ve Türkiye”, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 54.

²³ Çavdar, a.g.e., s. 692.

²⁴ Yorulmaz, a.g.e., s. 284.

²⁵ Çavdar, a.g.e., s. 692.

²⁶ “Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)”, **Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni**, S. 96/4, Ekim 1996, s. 18; Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ), 6974 sayılı yasa ile 22.05.1957 tarihinde bir İktisadi Devlet Teşekkülü olarak kuruldu.

1960'lı yılların başlamasıyla Türkiye, Planlı Ekonomi Modelini tecrübe etmeye başladı. 1963 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ile planlı dönem başlamış oldu. Kalkınma planının oluşturduğu yapısal değişiklikler enerji ve madencilik alanına da yansdı. Enerji ve madencilik alanında atılan önemli bir adım, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kurulmasıydı. Bu bakanlığın kurulmasıyla enerji ve madencilik politikalarının tek elde toplanılmasına uğraşıldı. Enerji alanında üretilecek siyasetin ve yapılması gerekli yatırımların planlanması için gerekli adımlar da atılmaya çalışıldı. Ayrıca, enerji ve madencilik ile ilgili diğer bakanlıklar ve yönetim organlarının bünyesinde bulunan kurum ve kuruluşlar da ETKB'ye bağlandı.

Böylece, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan planlı ekonomi modelinin ilk uygulama döneminde kurulmuş olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının üretmiş olduğu enerji ve maden politikaları, yeni ekonomik düzende, Türkiye'nin gelişmekte olan sanayisi ile ilişkilerini artırarak, hedeflenen yatırım ve planlarının hayata geçirilmesinde katkı sağladı. Bakanlığın teşkilat yapısı, Türkiye'nin artmakta olan nüfusunun ve gelişme aşamasındaki sanayisinin ihtiyaçlarına hızlıca çözüm bulabilmesine imkân verecek şekilde tasarlanmaya çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI'NIN KURULUŞ SÜRECİ

(1963-1965)

1.1. 1960'ların Tarihsel Arka Planı

1946 yılı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerek siyasi gerekse ekonomik anlamda bir dönüm noktası oldu. Politik açıdan 1946 yılı, tek partili sistemden çok partili parlamenter sisteme geçişin başlangıcı oldu. 1946 yılına ekonomik açıdan da bir dönüm noktası özelliği kazandıran nitelik, on altı yıldır takip edilen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı içe dönük politikaların yavaş yavaş terkedildiği; dış açıkların süregelenleşmeye başladığı, bundan dolayı da dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir iktisadi bünyenin yerleşmiş olmasıydı.²⁷

1947 yılındaki CHP Kurultayı ile CHP'deki eski ve devletçi-korumacı kesimler güçsüzleştirildi. İkinci Dünya Savaşı oluşan uluslararası ortam neticesinde, Türkiye yoğun bir dış yardım arayışına girdi. Önce Truman Doktrini sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım alınmaya başlanması, CHP ve DP hükümetleri dönemlerinde aralıksız olarak ve aynı yaklaşım içinde devam etti. Yabancı sermayeye konulan sınırlamalardaki ilk yumuşamalar CHP tarafından 1947 ve 1950 yıllarında gerçekleştirildi. 14 Mayıs 1950 seçimleriyle DP büyük bir çoğunlukla iktidara geldi. DP iktidarı, CHP iktidarları döneminde başlayan yabancı sermayeye karşı yapılan gevşeme politikalarını 1951'de Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu, 1954'de Petrol Kanunu ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu kabul ederek sürdürdü.²⁸

²⁷ Korkut Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009", İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2016, s. 96.

²⁸ Boratav, a.g.e., s. 102.

Türkiye'nin, 1947 yılında, Uluslararası Para Fonu (International Money Fund-bundan sonra IMF), Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütüne, 1952'de de NATO'ya üye olmasıyla Türkiye'ye gelen Batılı, özellikle Amerikalı, uzman ve danışmanların da sayısı arttı. Çoğu Amerikalı olan ve düzenli bir şekilde devletçi-korumacı politikalara son verilmesinin, Türkiye'deki inceleme, öneri ve raporları ile tavsiye eden yabancı uzmanlar, ekonomi politikalarının şekillendirilmesinde rol oynayan dışsal etkenler arasındaydı.²⁹

1954 yılında sonra, Türkiye ekonomisi kısmi bir durağanlık durumuna girdi. Liberal dış ticaret politikalarının son bulacağı dönemin işareti olan bur durağanlık zamanında, ihraç mallarına yönelik talepteki düşme ve dış kaynakların belli bir düzeyi aşmaması yüzünden doğan dış tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlandırılmasına gidildi. Liberal iddialardaki DP, iktisadi zorlamalar neticesinde, bir taraftan kontrollü bir dış ticaret rejimine, diğer taraftan da tüketim malı ithalatındaki daralmaları telafi etmeyi amaçlayan ve ciddi ölçüde devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilen bir ithal ikamesi politikasına geçti. 1954 yılında yaşanan ekonomik durgunluk, ithalatı tüketim ürünlerinde ikame eden bir sanayileşmesi sürecini de başlattı. "Devlet işletmelerinin özel girişimcilere devri" söylemi ile iktidara gelmiş olan DP, bu dönemde kamu yatırımlarını arttırmak zorunda kaldı. Enerji ve kömür gibi üretim kollarında, kamu sektörünün öncülük ettiği önemli gelişmeler oldu. Kamu yatırımlarının milli hâsıla içindeki oranı gittikçe arttı.³⁰

Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs 1960 sabahı yaptığı darbe ile iktidara el koydu. Cemal Gürsel'in başkanlığını yaptığı askeri cunta on yıllık DP iktidarına son vermiş oldu. Darbeyi gerçekleştiren subaylardan 38'inin yer aldığı Milli Birlik Komitesi tarafından oluşturulan 27 Mayıs askeri yönetimi, 1961 Anayasasına göre seçilen parlamentonun ilk toplantı günü olan 25 Ekim 1961 tarihine kadar yaklaşık bir buçuk yıl görev yaptı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci

²⁹ Korkut Boratav, "Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009", İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2016, s. 102.

³⁰ A.g.e., s. 110.

anayasası, 9 Temmuz 1961 yılında yapılan referandumda kabul edildi. 1961 Anayasası, sosyal devlet ilkesini ilk kez benimserken, bu yıllarda planlı kalkınma dönemine de geçildi. 1961 Anayasası ile ekonomi politikasında yeni ilkeler kabul edildi. Anayasanın 41. Maddesi, devlete kalkınma planları hazırlama hedefi koymaktaydı. 129. maddesi de kalkınma planlarını yapacak Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasını zorunlu kılmaktaydı. 1961 Anayasası ile iktisat politikalarında “devletçilik” ve “liberalizm” gibi belirli bir doktrin kabul edilmedi, bunların yerine Türk ekonomisi için “karma ekonomi modeli” öngörüldü.³¹ 15 Ekim 1961 tarihinde, askeri darbe sonrası ilk seçimler yapıldı.³²

1950'lere kadar Türkiye'de planlı ekonominin ilkeleri uygulanmaktaydı. Ancak 1950 yılından itibaren liberal ekonominin ilkelerine uygun bir iktisat politikası tercih edildi. 27 Mayıs askeri darbesi ve 1961 Anayasası ile planlı ekonomiye geri dönüldü. 1960 yılının Eylül ayında müsteşarlık seviyesinde kurulan Devlet Planlama Teşkilatı anayasal güvenceye kavuştu. DPT'nin görevi Anayasa'nın önceliklerine göre ve demokratik yollardan gerçekleştirilmek üzere kalkınma planları hazırlamaktı. DPT'nin sadece kalkınma planları hazırlaması görevi yoktu. Ayrıca DPT, ekonomik ve sosyal kalkınmanın koordinasyonunu sağlamak üzere hükümete danışma hizmeti de verecekti.³³

27 Mayıs askeri darbesi ve 1961 Anayasası ile oluşan yeni düzende, sosyal devlet anlayışı ekonomi politikalarında daha fazla ağırlık kazandı. Kalkınma Planları, kamu sektörü için bağlayıcı olmakla beraber özel sektör için de özendirici ve caydırıcı önlemler içermekteydi. Eğitim, sağlık, ulaştırma gibi geleneksel kamu hizmetleriyle birlikte, enerji, sulama tesisleri ve benzer altyapı yatırımları kısa vadede karlı olmadıkları ve yüksek sermaye gerektirdikleri için kamu sektörü tarafından gerçekleştirilecekti.³⁴

³¹ Ramazan Kurtuluş, “*Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*”, Destek Yayınları, İstanbul 2017, s. 491.

³² Mete Kaan Kaynar (haz.), “*Türkiye'nin 1960'lu Yılları*”, İletişim, İstanbul 2017, s. 868.

³³ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, “*1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*”, İletişim, İstanbul 2016, s. 105.

³⁴ Kurtuluş, a.g.e., s. 491.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra ilk demokratik seçimler 15 Ekim 1961 Tarihinde gerçekleşti. Seçim sonucunda, hiçbir siyasi parti çoğunluğu elde edemedi. 26. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, AP ve CHP'nin üye vererek aktif katılımı, YTP ve CKMP'nin ise dışarıdan desteğiyle koalisyon şeklinde kuruldu. Başkanlığı İsmet İnönü'nün yaptığı bu hükümet Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetiydi. Hükümet 2 Aralık 1961 günü güvenoyu alarak göreve başladı. Fakat CHP ve AP arasında kısa sürede anlaşmazlıklar baş gösterdi. Anlaşmazlıkların başında eski DP'lilerin affedilmesi ve çalışma hayatının reform edilmesi konuları geliyordu. Ayrıca, AP'li bakanlar ekonominin liberalleştirilmesi ve yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasını istiyordu. Söz konusu bu anlaşmazlıklar Hükümet içinde çözülemeyince, Başbakan İnönü 30 Mayıs 1962 tarihinde istifa etti. İsmet İnönü, CHP, YTP ve CKMP'nin katılımıyla ikinci koalisyon hükümetini kurdu.³⁵ Bu hükümet döneminde, 1961 Anayasası'nın devlete verdiği hedefler arasında olan "kalkınma planları hazırlığı ve uygulaması" ilk kez gerçekleşti. 17 Kasım 1963 yılındaki yerel seçimlerin sonucu, ikinci koalisyon hükümetinin dağılmasına sebep oldu. YTP ve CKMP'nin Hükümetten çekilmesiyle koalisyon hükümeti çöktü. 25 Aralık 1963 tarihinde, İsmet İnönü başkanlığında, üçüncü koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümetin niteliği azınlık hükümeti olmasıydı. Üçüncü koalisyon hükümeti döneminde iki yeni bakanlık kuruldu. Bunlardan bir Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, diğeri Köy İşleri Bakanlığiydi.³⁶

1954 yılında başlayan dış tıkanma ve görece durgunluk dönemine karşı uygulanan istikrar ve uyum politikaları 1961 yılında son buldu. 1961 yılıyla ekonomi yeni bir genişleme dönemine hazır hale geldi. 1962 yılıyla, ekonomi politikaları planlama tabanına oturturuldu. 1963 yılında başlayan Beş Yıllık Kalkınma Planı, planlama metotları ve plan uygulaması

³⁵ Aydın, a.g.e. s. 118.

³⁶ Aydın, a.g.e., s. 124; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Köy İşleri Bakanlığı dokuzuncu İnönü Hükümeti'nin son gününde 4951 sayılı kanunla kuruldu. Fakat ilgili bakanlar, dokuzuncu İnönü Hükümeti'nin çökmesi üzerine İnönü Azınlık Hükümeti kurulduğunda atanabildi.

üzerine yapılan eleştirilere rağmen yatırım politikaları üzerinde belirleyici oldu. Kamu yatırımları, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre hazırlanan yıllık uygulama programlarına uyum göstermek zorundaydı. Özel sektör yatırımları ise, çeşitli teşvik edici desteklerden yararlanabilmek için Devlet Planlama Teşkilatı'nın veya yatırım tasarılarının BBYKP hedeflerine uygunluğunu kontrol eden diğer kamu kuruluşlarının uygun görmesine bağımlıydı.³⁷ 1963 yılının Şubat ayında, DPT tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girdi. BBYKP'ye göre, milli gelirdeki artışlar, olabildiğince yatırımlara aktarılacaktı. Yatırımlar artırılırken tüketimin belli bir oranda tutulması sağlanacaktı.³⁸ BBYKP'de önemli yatırım projeleri ele alınmaktaydı. Özellikle enerji ve sanayi alanında yüksek bütçe gerektiren yatırım planları mevcuttu. Türkiye'nin o dönem ki iktisadi durumuna bakıldığında, BBYKP'deki hedefleri finanse edebilecek bir ekonomisi yoktu. Bundan dolayı da BBYKP'nin finanse edilmesi için dış yardım ve krediler konusu gündeme gelmekteydi.

Uluslararası Para Fonu ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı gibi yabancı kuruluşların temsilcileri BBYKP'nin finansmanı için Türkiye'yi ziyaret etmekteydiler. Türkiye'deki yöneticilerin beklentisi, mali ve para alanlarında gerçekleştirilen planlamaların yabancı heyetler üzerinde olumlu etki bırakması yönündeydi.³⁹ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Türk Hükümeti için, dış yardım görüşmelerinde avantaj olarak kullanılması gibi bir rolü de vardı. ABD Büyükelçisi Raymond Hare'ye göre, Türk Hükümetinin planlamasını yaptığı ve 1963 yılı yazında tamamlamayı hedeflediği BBYKP'ye karşı ABD Hükümeti de önem vermektedir. Plan gözden geçirildikten sonra uygun görüldüğü takdirde, ABD Hükümeti'nin bu planı desteklemeye hazır olduğunu Büyükelçi Hare ifade etmekteydi. Sadece ABD Hükümetinden değil, diğer yabancı hükümetlerden ve uluslararası kuruluşlardan alınabilecek yardımlar için BBYKP önemliydi. Türkiye'nin dış yardım talepleri sürekli kalkınma planına

³⁷ Korkut Boratav, “Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009”, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2016, s. 120.

³⁸ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, “1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi”, İletişim, İstanbul 2016, s. 119.

³⁹ “İç Durum”, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 4, 10 Ocak 1962, s. 6.

geliyordu. Plan bir bakıma dış yardım sağlama aracı olarak kullanılmaktaydı. Türkiye'nin kalkınması da geniş çapta dış yardımlara dayandırıldığı için, birçok konunun detaylı olarak ele alınamaması pahasına Hükümet, Kalkınma Planının bir an önce tamamlanmasını istiyordu.⁴⁰

Kalkınma Planındaki Türk Tezi, BBYKP'nin finansmanının çok taraflı bir yardım mekanizması kurulması yoluyla zengin Batılı dostlar tarafından karşılanması şeklindeydi. Türkiye'nin kalkınması konusunda incelemelerde bulunmak üzere, 1962 yılında NATO inceleme heyeti ve dış yardım komitesi Türkiye'ye ziyarette bulundu. NATO'ya göre Türkiye gelişmeye ihtiyaç duyan bir ülkedy ve onun NATO'ya olan bağlılığından ve mutlak sadakatinden şüphe edilemezdi. Ayrıca, Soğuk Savaş atmosferi Türkiye çok ağır askeri görevler yüklemekteydi. Türkiye'nin bütçesinin üçte biri askeri masraflara gitmekteydi. Türkiye'deki NATO tesislerinin altyapı bakımları bütçeye her yıl yeni yükler yüklemekteydi. Türkiye söz konusu bu askeri harcamaları kendine verilen kalkınma yardımlarından kısarak yapıyordu. Bu sebeple Türkiye kendisine yüklene bu sorumlulukları sebep göstererek NATO gibi üye olduğu uluslararası kuruluşlardan yardım ve kredi talep etmekteydi. BBYKP'de Türkiye için %7 oranında bir kalkınma hızı hedeflendi. Bu kalkınma hızının gerçekleştirilmesi için dış finansman imkânlarına ihtiyaç duyulduğunu uluslararası kuruluşlar da kabul etmekteydi. Ancak Türkiye'nin talep ettiği dış yardımları alabilmesi için özel sektörün öncülüğü ve teşviki uluslararası kuruluşlar tarafından istenen bir şarttı. Özel girişimcilerin ise hükümetten talepleri, yatırım indiriminin gerçekleştirilmesi, kredilerin arttırılması, idari kontrollerin azaltılması vb. şeklindeydi. Türkiye'nin BBYKP'de hedeflediği kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için beş yıllık devrede 1,5 milyar doların üstünde bir yardımın gerektiği NATO tarafından ön görülmekteydi.⁴¹

⁴⁰ “Plan”, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 13, 14 Mart 1962, s. 7.

⁴¹ “İç Durum”, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 13, 21 Mart 1962, s. 6.

İthal ikameci sanayileşme, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının çok açık bir stratejik tercihiydi. Dış ticaret tıkanmaları geçerliken, dayanıklı tüketim mallarının ithalini serbest bırakarak az dövizin lüks mallara ayrılması, 1960'lı yılların 27 Mayıs sonrası Hükümetlerinde söz konusu olmadı. Dolayısıyla bu mallar, bazı durumlarda yabancı sermayenin katkısıyla Türkiye içinde üretilecekti.⁴² Fakat zaman zaman yerli sanayi ürünlerin kalitesinden ve maliyetinin yüksekliğinden şikâyet edilmekteydi. Bu şikâyetlere rağmen iktisadi kalkınmanın bel kemiğini sanayileşmek oluşturduğu için yerli sanayi kurulması çabaları öncelik olmaya devam etmekteydi. Kurulacak milli sanayinin hem ithal edilmekte olan bazı malları ikame etmek hem de sanayi ürünlerini ihraç etme gibi hedefleri vardı. BBYKP'deki ithal ikameci sanayileşme süreci, özellikle kamu sektörünün katkısıyla, demir-çelik, bakır, alüminyum, petro-kimya ve kimya, inşaat malzemeleri gibi temel ara ürünlerde de görüldü. İç piyasa ihtiyaçları için sanayi kurmak amacıyla ithal ikamesi yöntemi makul görülmekteydi. Çünkü Türkiye'nin kendi kendine yetecek şekilde bütün ihtiyaçlarını temin etmesi ne mümkün ne de ekonomikti. İthal etmekte olunan ürünlerin ancak bazılarının ülke içinde yapılması, diğerlerini ithal edilmeye devam edilmesi öngörülmekteydi.⁴³ İthal ikamesinin, Türkiye ekonominin dışa bağımlılığını zamanla azaltması beklenirken, bu beklentinin tersi gerçekleşerek ithalatta bağımlılığı arttırdı. Özellikle petrol alanında dışa bağımlılık devam etti. Ucuz petrol fiyatları, bir bütün olarak ithal malı enerji türlerine bağımlı bir sanayi kurulmasında etkili oldu. Hızlı sanayileşme temposu, sürekli yüksek miktarda bir petrol tüketimi ile gerçekleştirildi.⁴⁴

Türkiye'nin BBYKP'de hedeflediği sanayileşmeye ulaşması için korumacı ve himayeci bir ekonomi anlayışına sahip olması gerektiğini bazı çevreler ileri sürmekteydi. Bu tavsiyelerde bulunanlara göre, Türkiye'nin sanayisi "çocukluk" devresinde bulunmaktaydı bundan dolayı Türk sanayisinin yabancı rekabete karşı korunması gerekliydi. Bu gereklilik, "çocuk sanayilerin

⁴² Boratav, a.g.e., s. 121.

⁴³ Sadun Aren, "Devletçilik", **Yön Dergisi**, C. 1, S. 4, 10 Ocak 1962, s. 17.

⁴⁴ Boratav, a.g.e., s. 123.

korunması tezi” adı altında öteden beri iktisat teorisinde de kabul edilmekteydi. *Yön Hareketi’ne* mensup aydın ve entelektüellere göre, Batının ileri sanayici ülkeleri karşısında Türkiye’nin etkili bir himayecilik yapmadan, sanayileşmesine imkân yoktur. Türk sanayisi hem Türkiye içinde hem de dünya piyasalarında gelişmiş ülkelerin sanayileriyle rekabet etmek zorundaydı. Türkiye’deki rekabette yerli sanayinin gümrük vergileri ve ithal kotaları sistemiyle himaye edilmesini, dünya piyasalarındaki rekabette ise Türk malları için sübvansiyon (mali yardım) vererek Türk sanayisinin himaye edilmesini devletçilik fikrini savunanlar talep etmekteydiler.⁴⁵

BBYKP’nin ekonomi ve kalkınma alanlarındaki ilke ve hedefleri o dönem Türkiye’inde bazı çevrelerce eleştiri konusu oldu. 1960’larda etkili ve ses getiren bir yayın organı olan *Yön Dergisi* etrafında toplanan aydın ve entelektüel çevre BBYKP’yi ve o dönemdeki iktisadi anlayışı eleştirmekteydi. BBYKP’de ekonomik kalkınmanın esas itibarıyla, özel girişim tarafından gerçekleştirileceği kabul edilmekteydi ve kamu yatırımlarına yardımcı rol tanınmaktaydı. Fakat devletçilik sisteminde bu durum tamamıyla tersineydi. Devletçilikte kamu esas kabul edilmekte ve yardımcılık rolü özel sektöre verilmekteydi. Özel girişimciliği savunanlarının en önemli iddiası, gelişmiş ülkelerin liberal ekonomi sistemini benimsemiş olmalarıydı.⁴⁶ Ayrıca Liberal görüşü savunanların devletçilik anlayışı, devletin ancak özel sektör tarafından başarılamayacak kadar büyük girişimleri ele alması veya bunlara ortaklık etmesi yönündeydi. Bu fikri eleştirenlere göre devletçilik, devletin özel girişimin başaramayacağı kadar büyük girişimler yapması değil devletin karışamayacağı kadar küçük işleri özel sektöre bırakmasıdır.⁴⁷

Ayrıca, Devletçilik ilkesinin uygulanmasını savunanlar, “Devletçiliğin ve Plancılığın” birbirlerinin ayrılmaz parçaları olduğu ve bunların ancak bir arada yürütülebileceklerini ileri

⁴⁵ Aren, a.g.m., s. 17.

⁴⁶ Sadun Aren, “Devletçilik”, *Yön Dergisi*, C. 1, S. 2, 27 Aralık 1961, s. 16.

⁴⁷ “Çalışma”, *Yön Dergisi*, C. 1, S. 7, 31 Ocak 1962, s. 4.

sürmekteydiler. Devletin bizzat iş hayatına girip fabrikalar kurarak işletme imkânına sahip olmadığı bir ülkede, planlı ekonomi çalışmalarının tavsiyeden öteye geçemeyeceğini iddia etmekteydiler. Kısacası *Yön Hareketi*'ne göre Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu kalkınma planı modeli, hazırlanacak planların ve tavsiyelerin devlet tarafından bizzat uygulanmasını da kapsayan bir modeldi.⁴⁸

Azınlık İnönü Hükümetinin hazırladığı bütçe kanun tasarısı, 13 Şubat 1965 tarihinde, Adalet Partisi'nin (bundan sonra AP) öncülük ettiği muhalefet neticesinde reddedildi. Bunun üzerine İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e istifasını sundu. İnönü'nün istifası üzerine hükümeti kurma görevi AP listesinden bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü'ye verildi. AP, Millet Partisi (bundan sonra MP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (bundan sonra CMKP) ve Yeni Türkiye Partisi'nin (bundan sonra YTP) katılımıyla bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümet seçime hazırlık hükümetiydi ve 1965 seçimlerine kadar 8 ay görev yaptı.⁴⁹ Gerek dünya ekonomisinde gerekse ülke ekonomisindeki gelişmeler ve 1965 yılından sonra kurulan hükümetlerin tercihleri ve yüzleştikleri ekonomik bunalımlar yüzünden Plandaki ideal hedefler gerçekleştirilemedi.⁵⁰

1.2. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş Aşamaları

Ekonomik büyüme için sadece zengin enerji ve yeraltı kaynaklarına sahip olmak yeterli değildir; zengin enerji kaynaklarına sahip olmanın yanında verimli politikalar düzenleyen ve uygulamaya geçiren ülkelere daha hızlı gelişebilmektedir. Diğer bir deyişle, enerji ile gelişmişlik düzeyi arasında olumlu bir ilişki vardır. Bu çerçevede enerji talebindeki artışın ekonomik büyümenin nedeni olduğu ileri sürülmektedir.⁵¹

⁴⁸ Sadun Aren, "*Devletçilik*", *Yön Dergisi*, C. 1, S. 3, 3 Ocak 1962, s. 17.

⁴⁹ Aydın, a.g.e., s. 134.

⁵⁰ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, "*1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*", İletişim, İstanbul 2016, s. 119.

⁵¹ Savrul, a.g.e., s. 35.

Enerjinin başlıca unsuru olan elektrik enerjisi ekonomiler için temel bir girdi olmasının yanında teknolojik gelişmelerde de büyük öneme sahiptir. Ülkelerin sanayileşebilmesinin yanında ekonomik refah düzeylerini artırabilmeleri için yoğun bir enerji tüketimine ihtiyaçları vardır. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, gelişmekte olan sanayisi ve artmakta olan kent nüfusunun enerji talebi için çözüm yolları aramaktaydı. Türkiye’de elektrik işleri ile ilgili ilk kurumsal çalışmalar, Atatürk döneminde, 1934 yılında İktisat Vekâleti bünyesinde bir Elektrifikasyon Bürosu kurulması ile başladı. Bu büronun çalışmalarının ülke çapında bir elektrifikasyon (elektriğin hayatın içinde kullanım alanı bulması) planlaması yapmaya yeterli olmadığına anlaşılması üzerine 1935 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi (bundan sonra EİEİ) genel direktörlüğü kuruldu. Söz konusu bu kurum, Türkiye’nin “hidrolik potansiyelini tespit için çalışmalar yapmak ve enerji ekonomisine en uygun yeraltı ve su kaynaklarını ortaya çıkararak elektrifikasyon planlamasını hazırlamak” üzere görevlendirildi. Bu genel direktörlük faaliyetlerini farklı bakanlıklara bağlı olarak 1964 yılına kadar sürdürdü.⁵²

Elektrik sektöründe devletçi politikalar, 1960 yılında DPT’nin kurulmasıyla hız kazandı. DPT’nin kuruluşu ile 1960’lı yılların başlangıcında ‘Planlı Kalkınma Modeli’ uygulanmaya başlandı. Bu çerçevede, enerji politikalarının eşgüdümü ile ilgilenmek üzere bir bakanlık ihtiyacı ortaya çıktı. “Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Devlet Personel Dairesi, ilgili fakülteler ile bakanlık ve daireleri, Türkiye Merkezi Hükümet Teşkilâtına dahil bakanlık, daire ve kuruluşlar arasında merkezî hükümet görevlerinin dağıtılış tarzını tespit etmek ve bu dağıtımın kamu hizmetlerinin en verimli şekilde uygulanmasına olanak verip vermediğini inceleyerek bu konuda teklif ve tavsiyelerde bulunmak üzere” Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından görevlendirilirdi. Böylece ortaya çıkan Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (bundan sonra MEHTAP) yönetim kurulunun çalışmaları sonucunda hazırlanan raporda, birbirleriyle yakın ilgisi bulunan enerji ve tabii kaynakları bir

⁵² Resmî Gazete, 24 Haziran 1935/3036.

elde toplamak suretiyle bu sektörlerdeki dağınıklığı ve insan gücü israfını önlemek, hizmetlerin hızlıca görülmesini sağlamak için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı adıyla bir bakanlık kurulması tavsiye edildi.⁵³ Ayrıca, 1963 yılında uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında öngörülen idarede yeniden düzenleme ilkelerine göre de bu tür bir bakanlığın kurulması önemli idi.

İsmet İnönü'nün Başbakanlığını yaptığı 26. ve 27. Koalisyon Hükümetlerinden sonra kurulan 28. Hükümet diğer adıyla 10. İnönü Hükümeti reformcu iddialarla kuruldu. Reformcu iddialarını güçlendirmek amacıyla Bakanlar Kuruluna çok sayıda genç bakan alındı. Söz konusu bu Hükümet döneminde bir başka reform da gerçekleşti. Bu reform, 25 Aralık 1963 tarihinde, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulmasıydı.⁵⁴ Enerji ve tabii kaynaklar Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti'nde bu isimle kurulmuş ilk bakanlıktı. CHP'nin genç sayılabilecek yaştaki Denizli Milletvekili Arif Hüdai Oral da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı oldu.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak Arif Hüdai Oral'ın seçilmesinin sebebi kendisinin enerji alanında uzman oluşundan veya bu konuda bir kariyer sahibi oluşundan değildi. Hüdai Oral'ın parlamento kariyeri, 1961 yılında Denizli milletvekili seçilmesiyle başladı. Oral, Meclis Adalet Komisyonunda sözcü ve başkan olarak yaptığı çalışmalar ve kat mülkiyeti, icra ve iflâs, Yüksek Hâkimler Kurulu teşkili kanunları gibi birçok temel kanunların metinlerinin yazılıp hazırlanmasındaki çalışmalarıyla kendisinden söz ettirdi. Yeni kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı teşkilatının oluşturulması sırasında yaşanabilecek hukuki ve mevzuat problemlerinin çözümü için Arif Hüdai Oral gibi hukuk ve mevzuat konularında bilgi ve tecrübe sahibi olan birinin bakan olarak tercih edilmesi seçeneği ortaya çıkmış

⁵³ “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964, s. 38.

⁵⁴ Aydın, a.g.e., s. 124; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı dokuzuncu İnönü Hükümeti'nin son gününde 4951 sayılı kanunla kuruldu. Fakat ilgili bakan, dokuzuncu İnönü Hükümeti'nin çökmesi üzerine İnönü Azınlık Hükümeti kurulduğunda atanabildi.

olabilirdi. Ayrıca Reformcu olma iddiasıyla göreve başlayan Hükümet kabinesinin kurulması ve bunun daha çok gençlerden meydana gelmesi durumu ortaya çıkınca da ismi başarılı genç milletvekilleri arasında geçen Oral'ın kabineye alınması akla ilk gelen konu oldu.⁵⁵

Aslında, isminde enerji geçmese de yeni kurulan ETKB'nin ilgileneceği faaliyet ve işlerin çoğuyla Sanayi Bakanlığı ilgilenmekteydi. 1957 yılında kuruluş kanunu çıkarılan Sanayi Bakanlığı, bünyesinde Enerji Dairesi'nin yanında Etibank gibi inşaatçı ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi gibi sırf akademik alanda çalışmak üzere kurulmuş birtakım kuruluşları kapmaktaydı. Böylelikle, prensip olarak elektrik enerjisi konusundaki her türlü işlemlerin Sanayi Bakanlığı bünyesinde yapılması sağlanmış oldu. Tek başına Enerji Dairesi bile kanun gereğince Türkiye'de enerji alanında en yetkili bir kontrol ve denetim noktası olduğu gibi bu konuda en son söz hakkını da sahip bulunmaktaydı. Sanayi Bakanlığı kuruluş kanunuyla Türkiye'deki enerji karmaşıklığının kesin olarak çözüldüğü sanılmaktaydı. Fakat Sanayi Bakanlığı içindeki enerji ile alakalı kuruluşların birbirleriyle yaşadıkları çekişmeler sonucunda ortaya çıkan sorunların yanında yanlış yapılan işlerle, zaman ve para kaybına ve daha önemlisi teknik personel gücünün tam anlamıyla israfına sebep oldular. Bu ve benzeri gelişmelerden dolayı Sanayi Bakanlığı, enerji alanında kendinden bekleneni göstermedi.⁵⁶

Yeni kurulan Bakanlığın ismindeki *Tabii Kaynaklar* ifadesi, birincil enerji kaynakları anlamına gelmekteydi. Bu hususun belirtilmesi açısından bakanlığın adının “Enerji ve Tabii Kaynakları Bakanlığı” olması, yerinde bir karar olarak görüldü.⁵⁷ Fakat seçilen bu isim bazı muhalif partili milletvekillerince eleştirildi. Örneğin, MP meclis grubu sözcüsü ve Kırşehir milletvekili olan Memduh Erdemir bakanlığın isminin, ‘Enerji ve Yakıt Bakanlığı’ olması

⁵⁵ Akis, C. XXVIII, S. 497, 10.1.1964, s. 13.

⁵⁶ Akis, C. XXIX, S. 503, 10, 14.2.1964, s. 19.

⁵⁷ “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Kuruluşu İle İlgili Bazı Düşünceler ve Faaliyetleri”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 89, Mayıs 1964, s. 35.

gerektiğini söyleyerek, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı isminin sadece kulağa hoş gelen bir isim bulmak gayreti ile tercih edildiğini ileri sürdü.⁵⁸

Başbakan İsmet İnönü “*Enerji üretimini ve dağıtımını bir elde topladık. Böylece Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı doğdu*” ifadeleriyle, Enerji Bakanlığının kuruluş amacını özetliyordu.⁵⁹ Enerji Bakanı da “*Bütün Türkiye’nin süratle gelişmesi bu bakanlığın çalışmasına ve başarısına bağlıdır*” diyerek bakanlığının önemini vurgulamaktaydı.⁶⁰ Enerji alanı ile alakalı kurumlar arasındaki ikili, üçlü ve hatta dördü sürtünmeleri, görev girişimlerini neredeyse yarış şeklini almış olan bürokratik mücadeleleri engellemek amacı da bakanlığın kuruluş sebeplerin başında gelmekteydi. Bu problemlerin çözümü amacıyla, yeniden bir organizasyona ve verimli bir teşkilât şekline gidilmesinin yanında, özellikle Türkiye’nin en büyük problemlerinden olan yetişkin ve kaliteli teknik personeli verimli bir şekilde çalıştırabilmek amaçları da ETKB’nin kuruluşunu gerektirdi.⁶¹ Başbakan İnönü, Aralık 1963 tarihinde Millet Meclisi’nde okuduğu hükümet programında yeni kurulan ETKB hakkında, “*kalkınma planının enerji kaynaklarımızı süratle geliştirmeye verdiği önem ve tabii kaynaklarımızın daha iyi değerlendirilmesi ihtiyacı karşısında, bu işlerle ilgili bir bakanlık da kurulması uygun görülmüştür*” dedi.⁶²

Ayrıca, MEHTAP tavsiyesi ile Başbakanlıkça alınan karar gereğince, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlanacak daireler ve kuruluşlar, 7 Şubat 1964’te belli oldu ve 4951 sayılı kanuna dayanılarak kurulan ETKB fiilen ortaya çıktı.⁶³ Yeni oluşturulan bu bakanlıkla ilgili olarak iktidar partisi CHP’nin Burdur Milletvekili Nadir Yavuz, kapsamlı bir bakanlık

⁵⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 24.

⁵⁹ **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1965, s. 7.

⁶⁰ **Milliyet**, 6 Ocak 1964, s. 7.

⁶¹ **Akis**, C. XXIX, S. 503, 14.2.1964, s. 19.

⁶² **Resmî Gazete**, 7 Ocak 1964/11600; İnönü bu sözlerine ek olarak, Bakanlığın kuruluş tasarısının kısa zamanda hazırlanacağını ve Meclise sunulacağını ifade etti.

⁶³ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1964, s. 1; Başbakanlık kararına göre, Başbakanlığa bağlı olarak çalışan Atom Enerjisi Komisyonu ve Teşkilatı, Bayındırlık Bakanlığına bağlı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Sanayi Bakanlığı Merkez Kuruluşu ile bağlı kuruluşlar arasında bulunan enerji ve maden daireleri, Elektrik Etüd İdaresi; Maden Teknik ve Arama Enstitüsü; TKİ, Petrol Dairesi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Etibank ve işletmeleri; Ticaret Bakanlığına bağlı Petrol Ofisi ile ilgili olarak adı geçen Bakanlıklara ait işler ve yetkiler, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına devredildi.

olan Sanayi Bakanlığı'nın bölünmesiyle ortaya çıkan ETKB'nin hizmet akışını daha etkin hale getireceğini iddia etti. Yavuz, geniş bir bakanlık olan Sanayi Bakanlığının ikiye bölünmesi sonucunda, hizmetlerin daha kolay görülmesinin mümkün olacağını ileri sürdü.⁶⁴

Başbakan İnönü tarafından Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı katılacak daire ve kurumlar tespit edilip ilân edilince, Bakan Hüdayi Oral ilk iş olarak resmi bir tanışma ve danışma toplantısı düzenledi. Başbakan İnönü'nün, ETKB'ye geçecek kuruluşların belirlenmesini bizzat üstüne almasının sebebi, DSİ (bundan sonra DSİ) gibi bazı dairelerin bağlı olduğu bakanların, yüksek bütçeli kurum ve kuruluşları devretmekte isteksiz davranmalarıydı. Bundan dolayı da bizzat Başbakan İnönü otoritesini ve 4951 sayılı kanunla sahip olduğu yetkisini kullanması gerekti.⁶⁵

Fakat devredilen kurumlardan bazılarının ETKB'ye bağlanması eleştiri konusu oldu. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânının uygulanması ve iyi bir koordinasyon sağlanması bakımından söz konusu kuruluşların yeni kurulan bakanlığa bağlanmasının faydalı olup olmayacağı tartışma konusuydu. Dönemin bazı uzmanlarına göre bu kuruluşların bazılarının Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlanması faydalı bir çözüm olamayacaktı. Çünkü BBYKP'de, ETKB'ye devredilecek kuruluşların ve özel sektörün yapmakla görevli oldukları yatırımlar tutarı beş yıllık toplam yatırımın %24,7'sine ulaşmakta ve nitelikleri bakımından da bir kısmı enerji alanına girmemekteydi. BBYKP'de, Tarım sektöründe sulama, drenaj tesisleri ve taşkın önleme faaliyetleri için 5 milyon 798,6 bin TL, Hizmetler ile alakalı bölümünde de köylere sağlanacak içme suyu tesisleri için 565 bin TL olmak üzere toplam olarak 6 milyon 363,6 bin TL'lik yatırım yapılacağı öngörülmekteydi. 6200 sayılı kanuna göre bu işlerin

⁶⁴ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 34; Nadir Yavuz konuşmasının başında şu sözleri sarf etti: "Yeniden ihdas edilen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı salâhiyet sahasına, enerji, yakıt, su ve madenle ilgili daire ve teşekküller olarak. Enerji Dairesi, Elektrik İşleri Etüt İdaresi, Etibank, Devlet Su İşleri, Petrol Dairesi, Türkiye Petrolleri A.O., Petrol Ofisi, Maden Dairesi, Maden Tetkik Arama, Türkiye Kömür İşletmesi, Atom Enerjisi. Komisyonu verilmiş bulunmaktadır. Yeni Bakanlığın Teşkilât Kanununun biran evvel Meclise sevkini hizmetlerin devamlılığını sağlama yönünden Hükümetten bekliyoruz".

⁶⁵ **Akis**, C. XXIX, S. 503, 14.2.1964, s. 19.

üstlenicisi DSİ genel müdürlüğüydü. Uzmanlara göre, Plan'ın toplam yatırımının %10,7 sini kapsayan 500 bin hektar arazinin sulanması, susuz veya suyu yetersiz 31 bin 239 köy ve mahallenin içme suyu tesisleri ETKB'nin ilgi alanına girip girmediği konusu tartışmalıydı. Bu tür işlerin Bayındırlık, Tarım, İmar ve İskân Bakanlıklarını ilgilendirdiği ve DSİ'nin bu işlerle uğraşan teşkilâtının ilgili bakanlıklara bağlanmasının daha sağlıklı olacağı tavsiye edilmekteydi. Ayrıca, BBYKP'nin, madencilik sektörü bölümünde, 1 milyar 514,6 milyon TL'lik yatırım yapılması öngörülüyordu. İşin uygulanması MTA ile Etibank'ın Maden İşleri ile ilgili teşkilâtına düşmekteydi. Enerji konusundan ziyade sanayi kapsamına giren bu işlerin Sanayi Bakanlığı teşkilâtı içinde görülmesi daha uygun olacağı da aynı uzmanlar tarafından düşünülmekteydi.⁶⁶

İşte bu hususlardan dolayı, ETKB'ye bağlanan bu kurumlardan bazıları eleştiri konusu oldu. Aynı tür eleştiriler Millet Meclisi çatısı altında da ifade edildi. MP meclis grubu sözcüsü Memduh Erdemli, Bakanlığa bağlanan söz konusu dairelerle ilgili eleştirilerini, “*Filhakika, DSİ'nin tam teşkilâtla asli vazifesi enerji ve yakıt işlerini yürütmek olan bu Bakanlık bünyesine alınmasını izah etmek güçtür. Taşkınların önlenmesi, yeraltı sularının tespiti, bataklıkların kurutulması gibi tamamen Nafia hizmeti mahiyetinde olan işlerin, bir Enerji Bakanlığındaki yerini anlamakta güçlük çekiyoruz*” sözleriyle ifade etti.⁶⁷ Muhalif milletvekilleri yeni kurulan bakanlığın bünyesine alınacak muhtemel kuruluşları mantık süzgecinden geçirip eleştirilerini açıkça Hükümete iletmekteydiler.

⁶⁶ Paragraftaki bilgi için bkz. “*Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Kuruluşu İle İlgili Bazı Düşünceler ve Faaliyetleri*”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 89, Mayıs 1964, s. 35; Bütün bunların yanında, şehir içi taşıtların tesis ve işletmelerine ilişkin işleri mevzuat hükümleri çerçevesinde denetleme ve yürütme görevinin ETKB'ye verilmesi ihtimali de dönemin uzmanlarını endişelendirdi. Tamamıyla Ulaştırma Bakanlığı görevleri kapsamına giren bu konu ile ETKB'nin ilgilenmemesini temenni etmekteydiler.

⁶⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 24; Söz konusu Milletvekili devredilen kurumlar ile alakalı eleştirilerine şu ifadelerle devam etti: “Bakanlığın adında ‘Tabii kaynak’ tabiri vardır düşüncesinin siperine çekilerek, kömür ve petrolün dışında kalan, bakır, kükürt, krom madenlerinin işleticisi olan Etibank'ın da tüm teşkilât olarak bu Bakanlık bünyesine alınması da izaha muhtaçtır. Demir cevheri de tabiattan çıktığı halde, bu işle iştilgal eden Karabük Demir- Çelik sanayinin bu Bakanlık bünyesine alınmamış olması, Bakanlık Teşkilâtı hazırlanırken bir prensipten hareket edilmediğini göstermeye yeter delil sayıyoruz.”

Diğer bir muhalefet partisi olan Yeni Türkiye Partisi (YTP) sözcüsü de Millet Meclisindeki bir konuşmasında yeni kurulan ETKB ile alakalı kaygılarını partisi adına dile getirdi. YTP meclis grubu, etütler yapılmadan acele ile Sanayi Bakanlığının uğraş konularından bir kısmının ETKB'ye aktarılmasının Türkiye sanayisi için telafisi mümkün olmayacak zararlar yaratacağından endişe etmekteydi.⁶⁸

Kuruluş aşamasındaki bu tür aksaklıklar ve eleştiriler, ETKB'yi zorlu görevlerin beklemekte olduğunu göstermekteydi. Bütün bu eleştiri ve aksaklıklara rağmen enerji üretim politikalarının tek elde toplanmasının getireceği faydalar tartışmasız çok büyük olacaktı. Nitekim söz konusu kurum ve teşkilatların bir arada toplanmasının verimliliğine ilişkin olarak CHP Burdur Milletvekili Nadir Yavuz, Türkiye'nin elektrik enerjisi ile ilgili teşkilâtlarının bir bakanlık içerisinde toplanması ile daireler arasındaki hizmet karışıklıkları ve tekrarlarının önlenerek zaman ve eleman israfının önüne geçileceğini savunmaktaydı. Yavuz, ETKB ile dağıtım imkânların bir araya getirilerek, daha etkili kontrol ve netice elde edileceğini de iddia etmekteydi.⁶⁹

Enerji Bakanlığının kurulması ve bünyesinde hangi yapıları barındıracağına dair tartışmalar ışığında oluşturulan kuruluş kanuna bakılacak olursa, bu karar daha önce 154 sayılı kanuna göre kurulan iktisadî devlet teşekkülleri hakkında yerli ve yabancı uzmanlar grubu tarafından hazırlanan rapora da uygundu. Bu rapora göre, enerji kaynaklarının gereği gibi geliştirilmesi için ilgili kuruluşların Enerji ve Tabii Kaynaklar adı altında bir bakanlığa bağlanması gerektiği fikri ortaya çıkmaktaydı.⁷⁰ Enerji Bakanlığının Teşkilat Kanunu ve Tasarısı, Ekim 1964 tarihinde İdarede Reform Komisyonuna geldi. Tasarının komisyondaki incelenmesinin sona ermesinden sonra ilgili tasarı 1 Kasım 1964'e kadar Millet Meclisi'ne

⁶⁸ A.g.e., s. 17.

⁶⁹ A.g.e., s. 34.

⁷⁰ "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri", **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964, s. 49.

sunulmuş olması planlandı.⁷¹ ETKB bütçesinin 1964 yılı için Başbakanlık içinde düşünülmesi ve bakanlığın teşkilat kanunu çıktıktan sonra bağımsız bir bütçeye kavuşması öngörüldü.⁷² Teşkilat kanunu ve bütçesi çıkıncaya kadar ETKB harcamalarının, Sanayi Bakanlığı bütçesindeki tertiplerden yapılması ve Sanayi Bakanlığı harcaması olarak gösterilmesi 1964 yılı bütçe kanununun 30. maddesi ile kararlaştırıldı. Yine söz konusu maddeye göre Sanayi Bakanlığı teşkilatına dahil kadrolardan iki bakanlık arasında varılacak anlaşma ile tespit olanlar, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanının emrine tahsis edilecekti.⁷³

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında Sanayi Bakanlığının, yeni kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı üzerinde etkili olması gayet doğal bir sonuçtu. Çünkü önceden de belirtildiği gibi yeni bakanlığın teknik ve bürokratik kadrolarının çoğunluğu Sanayi bakanlığından gelmekteydi. Hüdayi Oral'ın, Sanayi Bakanlığı'nın bir odasında göreve başlaması da iki bakanlık arasındaki organik bağı ortaya koymaktaydı. Ayrıca bir bakanlığını özel bütçeye sahip olması için teşkilat kanununun Meclisten geçmesi gerekmekteydi. Bütün bu sebeplerden dolayı ETKB harcamalarının, Sanayi Bakanlığı bütçesindeki düzenlemelerden yapılması ve Sanayi Bakanlığı harcaması olarak gösterilmesi kararlaştırıldı.⁷⁴

“Türkiye'nin enerji ve tabii kaynaklarından yararlanmak, bu kaynakları geliştirmek ve bu konularda gerekli koordinasyonu sağlamak” Enerji Bakanlığı'nın teşkilat kanunu ve tasarısına göre Enerji Bakanlığı'nın görev alanına girmektedir. Başka bir deyişle, ETKB “Türkiye'nin, maden, petrol, elektrik, su ve yakıt politikasının esaslarını hazırlamak, bu konularla ilgili olarak temel etüt, inceleme, projeler arasında öncelik sırası, bağlı daire ve kuruluşlar arasındaki görev dağıtımını vb. hizmetleri yapmakla” görevliydi.⁷⁵

⁷¹ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 1.

⁷² **Milliyet**, 6 Ocak 1964, s. 1.

⁷³ **Resmî Gazete**, 02 Mart 1964/11645.

⁷⁴ **Akis**, C. XXVIII, S. 497, 10.1.1964, s. 13.

⁷⁵ A.g.m, s. 38.

Enerji Bakanlığının teşkilat kanunu ve tasarısında, petrol ve maden dairelerine yeni bazı görevler verildi. Enerji dairesi, elektrik ve yakıt daireleri olarak ikiye ayrılmış ve yeni olarak da su işleri dairesi ortaya çıktı. Ayrıca tasarıda, genel müdürler, daire başkanları ve bakanlık uzmanlarından oluşan bir koordinasyon kurulunun da hayata geçirilmesi ön görüldü.⁷⁶ Resmî Sektör yatırımlarının yaklaşık olarak %30'u Enerji ve Tabii kaynaklar Bakanlığına bağlı kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirmesinin yanında 1965 yılında bakanlığa bağlı sekiz kurum tarafından yapılacak yatırım toplamı 2 milyar 392 milyon 273 bin lira olarak programlaştırılması ETKB'nin ekonomik sorumluluğunu göstermekteydi.⁷⁷

Arif Hüdai Oral, Türkiye'de uzun yıllardır enerji işlerinde yaşanan anlaşmazlıklar yanında enerji alanı ile ilgilenen kuruluşlar arasında görülen görev tecavüzleri yüzünden yaşanan problemleri bitirebilecek nitelikte ve yetkide bir bakan olarak görülmekteydi. Hüdai Oral'a yönelik oluşan bu beklentilerin ne kadar gerçek hayata geçirildiği ilerleyen kısımlarda ele alınacaktır. Uzun yıllardan beri çalıştığı halde çeşitli projelerde çok sayıda hatalara düşmekten kurtulamayan Elektrik İşleri Etüt İdaresi ile yüksek yetkilerle ve geniş bir kontrol imkânıyla donatıldığı hâlde bir türlü bu görevini başaramayan Sanayi Bakanlığı Enerji Dairesi'ndeki problemlerin çözümü noktasında yeni bakandan yüksek beklentiler vardı. Ayrıca Devlet Su İşleri'ndeki yaşanan sistemsel sıkıntılar ile elindeki sınırlı sermayeye rağmen kapasitesinden büyük işlere girerek ödeneklerinin tükenmesiyle tamamlanamayan İller Bankası projelerinde oluşan aksaklıkların da yeni kurulan ETKB tarafından çözüme kavuşturulması beklenmekteydi.⁷⁸ Gelişmekte olan ülkeler için sanayisinin ve nüfusunun artan enerji ihtiyacını karşılamak önemli bir konudur. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı geliştirmekte olan Türkiye'nin yeni atılım gösteren sanayisinin enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla önemli

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1964, s. 1.

⁷⁷ "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri", *Elektrik Mühendisliği*, S. 95, Kasım 1964, s. 38.

⁷⁸ *Akis*, C. XXVIII, S. 497, 10.1.1964, s. 13.

bir kuruluş olarak ortaya çıkmaktaydı. ETKB'nin verimli çalışabilmesi için gerekli kurum ve kuruluşların kendine devrinin yanında gerekli bütçeye de sahip olması önemli bir konuydu.

1.3. Bakanlığın İlk Dönem Enerji Politikaları ve Uygulamaları

Yeni kurulmuş olan ETKB, Türkiye'nin enerji politikaları açısından yeni bir dönemin başlangıç işareti oldu. Söz konusu bakanlığın kurulması, Hükümetin enerji politikalarına karşı verdiği önemi de göstermekteydi. Başbakan İnönü, “*Enerji üretimini ve dağıtımını bir elde topladık. Böylece Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı doğdu*” ifadeleriyle ETKB'nin kuruluşunun sebeplerinden birine dikkat çekti.⁷⁹ Ayrıca bu Bakanlığın kurulması gerek Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilkeleri gerekse enerji sektörünün ihtiyaçları açısından bir zorunluluk haline gelmekteydi.

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki birçok çalışmanın konusudur. Söz konusu bu çalışmalarda ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki pozitif ve çift yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmekteydi. Enerji, talebi ülkelerin ve dünyanın milli gelirinin artışına paralel olarak bir artış göstermektedir.⁸⁰ Türkiye'de 1960'lı yılların başında hayata geçirilen kamu için emredici, özel sektör için yol gösterici nitelikte olan BBYKP, Türk hükümetinin o dönemki büyüme ve kalkınma eksenini belirlemesinin yanında enerji üretim politikalarına da yön verdi. Kalkınma sürecindeki ülkelerin ilk dönemlerinde önemli yapısal değişiklikler yaşanır. Kalkınma çalışmalarının ilk aşamalarında tarım ekonomisi ağırlıklı sektör iken, kalkınmanın ilerleyen aşamalarında sanayi sektörüne kaymalar yaşanmaktadır. BBYKP bu konuya bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu Planda sanayi sektörünün büyümesi, tarım sektörünün yaklaşık olarak üç kat daha fazlası olarak yer almaktaydı.⁸¹ Ekonomik üretimde

⁷⁹ Cumhuriyet, 10 Ocak 1965, s. 7.

⁸⁰ Burcu Yavuz Tiftikçigil, Çağla Gül Yesevi, “*Türkiye'nin Enerji Görünümü: Stratejiler ve İlişkiler*”, Derin Yayınları, İstanbul 2015, s. 5.

⁸¹ Aydın, a.g.e., s. 420.

önemli bir rol üstlenen sanayi sektörünün ihtiyacı olan enerjinin sağlanması ETKB'yi bekleyen önemli görevlerdendi

Sanayinin ülkede gelişebilmesi için elektrik enerjisinin bol ve ucuz temin edilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı enerji, enerjinin de en mühim kollarından olan elektrik enerjisi konusunun öncelikli bir mesele olarak Türkiye'de halledilmesi gerektiği hususu yetkililer tarafından önemli görülmekteydi. Elektrik enerjisi konusuyla alakalı tedbirlerin ve girişimlerin yanında bu konuya yönelik faaliyetlerin finansmanı ve çalışmalarını yapmak gerekliliği de ortaya çıkmaktaydı.⁸²

Cumhuriyetin kurulduğu yıldan 1960'lı yılların başlangıcına kadar olan dönemde, Türkiye ekonomisi ve güvenliği açısından son derece önemli olan elektriğin üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti faaliyetleri birer kamu hizmeti olarak algılandı ve bu hizmetler doğrudan devlet tarafından yapıldı. 1923 yılından beri hâkim olan bu görüş, ETKB'nin kurulduğu dönemde de elektrik konusunda ana politika olma özelliğini korudu. Yeni kurulan Enerji bakanlığı söz konusu bu hizmetleri birer kamu hizmeti olarak gördü.⁸³

Dünya ekonomilerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması kapsamında yegâne unsur, yeterli miktarda enerji arzının tedarik edilebilmesidir.⁸⁴ Enerji arzının tedarik edilememesi durumunda “enerji güvenliği” sorunu ortaya çıkmaktadır. Enerji güvenliği kavramının sözlük anlamına bakılacak olunur ise en basit haliyle, “enerji güvenliği, enerji kaynaklarına uygun fiyattan ve kesintisiz olarak erişim sağlanması” olarak tanımlanmaktadır.⁸⁵ Bundan dolayı ülke ekonomilerinin gelişmesinde enerji güvenliği de önemli bir konudur. Bu durum Türkiye ekonomisi için de geçerli bir meseleydi.

⁸² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 68.

⁸³ Tiftikçigil, a.g.e., s. 71.

⁸⁴ Mehmet Efe Biresselioğlu, “Enerji Güvenliği Perspektifinden Türkiye'ye Bakış”, Enerji Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015, s. 14.

⁸⁵ A.g.e., s. 16.

Elektrik Mühendisleri Odasının İkinci Teknik Kongresinin açılış törenindeki konuşmasında Başbakan İnönü: “*Bazen maliyet yüksek, kalite düşük oluyor. Bu hastalık devam ederse kalkınma beklenen seviyede olmayacaktır*” diyerek Türkiye’nin elektrik üretimi yaşanabilecek enerji güvenliği problemlerine işaret etti. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasının temel yollarından biri olan “çeşitlendirme politikası” kısmen de olsa hükümetçe takip edilmeye çalışıldı. Başbakan İnönü yaptığı bir konuşmada, enerji talebinin karşılanması amacıyla yapmış oldukları tedarik artırma faaliyetlerini şu sözlerle özetler:

“Sudan elektrik enerjisi üretmeye çalışıyoruz. Bu nevi istihalde memleketimiz oldukça zengin sayılır. 1960 yılına 2 milyar kilovat saatle girdik. Beş yıllık kalkınma devremiz sonunda bu yekûn 6 milyara baliğ olacaktır. Keban Barajı vücuda geldiği zaman 6 milyar kilovat saat enerji verecektir. Memleketin sudan alınabilecek enerji miktarı ise 60 milyar kilovat saat olarak tahmin edilmektedir.”⁸⁶

Bakanlığın oluşturulma aşamasındaki çalışmalar kapsamında, hükümetin 1964 yılı uygulama programında enerji talebinin karşılanması yolları tahminen öngörülmeye çalışıldı ve buna göre talep karşılanmasında bir kaynak aracı olarak, ticari kaynak olmayan odun ve tezek kullanımına en fazla oran verilirken, en az oran ise o tarihlerde gelişmekte olan hidrolik enerji kullanımına verildi. Türkiye’de, dördü ticari (taşkömürü, linyit, petrol ürünleri ve hidroelektrik enerji) ve ikisi ticari olmayan (odun ve tezek) olmak üzere altı tür birincil enerji kaynağı kullanılmaktaydı. Bu kaynaklardan elde edilen enerji doğrudan doğruya ya da ikincil enerjiye çevrildikten sonra tüketilmekteydi. Halkın büyük kısmının pazar ekonomisi dışında kalan tezek ve odunu kullanması dolayısıyla, kullanılan birincil enerji miktarı kesin bir şekilde tahmin edilememekteydi. 1964 yılında Türkiye’nin toplam enerji tüketiminin genel eğilimine uygun olarak artması ve yirmi üç milyon ton taşkömüre eşdeğerde olacağı tahmin edildi. Artan bu

⁸⁶ **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1965, s. 7.

talebin yine eskiden beri kullanılmakta olan kaynaklar ile karşılanması planlandı. Bu durum Türkiye'nin ilerleyen dönemlerde enerji güvenliği problemi yaşamasına neden olabilirdi.⁸⁷

Birincil enerji kaynaklarının yanında ikincil enerji kaynakları da mevcuttu. Kullanılan ikincil enerji türleri ise briket, kok, havagazı, sıvı petrol gazı ve elektrik idi. İkincil enerji türleri arasında olan briketin yakma zorluğundan ve maliyetinden dolayı yurtiçi kullanımı düşüktü ve gelişmemekteydi. Sıvı petrol gazı (LPG) konusu ileride petrol ürünleri kısmında, kok kömürü ise kömürle ilgili kısımda ele alınacaktır. Diğer bir ikincil enerji kaynağı olan havagazının kullanımı büyükşehirlerde yaygındı. O dönem sadece İstanbul, İzmir ve Ankara şehirlerinde havagazı fabrikası ve şebekesi vardı. 1964 yılı havagazı üretim kapasitesi yüz doksan milyon metreküp civarı olması hedeflendi. Talebin ise yüz otuz beş milyon metreküp olması tahmin edildi. Türkiye için yeni olan bu enerji tekniğinin faydası görülmesi halinde yaygınlaştırılması yetkililerce planlandı. Havagazı üretimi dönem içinde hızla gelişen sıvı petrol gazı (LPG) kullanımının artmasından dolayı büyük bir gelişme göstermedi ve gelişme hızı düştü.⁸⁸

Dönemin enerji politikasının temel amacının Türkiye'nin enerji kaynaklarını rasyonel şekilde kullanarak enerji üretim maliyetini ucuza indirilmesi olarak özetlenebilirdi. Bu amaçla ticari birincil enerji kaynaklarından elde edilen yakıtların fiyatlarının maliyet, rezerve ve arz durumunun aksettirecek enerjinin teknik bakımdan en uygun yerde kullanılmasını sağlayacak ve ileri tekniklere özendirerek şekilde bir fiyat ayarlaması gerekli görülmekteydi. Bakanlığın kuruluşu öncesinde enerji politikalarının yürütülmesi için Sanayi Bakanlığınca, Erzurum, Kars ve Ağrı illeri pilot bölge olarak seçildi. 1963 yılında bu pilot bölgelerine ek olarak Orta-Kuzey ve Güney Anadolu'da üç pilot bölge daha seçilerek çalışmaların hızlandırılması planlandı.⁸⁹

⁸⁷ **Resmî Gazete**, 02 Mart 1964/11645.

⁸⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 19.

⁸⁹ **Resmî Gazete**, 02 Mart 1964/11645.

Her türlü ekonomik faaliyetin ana girdisi konumunda olan elektrik enerjisinin kullanım alanının gelişen teknoloji doğrultusunda sürekli artmakta olduğu bilinen bir gerçektir. Ekonomik ve sosyal gelişmenin en önemli göstergelerinden birisi de elektrik enerjisi tüketimidir. Bu nedenle, kişi başına düşen elektrik tüketimi, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ortaya koyulurken dikkate alınan en önemli göstergelerdendir. Çünkü bir ülkede kişi başına düşen elektrik enerjisi üretimi ve tüketimi o ülkedeki hayat standardını yansıtmaktadır.⁹⁰ 1964 verilerine göre Türkiye'de yaşayan nüfusun %30'u elektrik enerjisinden faydalanmaktaydı. Geriye kalan %70 oranındaki nüfus ise gaz lambasıyla veya yağ çirasıyla aydınlanmaya çalışmaktaydı. Türkiye'nin komşu ülkesindeki Yunanistan'da köylerinin %28'i elektriğe kavuşmuş durumdaydı. Türkiye'de ise elektrikleştirilmiş köylerin oranı %0,5 idi. Yani kırk bin köyden sadece iki yüz kırk yedi tanesinde elektrik vardı.⁹¹ İfade edilen bu rakamlar durumun ciddiyetinin yanında kötü durumunu da göstermeye yeterliydi.

Bir ülkenin sanayileşmesinde ve tümüyle kalkınmasında bol, ucuz ve güvenli elektrik enerjisinin başlıca rol oynadığı yeni kurulan ETKB tarafından anlaşılmasıyla, Türkiye'nin elektrifikasyon meselesi ciddi bir şekilde ele alındı. Türkiye genelindeki köylerin elektrifikasyon problemlerini çözmek amacıyla Etibank bünyesinde Köy Elektrifikasyonu Tesis Müdürlüğü kuruldu. Köy Elektrifikasyonu konusu, Beş Yıllık Kalkınma Planında da yer alınmış bulunmaktaydı. 1964 yılı içerisinde iki yüz elli köye, 1965 yılında üç yüz köyün daha elektriğe kavuşturulması planlandı.⁹² 1964 yılında on milyon TL'si bütçeden üç buçuk milyon TL'si ise köylü iştiraki olmak üzere toplam on üç buçuk milyon liralık yatırım planlandı. 1965 yılında yirmi beş milyon TL, 1967 yılında ise kırk milyon TL'nin sarf edilmesi öngörüldü.

⁹⁰ Şahap Kavcıoğlu, “Enerji Sektöründe Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi”, Türkmen Kitapevi, İstanbul 2015, s. 36.

⁹¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 19.

⁹² **Milliyet**, 30 Temmuz 1964, s. 7.

Köylerin seçilmesi ve ön projeleri Elektrik İşleri Etüd İdaresince, tesis işleri ise Etibank Genel Müdürlüğüne yapılmaktaydı.⁹³

Elektrifikasyon meselesi ile alakalı muhalefet partilerinden de hükümete yönelik talepler mevcuttu. Örneğin, Adalet Partisinin (AP) Eskişehir Milletvekili Aziz Zeytinoğlu Millet Meclisinde, elektrifikasyon konusunda, hükümete yönelik eleştirilerine paralel olarak problemlerin çözümüne odaklı taleplerde bulundu.⁹⁴

ETKB, teknik bir bakanlık olması sebebiyle teknik ve uzman eleman çalıştırmak zorundaydı. Gerek plandaki yatırımların gerçekleştirilmesinde gerekse devletin elektrik, yakıt, petrol ve atom enerjisi konularındaki politikasını yürütmekle görevli Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın hizmetlerini yerine getirmesi için kadrolarının teknik ve uzman kişilerle kuvvetlendirilmesi bir zorunluluk doğurmaktaydı. Bu itibarla teşkilât kadrolarında özellikle kilit görevleri yapacak yerlerde, yüksek mühendis ve mühendisler istihdam edilmeliydi ve böyle yüksek vasıflı bir personel kadrosunu sağlayabilmek amacıyla verilecek ücret ve yevmiyeler ayarlanmalıydı. Bunun için yürürlükteki kanunların zorlanması yoluna gidilmek yerine yeni kanunların kısa zamanda çıkarılmasına bir an önce başlanması uzmanlar tarafından tavsiye edilmekteydi.⁹⁵ Ancak o zamanki mevzuata bakıldığında bakanlık teşkilâtında teknik eleman çalıştırmanın çok güç olduğu görülmekteydi. Bunun üzerine yeni kurulan enerji bakanlığının bakanlık teşkilât kanununda teknik personel çalıştırma imkânını sağlayacak hükümlere de yer verildi.⁹⁶ Ayrıca bir kuruluş kanunundan yoksun olarak, teşkilâtı henüz

⁹³ "Plân Uygulamasından Haberler", **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 49.

⁹⁴ A.g.e., s. 48; Söz konusu milletvekili konuşmasında şu sözleri ifade etti: "Kaza ve köylerimizin de elektrifikasyonunu ele almak zamani gelmiş ve geçmiştir. Kazalarda elektrik ücretleri belediyelerce kurulan santraller dolayısıyla çok pahalı olduğundan küçük sanayi gelişmemekte, kurulamamaktadır. Köylülerimiz bu işleri için şehirlere kadar gitmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bu sebepten yeni barajlar, hidroelektrik santralleri kurmak mecburiyetindeyiz. Kazalardan sonra medeniyetin birinci şartı olan elektriğe köylerimizin de kavuşturulması lâzımdır. Köylerin içme suları gibi köylerimizin yolları gibi gevşek bir tutumla hareket edersek daha asırlarca buralardaki vatandaşlarımızı ki, 25 milyondur, nura kavuşturamayız. Bir an evvel bu sahaya da Sayın Bakanlığının el atmasını rica ederiz."

⁹⁵ "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri", **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964, s. 38.

⁹⁶ A.g.m., s. 38.

meydana çıkmadan, hatta bakanlık çatısı altına toplanacak dairelerin bile hangileri olacağı kesinleşmeden, sadece Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (MEHTAP) araştırmalarına göre kurulan ETKB ve Bakanını büyük bir ödev sorumluluk beklemekteydi.

Kısacası, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapısının ilk defa tecrübe etmiş olduğu ETKB ve teşkilatı enerji politikaları açısından büyük önemle ve beklenti ile karşılandı. Ayrıca Enerji Bakanı Hüdai Oral, gecenin geç saatlerine kadar makam odasında çalışmakla kalmıyor, enerji konusuyla ilgili daire ve kurumların ilgili uzmanlarını makamına çağırarak kendileriyle, yeni kurulacak bakanlığın geleceği ve teşkilâtının alacağı düzen hakkında görüşmeler yapıyordu. Ancak, ETKB'nin kuruluş aşamasında oluşacak görev dağılımlarından beklentiye giren ve bakanlığın müsteşarlığından başlayarak genel müdürlük, hatta bir dairenin başkanlığına kadar bir makama ulaşmaya çalışan bazı kişilerin çabaları, Hüdai Oral ile olan görüşmelerin niteliğini etkilemekteydi. Enerji Bakanlığının kuruluş amaçlarında birisi de bürokratlar arasında yaşanan makam ele geçirme çabalarının düzene sokulmasıydı.⁹⁷ ETKB'ye bağlanan kurum ve kuruluşlar, o dönemdeki Türkiye'de mevcut işletmelerin neredeyse yarısına yakın bir büyüklükte yatırımı ve insan gücünü yönetmekteydi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kendine bağlı çok çeşitli ve uğraştıkları konular yönünden farklı kurumlar arasında sadece bir "koordinatör" görevi yapmaktan öteye geçemedi. Bu durumun sebebi, yeni bir teşkilât oluşturmanın uzun zaman alması ve bu yüzden işlerin belirli bir süre durması tehlikesinin bile bulunmasıydı.⁹⁸ Ayrıca, ETKB'den önce enerji alanı ile alakalı işlerin çoğuyla ilgilenen Sanayi Bakanlığı içindeki enerji ile alakalı kuruluşların birbirleriyle yaşadıkları çekişmeler sonucunda ortaya çıkan sorunların yanında yanlış yapılan işlerle, zaman ve para kaybına ve daha önemlisi teknik personel gücünün tam anlamıyla israfına sebep oldular. Bu problemlerden sorumlu

⁹⁷ Akis, C. XXVIII, S. 497, 25.1.1964, s. 13.

⁹⁸ Akis, C. XXIX, S. 503, 14.2.1964, s. 19.

kişilerin yeni bakanlık bünyesinde önemli mevkilere gelmeleri veya ellerinde bulunan böyle mevkileri bundan sonra da bırakmamaları yeni bakanlığın çalışmasını olumsuz etkilemekteydi.

1.3.1 Türkiye Elektrik Kurumu (TEK)

Enerji sektörü, başta imalat ve ulaşım sektörleri olmak üzere, hizmetten inşaat sektörüne, madencilikten turizm sektörüne kadar tüm endüstriler için önemli bir araç olan elektriği üretmektedir. Her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik büyümenin sektörel dengesi açısından enerji sektörünün stratejik bir öneme sahiptir.⁹⁹ Bu gibi nedenlerden dolayı elektrik enerjisi üretiminde geliştirilecek politikalar önemli bir hale gelmektedir. Elektrik enerjisi politikalarının verimli bir şekilde uygulanabilmesi için bazı kurum ve kuruluşlara sahip olmak da önemli bir durumdur. Türkiye, elektrik enerjisi talebini sürekli, güvenilir, kaliteli ve ekonomik bir şekilde karşılayabilmek için elektrik enerjisi üretim, iletim ve gelişim planları yapmaktaydı.¹⁰⁰

Türkiye’nin elektrik enerjisi üretiminde etüt, plânlama, proje, inşaat, dağıtım ve satışı tek elde toplamak amacıyla Türkiye Elektrik Kurumu (bundan sonra TEK) kurulması planlandı. Bu kurumun kurulması ile israfı önleyecek hizmetlerin süratle oluşturulmasına ek olarak elektrik enerjisinin bol ve ucuz olarak üretimi ve vatandaşlara ulaştırılması da amaçlandı.¹⁰¹ Artan üretim, dağıtım ve tüketim miktarları da elektrik enerjisi üretim sektöründe kurumsal bir yapıyı zorunlu kılmaktaydı.¹⁰²

6 Nisan 1953’te toplanan “İstişari Enerji Kongresi” kararlarına dayanarak kurulması düşünülen TEK için kanun tasarısı hazırlandı ve 1959 yılında Büyük Millet Meclisinde

⁹⁹ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 42.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 59.

¹⁰¹ Korkut Öngün, “Türkiye Elektrik Kurumu”, **Elektrik Mühendisliği**, S.89, Mayıs 1964, s. 14.

¹⁰² Savrul, a.g.e., s. 128.

görülmeye başlandı. Fakat söz konusu işletme, tam olarak kongrenin düşündüğü gibi tasarlanmış halde değildi. Bu durumun temel sebebi dönemin büyük belediyelerinin müdahalesi ve muhalefetinden dolayı tasarının kanunlaşmamasıydı. Aynı tasarı Millî Birlik hükümetleri zamanında da kanunlaştırılmaya çalışıldı ise de benzer şekilde yine başarısız oldu.¹⁰³

BBYKP'de “elektrik enerjisi sektöründe dağılımının giderilmesi, yerli ve yabancı ortaklıkların tasfiye edilmesi, ülke genelinde enterkonnekte (bağlısımlı) sisteme bağlı elektrik enerjisi üretim, iletim, dağıtım ve satış faaliyetlerinin kamusal bir kurum çatısı altında birleştirilmesi” öngörüldü. BBYKP'nin elektrik sektöründe alınacak tedbirler kısmında Elektrik Kurumunu ilgilendiren kısımlar şöyleydi:

- “Elektrik işleri tek elden yönetilecektir. TEK hemen kurulacak, bütün tesisler söz konusu bu kuruma bağlanacaktır.
- Sistemlere bağlı yerlerde bulunan ve çalıştırılmayan enerji üretim santralleri TEK'e verilecektir.”¹⁰⁴

BBYKP'nin uygulanmasına başlanırken bu yönergeler ile esasen hazır olan 1959 tasarısı tekrardan gözden geçirildi. 1959 yılındaki tecrübeden faydalanarak bu kez belediyelerin muhalefetini engellemek üzere tasarıya kuruma devredilecek tesislerin bedelinin %5-10'unun beş yıl süre ile belediyelere verileceği şartı konuldu. Beş yıldan sonra TEK'in kârının %3'ünün devir bedelleri oranında belediyelere dağıtılması şeklinde tasarlandı. Bu hedeflerle hazırlanan tasarı, 26. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Başbakanı İsmet İnönü tarafından 14 Mayıs 1963 tarihinde Millet Meclisi Başkanlığına sunuldu. Hükümet tarafından hazırlanan tasarının gerekçesinde şöyle denilmektedir:

- “Yurdun gösterdiği bu durum (şehir ve kasabaların elektrik tesislerinin yetersiz bulunması) karşısında kuvvet ve gayretlerimizi birleştirmek suretiyle bir plân ve

¹⁰³ Öngün, a.g.m., s. 14.

¹⁰⁴ Öngün, a.g.m., s. 17.

program içinde yeni bir teşkilatlanma ile enerji davasını çözmemiz bir zaruret halini almıştır.

- İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere, Fransa, Yunanistan memleketlerinde enerji işlerini bütün şirketlerden bütün belediyelerden ve Devlet teşekküllerinden alarak bir araya getirmiş ve memleket şümul bir teşkilât içinde toplamışlardır.
- Kendi uzmanlarımız ve yabancı uzmanlar endüstrimizle bütün şehir, kasaba ve köylerimizin elektrikleştirilmesi işlerinin Türkiye Elektrik Kurumu gibi tek bir teşkilât içinde toplanmasını bir zaruret olarak ileri sürmüşlerdir.
- Bu suretle yurdun elektrik enerjisi davası bir yerde toplanacak; dağınık, yetersiz, verimsiz ve birçok hallerde mükerrer çalışmalara son verilecek, teknik personel bakımından çekilen sıkıntı ve yetersizlikler de giderilmiş olacaktır.
- Yurdumuzda sanayi, şehir kasaba ve köylerimizin muhtaç oldukları bol ve ucuz elektrik enerjisinin bölge santrallerinden ve enterkonnekte şebekeden verilmesi ancak Türkiye Elektrik Kurumunun kurulması ile mümkün olacaktır.”¹⁰⁵

Millet Meclisi genel kurulunun 20 Mayıs 1963 tarihli birleşiminde, kurulması kabul edilen geçici komisyon incelemelerini bitirerek kanun tasarısını 21 Ekim 1963 tarihinde öncelik ve hızlıca görüşülmek üzere Millet Meclisine gönderdi.¹⁰⁶ Tasarıyı, Millet Meclisi adına geçici komisyon tarafından incelendi.” Su ile sudan enerji üretimi problemlerinin tamamen birbiriyle ilgili olduğu geçici komisyon tarafından tespit edilmesinin yanında milli enerji siyasetinin daha kararlı ve verimli bir doğrultuda yürütülmesini sağlamak amacı ile ileride, bu konulara ait bütün etüt, plânlama, yapım ve işletme bölümlerini kapsayacak bir tek otorite altında toplaması” da geçici komisyon tarafından tavsiye ve temenni edilip görüş birliğine varıldı. Geçici komisyonun verdiği bu kararlar, TEK’in önemini tam anlamı ile kavramadığı dönemin enerji uzmanlarınca

¹⁰⁵ Öngün, a.g.m., s. 18.

¹⁰⁶ Öngün, a.g.m., s. 14.

iddia edilmekteydi. Uzmanlar bu iddialarına kanıt olarak da geçici karardaki ifadeleri örnek göstermişlerdi. Enerji uzmanlarına göre, gerekçeli kararda teşkilatlanma ile ucuz elektrikten başka bir düşünceye rastlanmamaktaydı. Bir teşkilatlanmanın yeter olup olmadığı veya başka şekilde bir teşkilatlanmanın mümkün olup olmadığı ile bu şekilde bir teşkilatlanmanın yurda ne kazandıracığı açısından meselenin incelenmediği uzmanların eleştirdiği bir diğer husustu. Kararda geçen ucuzluk teriminin ise “tamamen izafi ve mesnetsiz olarak” kullanılmış olduğu iddia edilmekteydi.¹⁰⁷

Kurulması planlanan elektrik kurumunun yetkileri, yetki sınırları ve bu sınırlar içinde ihtiyaçların karşılanması sorumluluğunun yalnız Türkiye Elektrik Kurumu’na ait olduğu Millet Meclisindeki geçici komisyonun gerekçesinde ileri sürüldüğü gibi belirtilmeliydi. Ayrıca kurulması planlanan elektrik kurumunun karşılanması gereken ihtiyaçların önem sırasının belirtilmesi verim açısından önemliydi. Diğer bir deyişle, önce belediyeler, belediye birlikleri, kooperatifler, köyler ve köy toplulukları, özel girişimcilere enerji verileceği, imkân olursa büyük üreticilere de enerji verilebileceği açıklanmalıydı. Elektrik kurumu tasarısında bu sıra konusuna değinilmemekteydi. Söz konusu sorumlulukların verildiği kuruma, bu sorumlulukların gereklerini yerine getirmek üzere her türlü santrallerin etüt ve projelerini hazırlamak ve inşaatını yapmak yetkisinin de verilmesi gerekmekteydi. Böylece, inşa ve etüt konularında yaşanabilecek hata veya gecikmelerden sorumlu olacak bir kurum bulmak mümkün olabilecekti. Bu durum olmadığında ise, yani bazı santrallerin başka bir kurum tarafından (tasarıda DSİ) etüt, projelerinin ve inşaatının yapılmasına izin verildiği durumda bu konudaki gecikmelerden Türkiye Elektrik Kurumu’nun sorumlu tutulmasına imkân olamazdı. Bundan dolayı da ihtiyaçların karşılanması sorumluluğunun Türkiye Enerji Kurumuna ait olduğu düşüncesi işlemez hale gelebilirdi. Enerji ihtiyacı sahiplerinin tesislerine zamanında enerji verilmemesi durumunda şikâyetler söz konusu iki kurum arasında gidip gelme riskine

¹⁰⁷ Öngün, a.g.m., s. 17.

sahipti”¹⁰⁸ Bu durum da sanayisi gelişme aşamasında olan Türkiye’nin sanayi tesisleri için vakit kaybı olmasının yanında uluslararası arenada söz konusu bu sanayi tesislerinin mücadele edebilmesi için ihtiyacı olan enerjiye hızlı bir şekilde kavuşamaması demektir.

Ayrıca TEK Kanun tasarındaki “bütün belediye özel idare ve köylere ait olup kamu hizmeti gören bütün elektrik işletmeleri, Sanayi Bakanlığınca hazırlanacak program gereğince, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, bağlaşımlı şebekeye dahil olan belediyeler en geç iki yıl içerisinde diğer belediyeler ise en geç üç yıl içerisinde Türkiye Elektrik Kurumuna devrolunacaktır (Geçici madde 3)” maddesinin Türkiye Elektrik Kurumuna ciddi bir yük yükleyeceği de ortadaydı. Bu maddenin kanunlaşması halinde TEK’in daha ilk günden işlemez hale sokulması ihtimali vardı.¹⁰⁹

Yaşanılan süreçler neticesinde, Türkiye Elektrik Kurumu kanun tasarısı 1964 yılında da öncelik ve ivedilikle görüşülmek üzere Millet Meclisinin gündemine taşındı. Hükümet de Türkiye Elektrik Kurumu’nun kurulmasına yönelik çalışmalarını gündemine almış vaziyetteydi. Nitekim Başbakan İnönü, 30 Aralık 1963 tarihinde Millet Meclisinde okuduğu 28. Hükümet programında Meclise sunulmuş bulunan TEK kanunu tasarısına hükümetin büyük önem verdiğini ifade etmekteydi.¹¹⁰ Hatta Enerji Bakanı Hüdai Oral’ın Elektrik Kurumu kanunuyla elektrik davası hallolacağına yönelik bir beklentisi de mevcuttu.

Ayrıca Bakan Oral’a göre Türkiye Elektrik Kurumu sayesinde enerji politikasını tek elden yürütmek ve elektriği vatandaşa çok ucuza intikal ettirmek daha kolay olacaktı. İşte bu amaçlardan dolayı TEK Kanun tasarısı Meclise sevk edildi. TEK’in kuruluşuyla elektrik fiyatı tarifelerinde olumlu yönde değişiklik olması da beklentiler arasındaydı. Nitekim Bakan Oral, “kurum faaliyete geçtikten sonra elektrik enerjisi satışından alınan vergiler ortadan kalkacak,

¹⁰⁸ Öngün, a.g.m., s. 19.

¹⁰⁹ Öngün, a.g.m., s. 21.

¹¹⁰ **Resmî Gazete**, 07 Ocak 1964/11600.

tarife politikası yeni baştan gözden geçirilecektir” sözleriyle bu tür beklentileri karşılayacak bir açıklama yapmaktaydı.¹¹¹

Elektrik fiyatı tarifelerinin yüksek olmasının sebebi büyük belediyelerin Etibank’tan yedi kuruşa aldıkları elektriği vergiler yükleyerek vatandaşa yüksek fiyatla yansıtmasıydı. Konunun detayına bakıldığında, Türkiye’de üretilen elektriğin %70’i birbirine bağlı bir sistem haline çalışmaktaydı ve üretilen bu enerjinin çoğu Türkiye’nin batı ve kuzeybatı bölgelerinde tüketilmekteydi. Büyük termik ve hidrolik santrallerde üretilen enerji dokuz kuruşa mal olmakta ve bu birbirine bağlı bu sistem vasıtasıyla vergi ve diğer şebeke dağıtım harcamaları da eklenerek halka ortalama yirmi beş kuruştan verilmekteydi.¹¹²

Öte yandan sistem dışında kalan ve Türkiye’nin nüfus itibarıyla üçte ikisini barındıran ve fertlerinin satın alma gücü zayıf olan bölgelerde ise elektrik halka ve sanayiye elli ile yüz yirmi kuruş arasında satılmaktaydı. Bunun sebebi dizel santrallerinden üretilen enerjinin maliyetinin çok yüksek olmasıydı.¹¹³ Dizelle çalışan santraller pahalı elektrik üretmesinin yanında başka problemlere de sahipti. Türkiye, ham petrolde ithal yoluyla yurt dışına bağlı olduğu için ileriki dönemlerde yaşanılacak petrol krizlerinden olumsuz etkilenebilirdi. Yakıtları dışa bağımlı olunan santrallerde problem yaşanması riskinin yanında bu durum arz talep dengesini bozarak bir enerji güvenliği problemine yol açabilirdi.¹¹⁴

Sanayinin en büyük desteği olan elektrik, Hirfanlı Barajında üç kuruşa mal ediliyordu. Pahalı kömürle çalışan Çatalağzı Termik Santralinde ise yedi buçuk kuruşa mal ediliyordu. Üretilen bu elektriğin fiyatı belediyeler kanalıyla ve belirlenmiş diğer ücretlerle elli ila altmış kuruşa kadar çıkarılarak sanayiye veriliyordu. Mazottan istihsal edilen enerji ise yüz kuruşu buluyordu. Bu fiyattaki bir enerji ile sanayi ürünleri pahalı oluyordu. Bu yüzden Avrupa’nın

¹¹¹ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 1.

¹¹² **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

¹¹³ “*Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri*”, **Elektrik Mühendisliği**, S.95, Kasım 1964, s. 39.

¹¹⁴ Savrul, a.g.e., s. 128.

ucuz malları karşısında pahalı yerli malı rekabette zorlanıyordu. O dönemde ithal malları serbest rekabetten ve fiyat kontrolünden uzak, fahiş ve gayrinizami kârlarla satıldığı da bir gerçektir. Bu fiyatlarla bu bölgelerde sanayinin gelişmesi mümkün görülmemektedir. Bu sebeple her sene bin beş yüz ila iki bin km uzunluğunda enerji nakil hattı yapmak suretiyle bağlaşımlı sistemi bu bölgelere doğru genişletmeye yönelik çalışmalara gayret edildiğini dönemin yetkililerince ifade edilmektedir. Ancak Türkiye'nin bütün illerinin aynı bir sisteme bağlanması uzunca bir zamana vabeste olduğundan bu bölgelerde elektriği ucuzlatmak için daha başka çareler de araştırılmaktaydı. Bunların başında TEK kanunu gelmekteydi.¹¹⁵

TEK'in kurulması ile elektrik satışı tek elde toplanması ve bu değişiklikle elektrik fiyatlarının halka daha ucuz yansması yetkililer tarafından öngörülmekteydi. ETKB Bakanına göre, TEK kanunuyla Türkiye'de bütün elektrik tesisleri belediyelerden alınıp Elektrik Kurumuna verilecek, böylece halka ve sanayiciye daha ucuz elektrik enerjisi verilecekti.¹¹⁶ TEK bu aksaklığı ortadan kaldırması dönemin yetkilileri tarafından temenni edilmektedir.¹¹⁷

Elektrik tariflerinin tek tipleşmesi için de TEK büyük önem arz etmekteydi. Elektrik tarifelerinin bütün Türkiye'de tek tip olması yolunda çalışmaların yapılmaktaydı¹¹⁸ Böylece elektriğin pahalı olduğu bölgelerde elektrik fiyatlarının ucuzlatılması umulmaktaydı. Bu sayede belirli bir sanayinin Türkiye'nin doğusunda ve batısında aynı şartlarla çalışması ve birbirleriyle rekabetinin sağlanmasının yanında vatandaşlara devletin eşit şartlar yaratması manasına gelen bir hakkaniyetin de tesis edilmiş olması planlanmaktaydı.¹¹⁹

TEK kanunu ile kurulacak Türkiye Elektrik Kurumu, Türkiye'nin elektrik sektöründeki dağınıklığı ortadan kaldıracığı gibi, bölge teşkilâtları vasıtasıyla, belediyelerden ve diğer teşekküllerden devralacağı elektrik tesislerini, modern işletmeciliğin ve tekniğinin

¹¹⁵ A.g.m., s. 39.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1964 s. 1.

¹¹⁷ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

¹¹⁸ **Milliyet**, 30 Temmuz 1964 s. 7.

¹¹⁹ A.g.m., s. 39.

gerekliklerine göre işletilmesi öngörülmekte idi. TEK ile alakalı olarak Amerikalıların da beklentisinin mevcut olduğunu Bakan Oral'ın şu sözlerinden kolayca görmek mümkündür: *“Amerikalılar elektrik kurumunun bir an evvel faaliyete geçmesini bekliyorlar”*. Ayrıca, Enerji Bakanı Hüdai Oral'ın açıklamalarından Türkiye'deki barajların, Türkiye Elektrik Kurumuna bağlanacağını ve bunun bir zorunluluk olduğunu ifade etmekteydi. Çünkü Bakanın da altını çizdiği gibi Türkiye'nin sanayi ve tarım sahasında kalkınabilmesi *“bol ve ucuz elektrik üretimine bağlı”* idi.¹²⁰

Kurulması tasarlanan Türkiye Elektrik Kurumu gerek enerjinin ucuz bir şekilde halka ulaşması gerekse enerji üretim politikalarının tek elde toplanması açısından önemliydi. Fakat önemi bu kadar ortada olan bir kuruma yönelik çalışmalar çeşitli sebeplerden dolayı istenilen ölçüde ortaya konulamadı. Ayrıca, kurulması planlanan Türkiye Elektrik Kurumunun mali bünyesi de zayıftı ve yardımların kaynağı net değildi. Birtakım tesisler devredilmekteydi ancak işletme ve yatırım sermayesi sağlayacak bir kaynak gösterilmemekteydi.¹²¹

Gerek tasarıdaki eksikliklerden gerekse bürokrasideki yaklaşımdan dolayı TEK'ten istenilen verimin alınamayacağı noktasında endişeler yaşandı. TEK'in düşüncesinin alınmadan kamu hizmeti için elektrik üretim ve satış ayrıcalıklarının verilmemesi yönünde bir karar alınmaması da verim açısından önemliydi. Bir devlet kuruluşu olan Türkiye Elektrik Kurumu'nun, rakibi de olmayacağına göre bütün vergilerden muaf tutulması kurumun yatırımları kolayca yapması açısından mantıklı görülüyordu.

1.3.2 Çukurova Elektrik A.Ş. (ÇEAŞ)

Enerji üretim tesisleri, uzun dönemli yatırımları ve büyük miktardaki finansal kaynakları gerektirmekte olduğundan, Türkiye'de enerji alanındaki özel sektör girişimleri gelişmemekteydi. O dönemde var olan anlayıştan dolayı da özel sektörün girişimleri

¹²⁰ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

¹²¹ Öngün, a.g.m. s. 19.

sınırlandırılmaktaydı. Cumhuriyetin kurulduğu yıldan 1960'lı yılların başlangıcına kadar olan dönemde, Türkiye ekonomisi ve güvenliği açısından son derece önemli olan elektriğin üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti faaliyetleri birer kamu hizmeti olarak algılandı ve bu hizmetler doğrudan devlet tarafından yapıldı. 1923 yılından beri hâkim olan bu görüş ETKB'nin kurulduğu dönemde de elektrik konusunda ana politika olma özelliğini korudu. Yeni kurulan Enerji bakanlığı söz konusu bu hizmetleri birer kamu hizmeti olarak gördü.¹²²

Elektrik sektöründe Cumhuriyet döneminden önce başlanan ayrıcalıklı ortaklık uygulamalarına, 1930'lu yıllara kadar devam edildi. Yeni kurulan cumhuriyetin başkenti Ankara'ya elektrik enerjisi, 1925 yılında Alman MAN ve AEG şirketlerinin ortaklığı ile kurulan bir dizel yakıtlı jeneratörle verilmeye başlandı. Daha çok Alman, Belçika, İtalyan ve Macar yabancı ortaklıkların faaliyet gösterdiği elektrik sektöründe ilk yerli özel şirket, 1926 yılında kurulan Kayseri ve Civarı Elektrik Türk A.Ş (KCETAS) idi. 1938 ve 1944 yılları arasında devletçilik politikasının etkisiyle ülkedeki tüm yabancı sermayeli ve imtiyazlı yabancı elektrik ortaklıkları devletleştirilirken, 1926 yılında kurulmuş olan yerli özel sermayeli KCETAS ise devletleştirilmedi.¹²³

1950'li yıllarda, enerji politikasında değişiklik yapılarak yeniden imtiyazlı elektrik işletmeciliğine dönüş oldu. Demokrat Parti iktidarı ile ekonomide özel sektöre daha fazla rol vermek istenilen politikalar uygulanmaya başlandı. Bir kamu görevi özelliği taşıyan elektrik enerjisinin üretim, iletim ve dağıtım hizmetlerinin bir kısmının ilk defa özel bir şirkete devri konusu, Dünya Bankası'nın da özendirme ve önerileri ile dönemin iktidarı tarafından kararlaştırıldı. Bu gelişmeler sonucunda, elektrik sektöründe 1952–1956 yılları arasında devlet ve özel sektör eliyle santraller yapılmaya ve işletilmeye başlandı. Yerli özel sermayeli dört tane anonim şirket kurulmasına izin verildi ve bu şirketlere bölgesel imtiyazlar tanındı. Bu şirketler Çukurova Elektrik Anonim Şirketi (bundan sonra ÇEAŞ), 'Kepez ve Antalya Havalisi

¹²² Tiftikçigil, a.g.e., s. 71.

¹²³ Yaşar Koçoğlu, "Elektrik Sektöründe Özelleştirme", **Elektrik Mühendisliği**, S. 392, Eylül 1992, s. 169.

Elektrik Santralleri A.Ş. (bundan sonra KEPEZ Elektrik A.Ş.), ‘Kuzeybatı Anadolu Elektriklendirme T.A.O.’ ve ‘Ege Elektrik T.A.Ş’ idi. Söz konusu şirketlerden, Kuzeybatı Anadolu'da elektriğin satış imtiyazı verilmiş olan Kuzeybatı Anadolu Elektriklendirme T.A.O ile Gediz Demirköprü Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nden elektrik üretimi ve bu elektriğin çevre illere dağıtımını imtiyazına sahip olan Ege Elektrik T.A.Ş. başarılı olamadılar.¹²⁴

Sonuçta, kurulan bu şirketler arasından sadece ÇEAŞ ve Kepez Elektrik A.Ş. varlıklarını sürdürebildi. Diğer iki kurum tasfiye edilerek Etibank'a devredildi. Söz konusu kurumlar arasında özellikle ÇEAŞ gerek uzun işletme süreci başarısı gerekse verimliliği açılarından dikkat çekmekteydi.

1960 yılında, Batı, Kuzeybatı, Orta ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içine alan geniş bir bölgede elektrik alımı, üretimi, iletimi ve dağıtımını yapan işletmeler topluluğunun adı Etibank Elektrik İşletmeleri Müessesesi olarak değiştirildi. Etibank, Çukurova ve Antalya bölgelerinin dışında kalan elektrifikasyon işlerini yürütmeye devam etti. Dünya Bankasının 1947 yılında kredi desteği vermek üzere önemseydiği projelerin başında Seyhan Nehri üzerinde yapılacak olan baraja bağlı olarak bir hidroelektrik santrali kurma ve işletme projesiydi. Fakat Dünya Bankasının kredi için tek koşulu vardı: söz konusu bu santrali işletecek olan kurumun “çok ortaklı bir şirket” olmasıydı.¹²⁵ Bu şartın sağlanmaması durumunda kredi verilmeyecekti.

Bayındırlık Bakanlığı tarafından inşasına karar verilen Seyhan barajı ve hidroelektrik santralinin finansmanı için Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (bundan sonra IBRD) ile 18 Haziran 1952 tarihinde 25 milyon 200 bin dolar tutarında bir borçlanma anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın şartlarından olan santralin özel sektöre devri ve işletilmesi için ÇEAŞ bir kamu iştiraki şirketi olarak Etibank katılımı ile 1953 yılında kuruldu. 1017 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ÇEAŞ arasında 26 Ağustos 1953 tarihinde “Seyhan Barajı Hidroelektrik Santralinde Enerji Üretilmesi Bunun İstihlak Merkezlerine Nakli

¹²⁴ Çavdar, a.g.e., s. 693.

¹²⁵ Koçoğlu, a.g.m., s.167.

ve Toptan Satışına Dair İmtiyaz Sözleşmesi” imzalandı. Böylece ÇEAŞ, Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santralinden elektrik enerjisi üretilmesi, üretilen elektrik enerjisinin toptan satışını elde etti. Bu imtiyaz ÇEAŞ’a 50 yıllık süre ile verildi. İmtiyaz sözleşmesi 23 Aralık 1953 tarihinde imzalandı, söz konusu bu sözleşmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (bundan sonra TBMM) onaylanmasından sonra tesisler DSİ tarafından şirkete devredildi.¹²⁶ Çukurova bölgesinde imtiyazlı bir ortaklık olan ÇEAŞ’ın şirket bölgesi sınırları içindeki belediye işletmelerini de devralmasının daha verimli olacağı dönemin uzmanlarınca tavsiye edildi.¹²⁷

Başlangıçta bölgenin girişimci kişileri tarafından kurulan şirket, daha sonra halka açılarak bölgenin ve Türkiye’nin en önemli kuruluşlarından biri haline geldi. ÇEAŞ başlangıcından beri gerçek anlamda halka açık bir anonim şirketti. En büyük pay sahibi olan kamu kurumu Etibank’ın yanında özel bankalar, yöredeki özel sanayi kuruluşları, çiftçiler, özel emekli ve tasarruf sandıkları şirketin sermayesine katılmakta, şirket yönetiminde herkes temsil edilmekte ve şirketin sağladığı gelirden ve yarattığı refahtan pay almaktaydılar. ÇEAŞ’ın kuruluş hedeflerinde yer alan ortaklık yapısı uzun seneler değişikliğe uğramadan kaldı. Şirketin kar getiren bir kuruluş olması ve yarı kamu kurumu olma özelliği, siyasilerin ve büyük sermaye gruplarının büyük ilgisini çekmekteydi.¹²⁸

Ancak ÇEAŞ’ta bazı problemlerde yaşanmaktaydı. 30 milyon TL sermayeli şirkete devlet kuruluşu olan Etibank 14 milyon TL ile ortak yapıldı. Şirketin ortakları arasında dönemin Demokrat Parti ve CHP’nin Adana il başkanları da vardı. ÇEAŞ’ın yönetim kurulunda yer alan politikacılar uzun yıllar Etibank’ın şirket yönetimine katılmasını engellediler. 1961 yılı sonuna kadar, ÇEAŞ’ın karından Etibank’a hak ettiği hisse verilmedi. Etibank kendi ait olan gelirleri

¹²⁶ Gültekin Türkoğlu, “Çukurova Elektrik Türk Anonim Şirketi (ÇEAŞ)”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 419, Eylül 2003, s. 62.

¹²⁷ Öngün, a.g.m., s. 19.

¹²⁸ Türkoğlu, a.g.m., s. 62.

almak amacıyla meseleyi mahkemeye taşıdı. Etibank 1962 yılında ÇEAŞ'ın idare meclisine kabul edildi.¹²⁹

Çukurova'nın gittikçe artan enerji ihtiyaçları karşısında Çukurova Elektrik Santralının genişletilmesi için çeşitli faaliyetlere girişildi. Hükümet, Çukurova Elektrik Santralının genişletilmesi projesi için Milletlerarası Kalkınma Birliği'nden kredi yardımı talebinde bulundu. Kredi talebinde bulunulan projenin adı "İkinci Çukurova Enerji Projesi" idi. Hükmet söz konusu krediyi ÇEAŞ adına talep ediyordu. Kredi talebi Milletlerarası Kalkınma Birliği tarafından olumlu görüldü. 14 Temmuz 1964 tarihinde Türk Hükümeti ile Milletlerarası Kalkınma Birliği arasında anlaşma yapıldı. Mersin termik elektrik santrali, Kadıncık hidroelektrik santrali ve enerji nakil hatları söz konusu kredinin finanse etmesi öngörülen projelerdi.¹³⁰

Çukurova bölgesinin artan enerji talebi karşısında, Seyhan barajından faydalanılarak yapılan (Çukurova hidroelektrik) tesisleri üzerine üçüncü türbin-jeneratörü 2 Ağustos 1964 Pazar günü işletmeye açıldı. Hizmete giren bu tesis 19 buçuk milyon liraya mal edildi. Yıllık üretiminin, yeni tesisler sayesinde, 183 milyon kWh'den 300 milyon kWh'ye çıkması planlandı.¹³¹ Ceyhan ve İskenderun istikametindeki sahaya enerji verecek olan türbin özellikle Türkiye'nin sanayi hayatına olumlu katkıda bulunması beklendi.¹³² Fakat devreye giren üçüncü türbin de artan enerji talebini ancak 1965 yılının sonuna kadar karşıladı. Bu durum karşısında yeni santraller ve enerji nakil hatlarının tesisi zaruri görüldü. Bunun üzerine yeniden Dünya Bankası ile temasa geçilmiş ve etütler sonunda Mersin'de 2x25 bin kilovat gücünde "Fueloil" ile çalışır termik santrali kurulması, Kadıncıkta da 100 bin kWh gücünde bir hidroelektrik santralının inşasına karar verildi. Bu tesislerin inşası BBYKP'de de yer almaktaydı. Ceyhan-Hatay arasında havai hat çekilerek böylece enerji nakledilmesi planlandı. Bu üç tesisin mali

¹²⁹ Doğan Avcıoğlu, "*Türkiye'nin Düzeni*", Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 722.

¹³⁰ **Resmî Gazete**, 19 Eylül 1964/11811.

¹³¹ **Akşam**, 3 Temmuz 1964, s. 1.

¹³² **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1964, s. 7.

portresi 428 milyon 600 bin liraydı, bunun 165 milyonu dış ödemeler ile karşılanması planlandı. Dünya Bankası tarafından bu projelere yönelik 165 milyon lira karşılığında dolardan başka 60 milyon lira da Türk lirası vermesi düşünülmekteydi.¹³³

Dünya Bankası'nın bir kolu olan Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı (bundan sonra AID) tarafından, Türkiye'ye, Çukurova Elektrik Şirketinin genişletilmesini mali bakımdan desteklemek üzere, 24 milyon dolar tutarında bir kredi verildi. Verilen bu kredi ile Şirketin elektrik enerjisi kapasitesi ve dolayısıyla, Türkiye'nin önemli bir güney zirai bölgesi olan Çukurova'nın ve Hatay'ın enerji kaynakları dört misli artırılması planlandı. Verilen bu faizsiz kredi ile şirket enerji kaynaklarını Türkiye'nin güneyinde, çok geniş bir alana yaymak imkânı bulması öngörüldü. Kredinin müddeti, 50 yıl idi. Anaparanın ödenmesine, 10 yıl sonra 1 Ağustos 1974'ten itibaren başlanacaktı.¹³⁴

ÇEAŞ, Dünya Bankası'nın "Public Utility Companies" (Kamu Hizmet Şirketleri) kamu hizmeti gören şirketlere tahsis ettiği kredi fonundan yararlanmaktaydı. Bu tarife, Türkiye'de yalnız ÇEAŞ girmektedir.¹³⁵ Çukurova bölgesinde imtiyazlı bir ortaklık olan ÇEAŞ'ın şirket bölgesi sınırları içindeki belediye işletmelerini de devralmasının daha verimli olacağı düşünülmekteydi. Çukurova Elektrik Şirketi dönemin koşullarına göre en büyük elektrik sanayi tesisiydi. Daha öncede söz edildiği gibi ÇEAŞ, Dünya Bankasının "Public Utility Companies" unvanına sahipti. Bu tarife, Türkiye'den yalnızca ÇEAŞ girmektedir. ÇEAŞ inşa ettiği ve işlettiği projelerle gerek Çukurova bölgesinin gerekse Türkiye'nin ekonomi ve sanayisine önemli katkılarda bulunmaktaydı.

ÇEAŞ kurulurken devlet girişimi anlayışıyla kuruldu. Fakat gerek yurtdışından gerekli kredi alabilmek gerekse özel girişimcilerin taleplerinden dolayı ÇEAŞ'ın mülkiyet hakkı özel girişimcilerin oluşturduğu şirket yönetimine geçti. ÇEAŞ'ın, Enerji ve Tabii Kaynaklar

¹³³ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1964, s. 7.

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1964, s. 7.

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1964, s. 2.

Bakanlığının ilk dönemindeki toplam değeri 600 milyon TL'ye ulaşmaktaydı. 1965 yılı karı 13,5 milyon liraydı ve şirketin dağıttığı kar oranı sermayesine oranla %107,5 idi. Yani Dünya Bankası ve devletin kredisiyle yatırım yapan sermayedarlar yatırdıkları parayı birkaç yıl içinde aldılar. Ancak, diğer bir yatırımcı kuruluş olan Etibank ise hak ettiği 11,2 milyon TL'lik karı alamamaktaydı. ÇEAŞ sahip olduğu geniş gelirlere rağmen daha önce detaylı olarak verilen tesis genişletme işlemleri için yine devlet eliyle kredi alabildi. Bu tür problemlerden dolayı ÇEAŞ'ın özel girişimcilerinin oluşturduğu yönetim kuruluna karşı şüpheler oluşmaktaydı. Hatta ilerleyen dönemlerde, ÇEAŞ'ın devletleştirilmesi bile düşünöldü.¹³⁶

¹³⁶ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye'nin Düzeni”, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 723; Birinci Erim Hükümeti, ÇEAŞ'ın devletleştirileceğini programında ilan etti.

İKİNCİ BÖLÜM

SANTRALLER İNŞASI VE FİNANSMANI

2.1. Türkiye'nin Akarsu Enerjisi Potansiyeli (1963-1965)

Türkiye'de birincil enerji tüketiminin büyük kısmı, fosil kaynaklardan karşılanmaktaydı. Enerji sektöründe fosil kaynaklara olan bu bağımlılık yeterli miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmayan Türkiye için enerji talebinde dışa bağımlılığa sebep olmaktaydı. Türkiye'nin enerji sektöründe dışa bağımlılığı azaltmak için yerli kaynakların azami kullanılmasının yanında ülke potansiyelini de araştırılması gerekmektedir. Türkiye'nin kendi enerji potansiyelini kullanması ekonomisi için ciddi bir problem olan cari açığın da çözülmesi demektir. Çünkü cari açık büyük ölçüde enerji ithalatından kaynaklanmaktaydı.¹³⁷

Türkiye'nin su kaynaklarının potansiyeli dönemin enerji ihtiyaçlarını karşılama noktasında zengin bir durumdaydı. Bu potansiyelin farkında olan dönemin yetkilileri, söz konusu bu enerji kaynaklarından faydalanmak için gerekli atılımları yapmaya çalıştılar ve kısmen de başarılı oldular. Yeni kurulmuş olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın bir amacı da atıl halde bekleyen bu enerji kaynaklarının verimli bir şekilde kullanıma açmaktır. Bu kısımda sadece Türkiye'nin o dönemki akarsu enerjisi potansiyeli incelenecektir. Diğer tür kaynak potansiyelleri ilerleyen kısımlarda detaylı olarak ele alınacaktır.

Enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için, özellikle kömür ve petrol gibi kaynaklara son derece bağımlı olan sanayi sektörü için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi önem taşımaktaydı. Bu nedenle hidroelektrik kaynaklar, ulusal enerji sektörünün önemli yatırım projeleri kapsamında değerlendirilmektedir.¹³⁸ Türkiye, doğal gaz, kömür ve petrol rezervleri bakımından kısıtlı kaynaklara sahip olmasının yanında, su kaynakları bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahiptir. Tarım ve sanayi alanında gerekli kalkınmanın yapılabilmesi için

¹³⁷ Savrul, a.g.e., s. 84.

¹³⁸ Kavcıoğlu, a.g.e., s. v.

Türkiye'nin bol ve ucuz enerji potansiyeli çok yüksek bir durumdaydı.¹³⁹ Ancak, bu potansiyelin hizmete arz edilmesi için oldukça büyük yatırımlara ihtiyaç vardı. Enerji Bakanı Hüdayi Oral: “Avrupa’ya enerji satacak konuma gelebiliriz. Kaynaklarımız bu bakımdan zengindir”¹⁴⁰ diyerek, Türkiye’nin enerji potansiyelini vurgulamaktaydı. Başbakan İnönü de bu fikri destekleyici bir konuşmasında şu sözleri ifade etti:

*“Sudan elektrik enerjisi üretmeye çalışıyoruz. Bu nevi istihvalde memleketimiz oldukça zengin sayılır.1960 yılında 2 milyar kilovat saatle girdik. 5 yıllık kalkınma devremiz sonunda bu yekûn 6 milyara baliğ olacaktır. Keban Barajı vücuda geldiği zaman 6 milyar kilovat saat enerji verecektir. Memleketin sudan alınabilecek enerji miktarı ise 60 milyar kilovat saat olarak tahmin edilmekteydi.”*¹⁴¹

Hidroelektrik potansiyelden bahsedildiği zaman “teorik potansiyel”, “teknik potansiyel” ve “ekonomik potansiyel” arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Ülkedeki tüm doğal akışların yüzde yüz verimle değerlendirildiği varsayımına dayanan potansiyel hesaplamasına “brüt teorik hidroelektrik potansiyeli (teorik potansiyel)” denmektedir. Fakat teknolojik şartlar dikkate alındığında söz konusu bu değerin ancak bir kısmından faydalanmak mümkündür ve buna “teknik yapılabilir potansiyel (teknik potansiyel)” denir. Ancak, teknik potansiyelin de ekonomik koşullardan dolayı tam olarak değerlendirilmesi mümkün olmayabilir. Bu da “ekonomik olarak yapılabilir potansiyel (ekonomik potansiyel)” ile anlaşılır.¹⁴²

Sudan elektrik enerjisi üretmek için gerekli olan akarsuların teorik potansiyeline bakıldığında, Türkiye akarsularınının 1964 yılı verilerine göre teorik potansiyeli 177 milyar kWh olduğu görülmekteydi. Bunun 53 milyar kWh’si istifade edilebilecek durumdaydı.¹⁴³

¹³⁹ **Ulus**, 27 Nisan 1964, s. 7.

¹⁴⁰ **Milliyet**, 6 Ocak 1964, s. 1.

¹⁴¹ **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1965, s. 7.

¹⁴² Ela Uluatam, “Türkiye’de Hidroelektrik Politikaları ve Yatırımlarına Bakış”, **TOBB Ekonomik Forum Dergisi**, Aralık 2011, s. 64.

¹⁴³ **Milliyet**, 6 Ocak 1964, s. 7.

Avrupa’da hidrolik enerji kaynakları bakımından 1964 yılı verilerine göre Türkiye, Norveç’ten sonra ikinci geliyordu.¹⁴⁴ Özetle, Türkiye hidroelektrik potansiyel bakımından dünyanın sayılı ülkelerindendi Türkiye’nin o zamanki mevcut üretiminin değeri 4 milyar kWh idi ve bu ciddi bir rakamdı. Bir diğer deyişle, Türkiye’de hâlâ geliştirilmeye açık ciddi bir potansiyel mevcuttu. Ancak, Türkiye’nin üretim ve tüketim yönünden geri olduğu da ayrı bir gerçektir.¹⁴⁵ 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda Türkiye’nin hidrolik enerji potansiyelinin yılda 53 milyar kWh olarak hesaplandığına ve bu önemli potansiyelden yeterince yararlanılmadığına vurgu yapılmaktaydı. Bu konuda takip edilmesi planlanan ilkeler şöyle özetlenmekteydi:

- “Boş yere akıp giden bu büyük enerji kaynağından daha çok yararlanmak,
- Elektrik enerjisinden daha çok yararlanmak,
- Ülkedeki elektrik tesislerinin daha ekonomik işletilmesini sağlamak.”

BBYKP’de devletin elektrik üretiminde üstlendiği öncü üretici rol doğrultusunda “elektrik sektöründe yeni santraller, enerji, iletim ve dağıtım hatlarının ve dağıtım şebekelerinin kurulması ve eskilerinin bakım ve genişletmesi için” yatırım yapılması öngörülmekteydi.¹⁴⁶

Türkiye yüksek ve engebeli olduğu için akarsularının çoğu dar ve derin vadilerden akar. Bu durum baraj yapımına elverişli şartlar oluşturmaktaydı.¹⁴⁷ Hidroelektrik enerji Türkiye’de kömürle birlikte ana enerji kaynaklarındandı. Türkiye’nin enerji açığı veya arz güvenliğine çözüm olabilecek alternatif kaynaklar arasında potansiyel bakımından iyi durumda olan hidroelektrik enerji önemli bir seçenek olarak ortaya çıkmaktaydı. Türkiye’nin teorik

¹⁴⁴ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

¹⁴⁵ **Milliyet**, 8 Mart 1964, s. 7.

¹⁴⁶ Uluatam, a.g.m., s. 65.

¹⁴⁷ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 24.

anlamdaki akarsuyu potansiyelinin yüksek olduğu fakat söz konusu bu potansiyelin gerek tüketim gerekse üretim noktasında istenilen şekilde faydalanamadığı görülmektedir.

2.2. Enerji Üretim Santralleri

Nüfus artışı, sanayileşme ve kentleşme olgularının yanında küreselleşme sonucu da artan ticaret olanakları ile doğal kaynaklara ve enerjiye olan talep giderek artmaktadır. Bu durum o dönemki Türkiye için de geçerliydi. Ancak, artmakta olan enerji talebini karşılayacak ölçüde kaynakların arzının sağlanabilmesinin mevcut olduğu söylemek mümkün değildi.¹⁴⁸ Gerek BBYKP’de gerekse yıllık uygulama programlarında, Türkiye’nin enerji kaynaklarının kullanılması için plan ve projeler gündeme alındı. Enerji üretim politikalarındaki amaç enerji noktasında yurt dışına bağımlılığı azaltmanın yanında enerji ihracatını da arttırmaktı. BBYKP’de enerji sektörünün gelişmesi için gerekli yatırımların yapılması programlanmaktaydı. Kamu yatırımlarının yanında özel sektör yatırımları da enerji sektörünün gelişmesi için önemli görüldü. Fakat enerji üretim santrallerinin büyük çaplı harcamalar gerektiren yatırım süreçleri içermesi nedeniyle bu sektörde devlet öncü konuma geçti. Bundan dolayı enerji santrallerinin inşası ve finansmanı önemli bir konuydu. BBYKP’nin uygulanması her yıl için ayrı program dilimlerine ayrılmış vaziyetteydi. Fakat bazı zamanlarda Kalkınma Planının hedefleri yıllık uygulama programları ile belli ölçülerde değişikliklere uğradı. Plan ve uygulama programlarında öngörülen yatırımlar arasında farklılıklar oldu.

Türkiye geliştirmekte olan bir ülke olmasından dolayı enerji ihtiyacı günden güne artmaktaydı. Türkiye, enerji ihtiyacının ithal yoluyla karşıladığı petrol ve doğal gaz gibi kaynaklar yerine, kendi enerji kaynaklarına yönelerek dışa bağımlılığı azaltma çalışmaları ekonomisi için önem kazanmaktaydı. Bu kapsamda da linyit, taşkömürü ve hidroelektrik gibi

¹⁴⁸ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 38.

kaynaklar ve bu kaynakların enerjiye dönüştürüleceği santraller ön plana geçmekteydi.¹⁴⁹ Türkiye'nin klasik sanayileşmiş ülkelerin yerini alarak dünya ekonomisinde giderek daha çok pay almaya çalışması önemli bir politika olarak görülmekteydi. Bu durum göz önüne alınarak, enerji sektöründe, üretim, iletim ve dağıtım kapasitesindeki artış yıllar itibariyle yükselen bir eğilim izlenmekteydi. Enerji yatırımlarına olan talep de giderek artmaktaydı.¹⁵⁰

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kurulması ve politika geliştirmeye başlaması BBYKP'nin ikinci uygulama program dilimi olan 1964 yılına denk geldi. BBYKP'de 1964 yılı enerji sektöründe yatırım hedefi 850 milyon TL idi. Bu hedef 1964 yılı uygulama programında 17,4 milyon TL oranında artışla 867,4 milyon TL olarak değiştirildi. Fakat söz konusu bu hedef 1964 yılında, 630,9 milyon TL olarak gerçekleşti. Bundan dolayı hedeflenen yatırım miktarı 236,5 milyon TL'lik bir farkla, %72,7 oranında gerçekleşmiş oldu. Enerji alanındaki hedeflere ulaşılması için gerek kamu sektörü gerekse özel sektörün yapması gereken yatırımlar uygulama programlarında planlanmaktaydı.¹⁵¹ Enerji sektöründe yatırımların zamanında gerçekleştirilememesinin yanında talebin tahminlerden daha hızla artma eğilimi göstermesi ilerleyen yıllarda ekonomide dar boğaz yaşanmasına yol açabilecek nitelikteydi. Bu tür problemlerden dolayı ortaya çıkacak enerji açığı ithal yollarla giderilmeye çalışılacağından, bu durum cari açığa sebep olup ekonomiyi olumsuz etkileyebilirdi.

ETKB'nin kuruluş aşamasında, Türkiye'nin 465 bin kWh termik, 935 bin kWh hidrolik olmak üzere toplamda 1 milyon 400 bin kWh değerinde kurulu santral gücü vardı. Bunların yıllık kapasitesi 4,5 milyar kWh kadar enerji üretecek durumdaydı.¹⁵² Fakat bu kapasite Türkiye'nin artmakta olan enerji talebi için yetersiz hale gelebilirdi. Ekonomik büyümeye bağlı olarak enerji talebi artacağından enerji arzının enerji talebini karşılayamaması durumunda

¹⁴⁹ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 55.

¹⁵⁰ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 62.

¹⁵¹ **Resmî Gazete**, 25 Kasım 1964/11865.

¹⁵² 1963 ve 1964 yıllarındaki Uygulama Programlarında öngörülen yatırımlar ve bunların gerçekleşmesini gösteren tablo için bkz. EK-3, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

ortaya enerji güvenliği sorunu çıkacaktır. Bu güvenlik problemi ile Türkiye o dönemde karşı karşıya kalmaktaydı. Bundan dolayı Türkiye hem enerjide dışa bağımlılığı azaltmak hem de enerji talebini karşılamak amacıyla çeşitli enerji kaynaklarına yönelik santral inşa ve finansmanlarını gündemine almış bulunmaktaydı.¹⁵³

BBYKP'de konulmuş tedbirlerle sanayi ve aydınlatma ihtiyacı için gerekli elektrik enerjisinin zamanında ve düzenli bir şekilde hizmete gireceği düşünüldü. 1964 yılı elektrik enerjisi tüketiminin bir önceki yıla göre %12,9 oranında artması beklenildi. Bu talebi karşılamak üzere yapılacak çalışmalarla 790 milyon TL'lik bir üretim değeri oluşturulması planlandı. Çukurova bölgesinde yaşanan enerji sıkıntısını Seyhan hidroelektrik santraline ek olarak yapılan üçüncü ünitenin de önlemeyeceği yetkililerce ifade edildi. Bu bölgedeki enerji sıkıntısının giderilmesi için Mersin termik santralinin kuruluş çalışmalarına hız verilmesi planlanmaktaydı. 1961 yılın toplam elektrik üretimi 3 milyon 0,50 kWh idi. Bu rakam 1962 yılın da %16,7 oranında artışla 3 milyon 560,7 kWh rakamına ulaştı. 1964 yılında enerji sektöründe bir önceki yıla göre %10,5 gelişme hızı hedeflenmekteydi.¹⁵⁴ BBYKP'de öngörülen elektrik enerjisi üretim hedefleri, ETKB'nin kuruluş yılları olan 1963 ve 1964 yılları uygulama programlarında büyük oranda gerçekleşti.¹⁵⁵

1963 ve 1964 üretim hedefleri ortalama olarak %98,6 oranında gerçekleştirildi. Planda elektrik üretiminin yılda ortalama %13 artmasının hedef olarak alınmasına rağmen bu dönemde üretim %11,5 civarında yükseldi. Kalkınma Planının, enerji konusundaki ana hedeflerinden birisi de elektrik enerjisi üretim kapasitesinin giderek artırılmasıydı. Yapılan ya da yapılacak olan üretim santralleriyle üretim kapasitesinin artırılması hedeflendi.¹⁵⁶

1963 ve 1964 yıllarında üretim hedeflerinde artış olduğu görülmekteydi. Fakat bu artış oranı planlı dönem hedefleri için yeterli değildi. Pek az yeni üretim tesisi eklendiği halde enerji

¹⁵³ Tiftikçigil, a.g.e., s. 1.

¹⁵⁴ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

¹⁵⁵ Bu bilgileri gösteren tablo için bkz. EK-4, **Resmî Gazete**, 2 Şubat Ekim 1966/12216.

¹⁵⁶ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216

ihtiyacının karşılanabilmesi, Kalkınma Planı dönemi başlangıcında var olan kurulu güçten faydalanarak gerçekleştirebilmiş olması Türkiye’yi ilerleyen dönemlerde muhtemel bir enerji krizi ile karşı karşıya bırakabilirdi. Mevcut santrallerin genişletilmesi ve gerek proje gerekse inşa aşamasındaki santrallerin tamamlanması ile BBYKP dönemi sonuna kadar Türkiye’nin kurulu santral gücünün 2 milyon kWh, üretim kapasitesinin ise 8,5 milyar kWh çıkarılması, enerji nakil hatlarının da 13 bin 500 km’ye ulaştırılması planlandı. Gökçekaya (Çiçeroz) ve Keban santrallerinin İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (bundan sonra İBYKP) döneminde tamamlanması ile Türkiye’nin kurulu gücü 3,5 milyon kWh ve üretim kapasitesi de 15 milyar kWh ulaşması öngörülmekteydi.¹⁵⁷

Öngörülen elektrik enerjisi üretim hedeflerinin gerçekleştirilmesi için yeni enerji üretim tesislerinin kurulması önemli bir konuydu. BBYKP’nin hazırlanması esnasında enerji üretim tesisleri bitiriliş tarihleri belirtilmekteydi. Fakat Planda belirtilen üretim tesislerinin tamamlanma zamanları bir süreliğine ertelenmiş durumdaydı.¹⁵⁸ Tesisler öngörülen zamanlarda işletmeye açılmadığı takdirde, doğacak enerji sıkıntısını önleyebilmek için yeni ve çabuk inşa edilebilen üretim tesislerine gidilmesi zorunlu olacaktı. Ancak, bu durum lüzumsuz ek yatırımların yapılmasına ve verimli olmayan projelerin uygulanmasına yol açacaktı.

ETKB’nin kuruluş dönemindeki elektrik enerjisi tüketimi gittikçe artmaktaydı. Sanayiinin gelişmesinin yanında artan nüfusla beraber elektrik enerjisi kullanımı artmaktaydı. Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi elektrik enerjisinin talebin en az bir yıl önünde gitmesi zorunluluğu dolayısıyla kurulmakta olan üretim tesislerinin zamanında gerçekleştirilmesine büyük önem veriliyordu. Aksi halde ilerleyen yıllarda büyük enerji tüketen tesislerin taleplerinin karşılanamaması ihtimali beklenmekteydi. Bu sebepten dolayı, ekonomik

¹⁵⁷ “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964, s. 39.

¹⁵⁸ Söz konusu üretim tesislerinin Planda belirlenen bitiş tarihleri ile beraber ertelenme tarihleri EK-6’daki tablodaki şekildeydi; **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

çözüm alternatiflerini ortaya çıkaracak etütlerin nitelik ve nicelik bakımlarından artırılması bir zorunluluk olarak görülmekteydi.¹⁵⁹

1960'lı yılların başlangıcında, elektrikten faydalanan nüfusun %6'nın üzerinde artmasına rağmen sanayinin tüketimdeki payı düşmedi. Enerji sektörü imalat sanayiinde üretim artışına bağlı olarak hızla gelişmekteydi. Ancak yeni üretim tesisleri kurulmasıyla ilgili çalışmalar istenilen hızda gerçekleşmiyordu. Bundan dolayı 1965 yılından itibaren ciddi anlamda enerji sıkıntılarının baş göstermesi öngörülmekteydi. Bu durum ise Türkiye'nin enerji güvenliği için risk demekti. BBYKP döneminde, üç yüz kasaba ve sekiz yüz köyün elektriğe kavuşturulması, dokuz bin km yüksek gerilim hattı inşası ve iki bin MW güçte yeni santrallerin kurulmasına başlanması öngörüldü. Bu işler için elektrik sektörüne ayrılan yatırım 4 milyar 956 milyon TL idi. Aynı dönemde, elektriğe kavuşan nüfus 1962'de 9 milyon 974 binden, 1963 yılında 10 milyon 479 bine, 1964'de ise 11 milyon 4 bine çıktı.¹⁶⁰

Enerji üretim santrallerinde üretilen elektriğin sanayii tesislerine ve halkın hizmetine ulaştırılması için enerji iletim hatlarının inşa edilmesi bir zorunluluktu. BBYKP uygulama dönemi başında, 400 km civarında olan orta ve yüksek gerilimli enerji nakil hatlarının miktarı ise 1964 yılı itibariyle 6000 km'yi bulmaktaydı.¹⁶¹

Enerji sektöründe elektrik üretimi konusunda ciddi gelişmeler olmaktadır. Fakat uygulama programlarının üretim kapasiteleri eklenmesi ile ilgili kısımları tam yürütülmediğinden, daha sonraki zamanlarda bu enerji türlerinde talebin karşılanmasında zorluk çekileceği tahmin edilmekteydi. Ayrıca dönem içinde gerçekleştirilen ilave enerji iletim hatları uzunluğu hedeflerinde de Plan hedeflerine ulaşmış değildi. Elektriğe kavuşan nüfus başına üretim kapasitesinin eksilmiş olması dikkati çekecek nitelikteydi. Ayrıca, 1963-1964

¹⁵⁹ Söz konusu dönemdeki elektrik enerjisi kullanımı ve bunun artış oranı yıllara göre EK-8'deki tabloda görüldüğü şekildeydi; **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

¹⁶⁰ **Resmî Gazete**, 02 Şubat 1966/12216.

¹⁶¹ 1963-1964 dönemi içinde Kalkınma Planı ve Yıllık Program Uygulama dönemlerinde ilave edilen enerji iletim hatlarının özellikleri ve uzunlukları için bkz. EK-9, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

yıllarında bitirilmiş enerji iletim hatlarının oldukça önemli bir kısmı işletmeye açılmadı. 1963 yılında tamamlanması gereken 158 projenin 111'i ve 1964'deki 312 projenin ancak 96'sı bitirilebildi. Bu durumun sebepleri arasında Kalkınma Planı ve yıllık uygulama programları arasında hayata geçirilmede yaşanan aksaklıklar ve eksiklikler gösterilebilirdi. Yaşanan aksaklıkların çeşitli sebepleri mevcuttu. Söz konusu aksaklıkların sebepleri şu şekilde sıralanabilir:¹⁶²

(1) *Organizasyondan doğan aksaklıklar*: Planda öngörülen tedbirler arasında yer alan Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) kuruluşu gerçekleşmemiş durumdaydı. Elektrik sektöründe yatırım yapan müesseseler, Etibank, Devlet Su İşleri, İller Bankası, Mahalli İdareler ve Belediyeler, EİEİ ve özel sektör kuruluşlarıydı. Bu kuruluşlar arasında Plan ve Program tedbirlerine rağmen yeterli bir koordinasyon sağlanamamaktaydı. Ayrıca kuruluşların yetki ve iş sahaları da kesin şekilde belirtilmiş değildi. Çoğunun enerjiden başka görevleri de vardı. Bu görevler arasında öncelik sırasının ne şekilde kararlaştırılacağı konusunun belirli bir ilke geliştirilmedi.

(2) *Plan ve Proje yetersizliği*: Plan ve Programlara alınan işlerin çoğunda yeterli proje yoktu. Yetersiz proje ile inşaaata geçmek bir taraftan işlerin gecikmesine sebep olurken diğer taraftan keşfe göre maliyetlerin yükselmesi sebebiyle finansman zorlukları ortaya çıkmakta ve durum programların gerçekleşmesini engellemekteydi.

(3) *Finansman zorluklarının doğurduğu aksaklıklar*: Büyük yatırım projelerinin çoğu dış kaynaklardan finanse edilmekteydi. Bu kaynakların sağlanmasında karşılaşılan güçlüklerin yanında, kaynak sağlandıktan sonra krediyi veren kuruluşun yeniden istediği bilgilerin toplanması, finansman şartlarının tespiti ve kredi kullanımındaki formalitelerin yerine getirilmesi çoğu halde plan ile öngörülen zaman sınırlarının aşılmasına yol açmaktaydı. Hazinece karşılanacak yatırım ödemeleri de zamanında gerekli tahsisin yapılmaması yüzünden

¹⁶² **Resmî Gazete**, 02 Şubat 1966/12216.

aksamaktaydı. Yıl sonlarında cari masraflardan yapılması kaydıyla kararlaştırılan tasarruflar da kuruluşlar tarafından bu fasılda imkân bulunmadığı gerekçesi ile yatırımlardan kesinti yapmak suretiyle gerçekleştirilmekteydi. Bu yüzden birçok işte gecikme meydana gelmekteydi. Öte yandan kendi öz kaynaklarından yatırım yapması beklenen kuruluşlarda da zaman zaman aşırı finansman zorlukları ortaya çıkmaktaydı. Planda tarifelerin yeniden tespit edilerek yaratılması düşünülen ek gelir gerçekleştirilmedi. Yeniden düzenlenen tarifelerin ise yürürlüğe konulmasındaki gecikmeler zamanında gelir toplanmasını önlemekte ve işlerin gecikmesine sebep olmaktaydı.

(4) *Eleman yetersizliği*: Elektrik sektöründe yatırım yapan dairelerde teknik eleman dağılımı dengesizlik göstermekteydi. Kuruluşların kadrolarındaki mühendis âdetinin yeterli olmamasına rağmen mevcut elemanlardan en iyi şekilde faydalanamamaktaydı. Görevi yatırım olan dairelerin çoğunda yüklü bir projeci kadrosu vardı. Buna karşılık proje yapmakla sorumlu dairelerde projeci eleman sıkıntısı çekilmekteydi. Türkiye'nin ilerleyen yıllarda yaşanması öngörülen büyük enerji taleplerinin karşılanması için yukarıda sayılan aksaklıkların giderilmesi için gerekli tedbirleri hızla almak ve elektrik sektöründeki talebin düzenli bir şekilde karşılanması temel enerji politikasıydı. Elektrik üretiminin artırılması için bazı önlemler de düşünülmekteydi. İşletmelerde özellikle teknisyen seviyesinde kalifiye eleman sıkıntısı yaşanmaktaydı. Bu kalifiye elemanların yetiştirilmesi için yatırımcı müesseseler tarafından gerekli eğitimlerin verilmesi planlanmaktaydı. Elektrik sektöründeki yatırımlar genelde dış finansman kaynağı ile yapıldığından projelerin uluslararası standartlara uygun hazırlanması kararlaştırıldı. Elektrik enerjisinin diğer enerji kaynaklarıyla rekabet edebilmesi için elektrikten alınan vergi oranının rekabete imkân verecek şekilde ayarlanması düşünülmekteydi.¹⁶³

Elektrik sektörünün problemlerinin çözümünde Dünya Bankası'nın Türkiye'ye yakın ilgi göstermekte olduğunu ve yabancı sermayenin enerji konusunda yatırım yapmak istediğini

¹⁶³ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

Enerji Bakanı Hüdai Oral ifade etmekteydi. Seyhan barajı ile hidroelektrik santralının, Mersin termik ve Kadıncık hidroelektrik santrallerinin finansmanını sağlamış olan Dünya Bankası, elektrik sektörünün problemlerinin çözümünde kullanılmak üzere ETKB'ye 2 milyon dolar değerinde hibe tarzında bir teknik yardım yapmaya karar verdi.¹⁶⁴

Türkiye'nin enerji üretim politikalarında baraj ve hidroelektrik santrallerinin yanı sıra diğer tür enerji üretim tesisleri de göz önünde tutulmaktaydı. Gerek termik santraller gerekse fueloil santralleri gibi tesisler ile enerji üretilmesi planlandı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Türkiye'nin her yıl artan elektrik enerjisi tüketiminin karşılanabilmesi için hali hazırdaki üretime yılda 450-500 milyon kWh tutarında ilaveler yapılması gerektiğini bunun için yeni termik santraller yapmak yoluyla enerji ihtiyacının süratle karşılanmasının zorunluluk olduğunu söylemekteydi. Hidroelektrik santralleri dışındaki santrallerin değişen hava şartlarına göre emniyet unsuru olarak önemlerini muhafaza ettiklerini ve 1964 yılında bu konuda 871 milyon lira tutarında yatırım yapılacağını dönemin yetkilileri ifade etti.¹⁶⁵ Enerji üretim santrallerinde çeşitlilik oluşturmak, Türkiye'nin artan enerji talebinin arzı noktasında önemli bir politikaydı. Dönemim hükümeti santral çeşitlerinde farklılıklara giderek enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktaydı.

Bu amaçlar doğrultusunda, 220 bin kWh gücündeki İstanbul termik santrali 400 milyon Türk lirasına ihale edildi.¹⁶⁶ Bu projenin yanında, 1965 yılında kapasitesi 350 milyon kWh'den 750 milyon kWh'ye yükselecek olan Tunçbilek termik santralin genişletilmesi çalışmalarının tamamlanması planlandı. Böylece 1966 yılında yüksek miktarda elektrik enerjisine kavuşulması düşünüldü.¹⁶⁷

¹⁶⁴ "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri", **Elektrik Mühendisliği**, Ankara, S. 95, Kasım 1964, s. 39.

¹⁶⁵ **Ulus**, 27 Nisan 1964, s. 7.

¹⁶⁶ **Milliyet**, 6 Mart 1964, s. 1.

¹⁶⁷ **Milliyet**, 13 Temmuz 1964 s.7

Etibank tarafından İstanbul'da Ambarlı mevkiinde kurulacak fueloil / yakıtıyağı termik santralinin temel atma töreni 17 Temmuz 1964 tarihinde yapıldı. Türkiye'nin ilk defa tecrübe edeceği fueloil / yakıtıyağı ile çalışacak santralin "Ambarlı" adını taşıyacağı belirtildi.¹⁶⁸ İstanbul ve dolaylarındaki endüstri tesislerinin hızla artan elektrik enerjisi taleplerini karşılamak üzere, BBYKP gereğince öncelikle ele alınan Ambarlı Fueloil santrali 220 MW kurulu güçte olması planlandı.¹⁶⁹ Ancak yakıtı noktasında dışarı bağımlı olunan bu tür santrallerin inşası Türkiye'nin enerji güvenliğine tehlike oluşturmasının yanında döviz çıkışına da sebep olduğu için ekonomisi açısından bir riskti.

Türk sanayisi ve ekonomisi için değerli olan bu santralde dış finansman desteğini görülmektedir. Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare'nin temel atma törenine katılımı, santrale yönelik dış ülkelerin ilgisini göstermekteydi. Ambarlı Fueloil santralinin maliyeti 386 milyon TL olarak tahmin edilmekteydi. 1 milyar 300 milyon kWh enerji üretmesi planlanmış olan santralin dış finansmanı için AID ile yapılmış olan mukavele düzenlendi. Etibank tarafından 1966 yılında tamamlanması planlanan, Ambarlı Fueloil santralinin o güne kadar yapılan santrallerin en büyüğü olacağı ifade edildi.¹⁷⁰ Ambarlı santralinin tamamlanmasından sonra Türk sanayisi için gereken enerjiyi rahatlıkla temin edilebilmesi düşünüldü. ETKB Bakanı, temeli atılması planlanan Ambarlı Fueloil santralinin özellikleri ile alakalı şunları söyledi:

"İstanbul Ambarlı'da 400 milyon liraya mal olacak olan Fueloil santralinin 1 milyar 300 milyon kilovat saat enerji üretmesi planlanmıştır.¹⁷¹ Ambarlı Fuel Oil santrali Türkiye'de bugüne kadar yapılanların en büyüğü olacak ve tamamlandıktan sonra sanayimiz gereken enerjiyi rahat ve ucuz temin edecektir."¹⁷²

¹⁶⁸ **Ulus**, 27 Nisan 1964 s.7

¹⁶⁹ "Plân Uygulamasından Haberler", **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 37; Santralin makine ve teçhizatı AID kredisinden temin edilecek ve Türk parası ile 236.000.000 TL tutarında olacaktı. Arazi bedeli, inşaat ve montaj işleri maliyeti de Etibank'ın öz kaynaklarından temin edilecek ve yaklaşık 150.000.000 TL tutarında olacaktı.

¹⁷⁰ **Milliyet**, 27 Nisan 1964, s. 1.

¹⁷¹ **Milliyet**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

¹⁷² **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

Türkiye elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık olarak yarısını karşılayan Etibank, bu tesisi tamamladığında, İstanbul ve civarındaki enerji yetersizliği yüzünden yeterli verimle çalışmayan sanayi tesisleri, fabrikalar ve diğer endüstri işletmeleri büyük bir kazanım elde edeceklerdi. Bu durumda sanayisi gelişmekte olan Türkiye için uluslararası sanayi piyasasında rekabet gücünün artması demektir.¹⁷³ Söz konusu santral sayesinde Türkiye'nin endüstriyel imalat kapasitesi artacaktı. Ayrıca, Ambarlı santrali ile Türkiye'nin iç ve dış piyasa ihtiyaçlarını karşılayabilmek konusunda daha olumlu bir çalışma devresine geçilmesi planlandı.

Gelişmekte olan bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin artan kent nüfusu ve büyüyen sanayisinden dolayı enerji talebi gittikçe artmaktaydı. Bu durumun neticesi olarak gerekli arz miktarlarını sunmak amacıyla hükümet gerekli politikaları hazırlamaya çalıştı. Yeni enerji santrallerinin inşasının yanında var olan enerji santrallerinin bakımının yapılıp genişletilmesi enerji arzı için önemli bir durumdu. Petrol ve türevleri konusunda yeterli kaynağa sahip olmayan Türkiye, enerji ikmalini kendi yerli kaynaklarıyla yapmaya çalışması ve var olan kaynaklarına yönelik santraller inşa etmesi kendi enerji güvenliği açısından önemli bir noktaydı. Dönemin gelişmelerine bakıldığında bu hususlarda bazı gelişimler yaşandığı görülse de söz konusu bu gelişmeler yeterli seviyede değildi

2.3. Hidroelektrik Santralleri ve Keban Barajı Projesi

Hidroelektrik santraller suyun enerjisinden faydalanarak elektrik enerjisi üreten yapılardır. Fiziksel tanım itibarıyla suyun potansiyel enerjisini, kinetik enerjiye, daha sonrada kinetik enerjinin, elektrik enerjisine dönüştürüldüğü yerlerdir.¹⁷⁴ En önemli enerji kaynağı olan petrol ve kömür gibi fosil yakıtlar hızla tükenmektedir. Türkiye'nin de fosil kaynaklar bakımından zengin olmaması, devleti yerli bir enerji kaynağı olan hidroelektrik enerjiye

¹⁷³ "Plân Uygulamasından Haberler", **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 37.

¹⁷⁴ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 23.

yönlendirmektedir. Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanması noktasında yapılan çalışmalara bakıldığında, baraj ve hidroelektrik enerjisi santralleri dönemin enerji politikalarında önemli bir tutmaktaydı. Baraj ve hidroelektrik santralleri inşasını gerek Türk hükümeti gerekse dış ülkelerin hükümetleri ilgiyle takip ettiler. Bu tür santrallerin inşasının önemine dair Hüdayi Oral şu açıklamaları yapmıştı:

*“Yurdumuzun sanayi ve tarım sahasında beklenen süratli kalkınmayı temin edebilmesi, bol ve ucuz elektrik üretimine ve bunun sanayi ve ziraî sahaya ucuz olarak verilmesine bağlıdır. Bir memleketin her sahada kalkınabilmesine ve kalkınma seviyesinin derecesinin tespitine bugün ölçü olarak fert başına elektrik istihlâkinin miktarı esas alınmaktadır.”*¹⁷⁵

Bakanın da dediği gibi yüksek oranda enerji tüketimi bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin göstergesiydi. Sanayide sürdürülebilir bir ilerleme ve gelişme sağlanabilmesi, geleceğe yönelik iş planlarının oluşturulabilmesi amacıyla enerji oldukça önemli bir unsurdur. Endüstriyel gelişim, ekonomik kalkınmanın yapı taşlarından biri olarak kabul edilir. Endüstriyel gelişmişlik de yoğun enerji kullanımına bağlıdır. Türkiye yeterli miktarda sahip olmadığı fosil kaynaklar yerine zengin miktarda sahip olduğu hidroelektrik enerjisine yönelik santral ve barajlar inşa etmesi kendi enerji arzı güvenliği için önemliydi.¹⁷⁶ Fakat bu projelerin önünde ciddi bir engel olarak finansman sorunu ortaya çıkmaktaydı. Finansman sorunu kısmi dış yardım ve kredilerle çözülmeye çalışılmaktaydı. Baraj ve hidroelektrik santralleri inşası projeleri BBYKP'de de yer aldı. Örneğin, Bakırçay havzası ile Dalaman üzerinde kurulacak altı baraj, BBYKP'de açıklanmaktaydı.¹⁷⁷ Bol ve ucuz elektrik enerjisi elde edilmesi için çok sayıda büyük santraller kurulacağını ETKB Bakanı Hüdayi Oral tarafından da söylenmekteydi.¹⁷⁸

¹⁷⁵ “Yurdumuzdan Haberler”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 92, Ağustos 1964, s. 39.

¹⁷⁶ Kavcıoğlu, a.g.e., s. v.

¹⁷⁷ **Milliyet**, 30 Temmuz 1964, s. 1.

¹⁷⁸ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

Elektrik enerjisinin çok ucuza mal edilip sanayiye verilebilmesi amacıyla inşaları başlatılmış olan Keban, Çiçeroz (Gökçekaya) ve Kadıncık gibi büyük ünitelerin hizmete girmesi ile 1970 yılında 10 milyar kWh'yi aşan bir üretim öngörüldü.¹⁷⁹ ETKB'nin, 1964-1969 yılları arasında 15 milyar Türk lirası değerinde yatırım yapması planlandı. Türkiye'nin ilerleyen dönemlerde enerji tedariki sıkıntısı yaşamaması için sadece Doğu bölgesinde 33 milyar Türk liralık yatırım yapılması gerekmektedir.¹⁸⁰ Bu kadar yüksek bir yatırım rakamını Türkiye'nin kendi kaynaklarıyla karşılanması zordu. Bu yüzden dış yardım ve krediler önem kazanmaktaydı. Örneğin, ikinci büyük hidroelektrik enerji santrali olması beklenen Çiçeroz (Gökçekaya) 494 milyon liraya mal olacaktı, projenin dış finansmanı gerektiren 20,4 milyon dolarlık kısmı Amerikan Hükümetince açılan AID kredisinden sağlanacaktı.¹⁸¹ Kredi desteğinin yanında Gökçekaya barajı ve hidroelektrik santrali inşaat işleri için Amerikan inşaat müteahhitleri ihaleye katılarak teknik destekte bulundu.¹⁸²

Baraj projelerinden sadece enerji üretimi konusunda değil tarım arazilerinin sulanması noktasından da faydalanılmak istenmekteydi. Türkiye'nin o dönem ki milli gelirinin %40'ını teşkil eden tarım sektöründe başlıca unsur sulamayıydı. Türkiye, o zaman ki ekonomik sınırları içinde 50 milyon dönüm tarım arazisini sulama imkânlarına sahipti. BBYKP döneminde 5 milyar 435 milyon lira tutarında bir yatırım yapılarak, 5 milyon 150 bin dönüm arazinin sulanması hedeflendi.¹⁸³ Bu amaç doğrultusunda, Menderes nehri üzerinde 2 milyar Türk lirası sarf edilerek 28 baraj yapılması planlandı. Barajların kurulması ile 2 milyon 270 bin dönümlük arazinin sulanmasını yanında, 700 milyon kWh tutarında enerji elde edilmesi hedeflendi.¹⁸⁴

¹⁷⁹ **Ulus**, 27 Nisan 1964, s. 7.

¹⁸⁰ **Milliyet**, 30 Temmuz 1964, s. 7.

¹⁸¹ “*Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri*”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964 s. 400.

¹⁸² “*Plân Uygulamasından Haberler*”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 49.

¹⁸³ **Vatan**, 3 Aralık 1964, s. 5.

¹⁸⁴ **Milliyet**, 30 Temmuz 1964, s. 1; Aynı gazetenin 7. sayfasında Sandıklı ovasından başlayarak, Söke ovasına kadar sıralanması planlanan barajların isimleri şöyleydi: Örenler, Yavaşlar, Çapaklar, Çukurköy, Adıgüzel, Dayılar, Yenice, Çürüksu, Emirçayı, Kocaçay, Okçular, Genceli, Geyre, Mergen, Madran, Köşk, Akkoz, Karpuzlu, İkizdere, İlembey, Yalkı, Oyak, Sarıçay, Meriçleri Söke, Hayırlı, Cine, Yatağan.

Gerek sulama gerekse enerji üretimi amacıyla 34 barajın inşaatına devam edildiğini bunlara 319 milyon Türk Lirası sarf edileceğini dönemin yetkilileri ifade etmekteydi.¹⁸⁵

Kızılırmak gibi önemli enerji potansiyelleri barındıran bir havzaya yönelik hükümetin plan ve projeler mevcuttu. Hüdayi Oral, “Kızılırmak bölgesinde 6 milyar kilovatlık enerji üretecek ölçüde 10 milyar liralık bir yatırım yapılacaktır” diyerek, bu bölgeye yönelik planlarını açıkladı.¹⁸⁶ Ankara ve Girmir çayları havzalarını kapsayan ve bu çaylar üzerinde sulama, enerji, içme suyu ve feyezan kontrolü imkânlarını sağlayacak olan 17 barajdan teşekkül eden ve mali portesi 1 milyar 300 milyon Türk lirası olan Ankara projesi tasarlandı. Ankara projesi, kullanma suyu ve sulama suları ile enerji istihsalini kapsamaktaydı. Bu proje ile Ankara'nın 2010 yılına kadar nüfus artışı göz önünde tutulmak suretiyle, 304 milyon metre küp su temin edilmiş olacaktı.¹⁸⁷ Bu tesislerle Ankara havzasında 520 bin dekar arazinin sulanacağı ve 230 milyon kWh değerinde enerji elde edilmesi mümkün olacaktı.¹⁸⁸

27 Nisan 1964 tarihinde Ankara projesinin bir ünitesi olan ve maliyeti 32,5 milyon Türk lirası olan İkinci Çubuk Barajı hizmete girdi. Çubuk çayı üzerinde mevcut beton barajın 35 km genişletilmesi ile inşa edilmiş olan İkinci Çubuk Barajı yılda Ankara şehrine 18,25 milyon metreküp su verecekti. Bu miktar şehir suyunun takriben %40 oranında artırılması demektir. 65 metre irtifasında toprak dolgu olarak inşa edilen bu baraj arkasında 25 milyon metreküp hacminde bir havuz teşekkül edecekti.¹⁸⁹

¹⁸⁵ **Milliyet**, 25 Şubat 1964, s. 7.

¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

¹⁸⁷ **Ulus**, 28 Nisan 1964, s. 7.

¹⁸⁸ **Milliyet**, 28 Nisan 1964, s. 1.

¹⁸⁹ **Ulus**, 23 Nisan 1964, s. 1; 1963 yılı ağustos ayından itibaren doldurulmaya başlanılan barajda daha 16 milyon metreküp su toplanmıştı. Bu miktar, Çubuk I. Barajında halen mevcut bulunan 8,5 milyon metreküp suyun hemen hemen iki misliydi. Toplanan su, haziran sonuna kadar 20 milyon metreküpü bulacağı tahmin edilmekteydi. Çubuk II. Barajı, içme suyu için su biriktirdiği gibi Çubuk vadisinde de taşkınları önleyen çok maksatlı bir barajdı. Çubuk II. Barajı, mevcut Çubuk I. Barajı ile birlikte ve şehrin mevcut tasfiye sisteminden yararlanılarak hemen işletmeye konulabilecekti. Daha sonra barajdan doğrudan doğruya şehre su isale edilecek ve böylece pompaj masraflarından tasarruf sağlanacaktı.

Bu kadar büyük projeleri Türkiye Cumhuriyeti, mevcut ekonomik durumu ile inşa edip faaliyete geçirmesi zor bir mesele idi. Bu noktada, projelerin desteklenmesi için dış finansman seçeneği ortaya çıkmıştı. O dönemki belli başlı projelerde dış finansman desteği görülmekteydi. Ordu ile Rize arasındaki ilçe ve köylerin elektrik ihtiyacını gidermek amacıyla inşası BBYKP’de öngörülen Harşit hidroelektrik santrali projesi diğer bir dış finansmanlı proje örneğiydi. Türk Hükümeti, İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatının himayesi altında kurulmuş bulunan ‘Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu’nun’ bir üyesi olan İsveç Hükümetinden Türkiye’nin BBYKP’nin finansmanına yardım talep etti. İsveç Hükümeti de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerle kalkınma işbirliğini desteklemeyi etmeyi arzu ettiğinden böyle bir yardımda bulunmaya karar verdi. Söz konusu yardım, kalkınma kredisi şeklinde olacaktı. 65 milyon Türk lirasına mal olması planlanan Harşit hidroelektrik santrali için İsveç hükümeti, konsorsiyum çerçevesi içinde 35 milyon Türk lirası değerinde 26 milyon İsveç kronu tahsis etti.¹⁹⁰

Harşit hidroelektrik santrali kredisinin anaparasının ödenmesine 30 Haziran 1969 tarihinde taksitler halinde başlanıp 30 Haziran 1983’de bitirilmesi öngörülmekteydi.¹⁹¹ Doğu Karadeniz Bölgesindeki sanayi tesislerinin enerji ihtiyacını da karşılayacak olan Harşit hidroelektrik santralının temeli 3 Mayıs 1964 tarihinde törenle atıldı ve 1967 yılında hizmete girmesi planlandı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral, Harşit santralının Karadeniz bölgesine sağlayacağı faydaları anlattığı konuşmasında söz konusu hidroelektrik santralının BBYKP’de Doğu Karadeniz Bölgesinde inşa edilmesi öngörülen çimento ve kâğıt fabrikalarının enerji ihtiyacını da karşılayacağını ifade etti. Harşit hidroelektrik santralının temel atma töreninde hazır bulunmak amacıyla Harşit’de bulunan İsveç Büyükelçisi Jean Stten’in sözlerinden, planlı kalkınma sürecine giren Türkiye’nin gelişme çabasının Avrupa

¹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1964, s. 1.

¹⁹¹ **Resmî Gazete**, 08 Ocak 1964/11601.

ülkelerince ilgi ile izlenildiği öğrenilmektedir.¹⁹² İlerleyen tarihlerde, Harşit Santraline ismini veren Harşit Bucağının isminin Doğankent olarak değiştirildi. Bundan dolayı da Harşit Santrali yerine Doğankent Santrali denmeye başlandı.¹⁹³

Arpaçay Barajı projesi de ayrı bir dış finansman desteği örneği idi. Türk – Sovyet karma komisyonu Arpaçay üzerinde ortak bir baraj inşası gündemiyle toplandı. Toplantı sonucunda, 25 Nisan 1963 tarihli bir protokol tanzim edildi. Bu protokol 20 Temmuz 1964 tarihinde bakanlar kurulunca onaylandı. Ruslarla birlikte Arpaçay üzerinde inşa edilmesi planlanan baraj Kars ve Çıldır ovalarının sulanmasını da sağlayacaktı.¹⁹⁴

Baraj ve hidroelektrik santrallerinin Türk ekonomisine katkısı büyük olacaktı. Örneğin, Kızılırmak bölgesinde yapılacak olan yatırımlardan 1,6 milyar liralık ek gelir sağlanacaktı.¹⁹⁵ Ayrıca dönemin diğer önemli projelerinden biri olan Fırat Havzası Projesi'nin de uygulanmaya konmasıyla yıllık gelirin 4,5 milyar Türk lirası artacağı hesaplanmaktaydı.¹⁹⁶ Sulama ve enerji sayesinde Fırat Havzası bütçeye her yıl 3 milyar Türk lirası gelir sağlanması planlandı.¹⁹⁷ Bundan dolayı da Türkiye'nin milli geliri yılda 5 milyar lira artacaktı.¹⁹⁸ Ayrıca, hidroelektrik enerji yerli kaynak olduğu için dışa bağımlılığı da azaltmaktaydı.

Sanayi tesislerinin çalışması, aydınlatma, ısınma ve ulaşımın sağlanması büyük ölçüde enerjiye dayanmaktaydı. Ülkelerin ürettikleri ve tükettikleri enerji miktarları gelişmişlik düzeylerini tanımlamada önemlidir.¹⁹⁹ Gelişmişliğin göstergesi olan enerji üretimi için baraj ve hidroelektrik santralleri inşası da önemli bir konuydu. Baraj ve hidroelektrik santrallerinin inşası gerek gelişmekte olan Türk sanayisi için gerekse artmakta olan Türkiye'nin nüfusu için

¹⁹² **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1964, s. 7.

¹⁹³ “*Plân Uygulamasından Haberler*”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 49.

¹⁹⁴ **Resmî Gazete**, 31 Ağustos 1964/11794; Sovyet heyeti Arpaçay üzerinde 440 milyon metreküp bir rezerve sahip olacak bir tesisin ortaklaşa kurulmasını tavsiye etti. Fakat Türk tarafı yaptırdığı kendi developman çalışmaları sonucunda bu rezervin 300 milyon metreküp olmasını talep etti. Talep Sovyet tarafınca uygun bulundu.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

¹⁹⁶ **Vatan**, 3 Aralık 1964, s. 5.

¹⁹⁷ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

¹⁹⁸ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1964 s.7

¹⁹⁹ Kavcıoğlu, a.g.e., s. 5.

önemli bir konuydu. Türkiye'nin ihtiyacı olan enerjiyi elde etmesi için planlamış olduğu enerji santrallerini kendi ekonomik gücü ile hayata geçirmesi zor olduğu için zaman zaman dış finansman yardımına başvuruldu. Enerji santrallerinin hayata geçirilmesi ile Türk ekonomisinin önemli oranda gelişme göstermesi beklendi.

Türkiye'de birincil enerji tüketiminin önemli bir kısmı fosil kaynaklardan karşılanmaktaydı. Enerji sektöründe fosil kaynaklara bağımlılık, yeterli ölçüde petrol ve doğal gaz rezervi bulunmayan Türkiye için başka bir bağımlılığa yani enerji talebinin karşılanmasında dışa bağımlılığa sebep olmaktaydı.²⁰⁰ Bundan dolayı, yerli bir enerji kaynağı olan hidroelektrik enerji kaynaklarından faydalanmak için kurulan santraller önemli hale gelmekteydi. BBYKP'de, devletin elektrik üretiminde üstlendiği öncü üretici rol doğrultusunda “elektrik kesiminde yeni santraller, enerji, iletim ve dağıtım hatlarının ve dağıtım şebekelerinin kurulması ve eskilerinin bakım ve genişletilmesi için” yatırım yapılması ve bunun alt başlıklarından biri olarak Fırat Nehri üzerinde 980 MW gücünde ve 4,5 milyar kWh değerinde yıllık enerji üretim kapasitesinde Keban hidroelektrik santrali de dâhil olmak üzere bin 900 MW'lık hidrolik ve termik santraller yapılması öngörülmüyordu.²⁰¹

Fırat Havzasına yönelik projeler gerek sulama gerekse enerji üretimi konularından dolayı ülke gündemindeydi. Dönemin hükümet programlarında da bu havzaya yönelik projelere önemli yer verildi. Enerji bakanı Hüdayi Oral, “Fırat havzasında 102 baraj inşa edileceğini” duyurmaktaydı. Yapılan bu barajlar sayesinde 10 milyon dönüm arazi sulanması ön görüldü. İnşa edilecek bu barajlarda 77 tanesi sulama amacına yönelikti ve ayrıca 68 santral ile 66 sulama şebekesi inşa edilmesi teklif edildi. Bu tesislerin toplam maliyetinin 32,3 milyar liraya mal olacağı hesaplanmaktaydı. Bu amaçlar doğrultusunda 1964 yıllarının sonlarına doğru Fırat Havzası projesinin çalışmaları başlatıldı. DSİ genel müdürlüğünün, Fırat Havzası projesi ile alakalı düzenlendiği bir toplantıda, “Fırat havzası su ve toprak kaynakları geliştirilmesi” takdim

²⁰⁰ Savrul, a.g.e., s. 84.

²⁰¹ Uluatam, a.g.m., s. 65.

edildi. Toplantıda, Başbakan adına ilk sözü alan Devlet Bakanı Nüvit Yetkin, Başbakan ve hükümetin Fırat havzasında yapılan çalışmaları dikkatle ve memnuniyetle takip ettiğini belirtmiş ve Türkiye'nin en büyük enerji kaynağının elde edileceği Fırat Havzası projesinin çalışmalarına katılan elemanlara hükümet adına teşekkürlerini sunmaktaydı. Fırat Havzasına BBYKP dâhilinde 30 milyar liralık yatırım yapılması planlandı

İnşası devam etmekte olan ya da yapılması planlanan baraj ve hidroelektrik santralleri projelerine bakıldığında, bu projeler arasında büyüklüğü, finansmanı ve üretim kapasitesi gibi özellikleriyle Keban barajı projesi öne çıkmaktaydı. Türkiye'nin geleceğinde önemli yer tutan Fırat havzası dönemin hükümet yetkililerince ilgi görmekteydi.²⁰² Enerji Bakanı, “*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planımızda yer alan ve dünyanın en büyük tesisleri arasında bulunan Keban'ın tamamlanması ile kalkınma hamlemiz yeni bir hız kazanacaktır*”²⁰³ diyerek, Keban barajı ve santrali projesinin önemine işaret etti. Keban Projesinin gerçekleşmesi halinde tek başına 6 milyar kWh değerinde elektrik üretimine imkân verecekti. Keban Barajı üreteceği bu enerji miktarı ile Türkiye'nin o dönemde tükettiği enerjinin bir buçuk misline eşitti.²⁰⁴ Ayrıca, Türkiye'nin o dönemki toplam elektrik üretiminin 3,5 milyar kWh göz önüne alınırsa projenin büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin elektrik enerjisi ihtiyacının günden güne artması, aydınlanmanın ve sanayi üretiminin kaynağı olan elektriğin değerini ortaya koymaktaydı.²⁰⁵

Keban barajı ve hidroelektrik tesislerinin BBYKP'nin tümü içinde özel bir önem taşıması, yalnız bu projenin planda yer alan en büyük ve ismen zikredilen tek proje olmasından ileri gelmemekteydi. Söz konusu bu projenin önemi, ülkenin devamlı şekilde artan ve sanayileşmeyle paralel tarzda daha da artacak olan enerji ihtiyacını karşılayacak bir anahtar proje niteliğini taşımasından ileri gelmekteydi.²⁰⁶ Yapılan ön hesaplara göre o dönemde, Doğu

²⁰² **Milliyet**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

²⁰³ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1965, s. 7.

²⁰⁴ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1964, s. 7.

²⁰⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 34.

²⁰⁶ **Ulus**, 27 Nisan 1964, s. 1.

Anadolu Bölgesinde üretilmekte olan madenlerin işlenmiş olarak ihracı halinde 75 milyon doların üstünde bir döviz kazancı mümkündür. Keban tesislerinin tek başına yıllık döviz kazancı ise 18 milyon 500 bin dolar olarak hesaplanmaktaydı.²⁰⁷ Bu hesaplardan da anlaşılacağı üzere Keban barajı projesinin Türk ekonomisine yapacağı katkı da büyüktü.

Büyümeye bağlı olarak artan enerji talebinin karşılanamaması durumunda enerji arzı noktasında giderek yurt dışına bağlı olma riski oluşabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de enerji noktasında dışa bağımlılığı azaltması ve enerji kaynaklarının çeşitliliğinin sağlanması açısından Keban barajı gibi projelere önem kazanmaktaydı. BBYKP’de artan enerji ihtiyacının karşılanması konusu, çeşitli açılardan yetkililerce incelenmiş ve birçok alternatif gözden geçirildikten sonra, Keban barajı ve santrali projesi gerek maliyeti gerek sağladığı imkânlar bakımından en uygun proje olarak Türk Hükümeti yetkililerince kabul edilmekteydi.²⁰⁸ Keban barajı, fiziki ve teknik özellikleriyle birlikte üretim gücünden dolayı hem Türkiye’de hem de dünyada önemli projelerden biri olması beklenildi.

Keban Barajının sağlayacağı faydaların başında elektrik üretimi gelmekteydi. Türkiye’nin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulduğu yıldaki elektrik üretimi 3 milyar 500 milyon kWh idi. Söz konusu bu elektrik üretimiyle Türkiye, bu alanda dünyanın en geri kalmış ülkelerindendi. Türkiye’de kişi başına düşen yıllık elektrik üretim miktarının 7 bin 400 kilovat saat olduğu göz önüne alındığında Keban Barajının önemi daha da artmaktaydı. Elektriğe olan ihtiyaç ve talep her geçen yıl büyük bir hızla artmaktaydı. Bundan dolayı, yılda %14 oranındaki talep artışına karşı her yıl 400 milyon kWh değerinde yeni üretim yapılmasının yanında her yıl en az Hirfanlı Barajı kapasitesinde bir barajın üretime sokulması gerekmektedir. Ayrıca, Türkiye’nin milli gelirinde endüstri gittikçe daha çok önem kazanmaktaydı. 1961 yılında sanayi gelirleri milli gelirin %23’ünü oluşturmaktaydı. 1970 yılında ise bu oranın %40’a

²⁰⁷ Akis, C. XXVIII S. 496, 27.12.1963, s. 17.

²⁰⁸ Ulus, 27 Nisan 1964, s. 7; 2 milyar 780 milyon Türk lirasına mal olacak olan Keban Barajı ve Hidro-Elektrik Enerji Santralinin inşasına 1964 yılında başlanılacağını Sanayi Bakanı Muammer Erten bildirmekteydi.

ulaşması beklenmekteydi. Sanayinin en zor problemlerinden biri de hiç şüphesiz enerji meselesiydi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı projeksiyonlarına göre, Türkiye'nin 1975 yılındaki enerji ihtiyaçları 1962 yılına göre %490 oranında bir artış gösterecekti. O dönem Türkiye'deki enerji ihtiyacı artışı yüksek hızda devam etmesinin yanında var olan enerji ihtiyacının %67'sini Kuzey-Batı sistemi karşılamaktaydı. Söz konusu bu enerji nakil hattı aşırı talep karşısında zaman zaman sıkıntılar yaşamaktaydı. Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan etütler, bilinen termik ve hidroelektrik kaynaklarının hepsini kapsamaktaydı. Söz konusu çalışmalara göre, sadece Kuzey-Batı, Batı ve Doğu Anadolu bağlantılı enerji sisteminin 1978 yılındaki elektrik ihtiyaçları 9 milyar 700 milyon kWh'yi bulacaktır ki bunun karşılanması için var olan üretime ek olarak 25 adet Hirfanlı santrali büyüklüğünde santral inşası gerekmektedir. Artan enerji talebinin karşılanması ise ancak Fırat nehri üzerindeki Keban Barajı ve Santrali ile mümkündü. Bundan dolayı en azından Keban Santralinin ilk üç ünitesinin en geç 1970 ilkbaharına kadar hizmete girmesi gerekmektedir.²⁰⁹

Keban Barajının üreteceği enerjiden, Türkiye'nin diğer bölgelerinin faydalanması amacıyla enerji nakil hatları inşa edilmesi planlandı. İnşa edilecek bu enerji nakil hatlarıyla Türkiye'nin çoğu bölgesinin ışığa ve enerjiye kavuşturulması beklenmekteydi. Üretilen enerjinin diğer bölgelere ulaştırılması amacı doğrultusunda, Keban baraj ve santralinden üretilen enerjinin önemli bir kısmı 590 bin volt yüksek gerilimli hatlarla Türkiye'nin Kuzey Batı ve Batı Anadolu bölgelerine nakledilmesi planlandı.²¹⁰

Keban projesinin, Türkiye'nin o zaman ki ciddi problemlerinden biri olan elektriğin yüksek bir fiyatla vatandaşa ulaşması problemine de belli bir ölçüde çözüm getirmesi beklendi. Keban projesi bittikten sonra, elektrik enerjisinin santraldeki kWh maliyeti 2,5 kuruş, tüketim

²⁰⁹ Akis, C. XXVIII, S. 496, 27.12.1963, s. 17.

²¹⁰ Ulus, 19 Nisan 1964, s. 7; Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin de 500 kilometre uzunluğunda ve 154.000 volt gerilimli nakil hatları ile Keban Baraj ve Santralinden yararlanması planlanmaktaydı.

merkezlerindeki maliyet fiyatı ise 3,6 kuruş olması öngörülmekteydi.²¹¹ Bu fiyat o dönem ki ortalama maliyetin çok altındaydı.²¹² Sanayi ve tarımın çeşitli kollarında, maden işleme ve metalürji sanayiinin kurulmasında, Keban projesinin sağlayacağı bu ucuz enerjiden sanayi ve tarımın çeşitli kollarından maden işleme ve metalürji sanayisine kadar çeşitli sektörler faydalanacaktı.²¹³ Bol ve ucuz olarak temin edilen bu enerjinin Türkiye'nin Doğu ve Güney Doğu illerinin sanayi, tarım ve sosyal alanlarda gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olacağı düşünülmekteydi.²¹⁴

Bu özelliklerinin ve faydalarının yanında, Keban barajı ve santralinin Türkiye ekonomisine ciddi bir katkısı da beklenmekteydi. Keban barajı tamamlandığı takdirde milli gelirdede 5 milyar liralık bir artış olacağı dönemin yetkililerince dile getirildi.²¹⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdayi Oral, “*Keban barajı çok geniş arazinin sulanma imkânlarını verecek ve yılda yalnız su ve enerji konusunda milli gelire 3 milyar TL ilave edilebilecektir*”²¹⁶ diyerek Keban barajının ekonomik faydasını da dile getirdi.

Keban barajı ve hidroelektrik santralinin inşa için gerekli dış finansmanın sağlanması konusundaki ilk resmi temaslar dönemin Türk basınına yoğun bir şekilde yansdı. Ortalama 3 milyar Türk lirasına mal olacak Keban barajının dış finansmanını sağlamak amacıyla ilk resmi temasların 20 Nisan 1964 tarihinde Washington'da gerçekleşeceği dönemin gazetelerinde haberleştirildi. Sağlanması düşünülen dış finansman miktarı 1 milyar liraydı.²¹⁷ 3 gün devam etmesi planlanmış olan finansman toplantılarına, Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu²¹⁸ Başkanı

²¹¹ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1964, s. 7.

²¹² **Ulus**, 27 Nisan 1964, s. 7.

²¹³ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1965, s. 7.

²¹⁴ **Ulus**, 19 Nisan 1964 s. 7.

²¹⁵ **Milliyet**, 31 Mayıs 1964, s. 1.

²¹⁶ **Milliyet**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

²¹⁷ **Ulus**, 19 Nisan 1964, s. 1.

²¹⁸ Muammer Zerenler, “*Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 5, 2003, s. 206; Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu, 1962 yılında Türkiye'ye dış kredi sağlamak üzere çeşitli batılı ülkelerle, uluslararası mali kuruluşların oluşturduğu bir kuruluştur. Söz konusu bu kuruluş Türkiye'nin üyesi bulunduğu Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Konsorsiyum, Türkiye'ye program, proje, borç tecili ve finansman kredileri vermektedir

ile Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya Hükümeti ve Türk Hükümeti temsilcileri katılımı planlandı.²¹⁹ 20 Nisan 1964 tarihinde yapılan söz konusu toplantı sonucunda, Keban barajı ve hidroelektrik tesisleri projesi olumlu karşılanmakta ve proje katılımcılar tarafından uluslararası iktisadi kuruluşlarca ele alınması ve gerçekleştirilmesi gereken bir proje olarak kabul edilmekteydi. Washington'daki toplantıda 1964 yılı haziran ayı içinde Ankara'da ikinci bir toplantı yapılması ve çalışmaların tam gözden geçirilmesi kararlaştırıldı. Washington'daki Keban Barajının finansmanı toplantısı esnasında 1 milyar Türk lirası tutarındaki dış finansman kısmının nasıl sağlanacağı konusu üzerinde fikir alışverişinde bulunuldu. Projenin 2 milyar Türk liralık olan iç finansmanın ise her yıl yürürlüğe konan yıllık uygulama programları ve bütçe içinden ayrılacak ödeneklerle karşılanması planlandı.²²⁰

Türkiye'nin, Dünya Bankası, Amerika, Almanya ve Fransa'dan temin edilen dış yardımlarla Keban inşaatını süratle bitirmek niyetinde olduğu görülmekteydi.²²¹ Türkiye'nin elektrik enerjisi ihtiyacının, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi sonunda 6,5 milyar, 1970'de ise 9,5 milyar kWh'ye çıkması öngörülmekteydi. Bu hızlı artışı karşılamak için her sene Sarıyar Barajından daha büyük bir santralin inşası gerekmektedir. Türkiye'nin 1963 yılı elektrik üretiminin 3 milyar 965 milyon kWh, 1964 yılı elektrik üretiminin ise 4,5 milyar kWh olduğu göz önüne alınırsa, artan bu hızlı enerji talebinin karşılanamaması riski doğmaktaydı. Türkiye'nin gelişmekte olan sanayisi ile artmakta olan nüfusunun enerji talebinin karşılanamaması durumunda ortaya enerji tedariki noktasında bir enerji açığı problemi çıkabilirdi. Bu durum ise Türkiye'nin enerji güvenliği açısından bir problem olabilirdi. Bu sebeplerden dolayı Türk Hükümeti, Keban barajı inşaatının hızlıca bitirilmesi için azimli ve

²¹⁹ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1964, s. 7; Toplantıda Türkiye'yi, DPT (DPT) Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu başkanlığındaki Dış İşleri, Maliye, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıkları yetkilileri ile Devlet Su İşleri (DSİ) ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi (EİE) uzmanlarından teşekkül eden bir heyet temsil etmesi planlandı.

²²⁰ **Ulus**, 27 Nisan 1964, s. 7; Keban Barajı projesi finansmanı ile daha önceki kısımlarda söz edilen Türkiye Elektrik Kurumu arasındaki bir ilişki mevcuttu. Projenin tartışıldığı dönemde Millet Meclisinde görüşülmek üzere bulunan Türkiye Elektrik Kurumu Kanununun yürürlüğe girmesiyle elektrik enerjisi kesiminde alınacak rasyonalizasyon önlemleriyle sağlanacak yeni imkânlarla projenin finansmanının kolaylaştırması beklendi.

²²¹ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

kararlıydı. ETKB Bakanı Arif Hüdai Oral da “1970 yılından itibaren enerji talebinin karşılanması için her sene en az Sarıyar ve Hirfanlı santrallerinin büyüklüğünde bir santralin inşasının zorunlu olduğunu ve bundan dolayı Keban barajı üzerinde ısrarla durduklarını” ifade etmekteydi.²²²

Keban Barajının dış finansmanı ile ilgili daha önce 20 Nisan 1964 tarihinde yapılan Washington’daki toplantı esnasında ikinci bir toplantı kararlaştırıldı. Söz konusu ikinci toplantı 28 Eylül 1964 tarihinde Ankara’da yapıldı.²²³ Toplantıya katılan delegelere, proje hakkında gerekli bilgi verildi ve sonuç olarak bu ülkelerin projenin finansmanı ile resmen ilgili oldukları tespit edilmekteydi.²²⁴ Ayrıca söz konusu bu toplantıda, 1965 yılının ocak ayı içerisinde bir toplantı daha yapılması kararlaştırıldı. Fakat Eylül 1964’deki toplantıdan sonra Keban barajı ve hidroelektrik santrali ile ilgili çalışmalar ilginç bir aşamaya girdi. Amerikalı temsilciler çalışmaları daha genişletmek ve hatta BBYKP’yi yeniden gözden geçirmek istediklerini duyurmuşlardı, bu görüş, DPT ilgililerince üzerinde müzakere dahi açılmadan ret olundu. Amerikalı temsilcilerin bu şekilde fikir belirtmeleri üzerine, Dünya Bankası ve Türkiye’ye Yardım Konsorsiyumu temsilcileri, planlı kalkınma devresinin son iki yıllık rakamlarına güven duymadıkları dile getirdiler. Finansman noktasındaki endişelerin tekrar dile getirilmesi üzerine Türk tarafı finansman “*bizim iç işimiz, biz bunu hallederiz diyerek*” itirazlara cevapta bulundu.²²⁵ Neticede, Keban’la ilgili çalışmaların, özellikle enerji pazarı etütleri ile kısımlarının incelemesi Battelle Memorial Enstitü adındaki bir Amerikalı firmaya verildi.²²⁶ Amerika Birleşik Devletleri, Keban Barajı elektrik tüketimi konusunda daha tamamlayıcı bir araştırma

²²² “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964, s. 39.

²²³ **Vatan**, 5 Kasım 1964, s. 7; Çeşitli yabancı ülke temsilcilerinin katıldığı toplantıda Amerikan delegesi başta olmak üzere bütün delegeler, Keban barajı projesi çok iyi etüde edilmiş, memleket şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun bir proje olduğunun belirtildiği ve Türkiye’de bütün alternatiflere nazaran Keban barajından en ucuz enerji temin edileceğini oy birliği ile belirtmekteydi.

²²⁴ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

²²⁵ “Amerika Keban hayır dedi!”, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 80, 9 Ekim 1964, s. 5.

²²⁶ “Plân Uygulamasından Haberler”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 49; Battelle Memorial Enstitü, bu tip çalışmalarda (özellikle madencilik sahasında) uzmanlık sahibi ve kar gayesi gütmeyen çalışan bir kuruluştur.

iş i için AID tarafından 150 bin Amerikan doları ayırdı.²²⁷ Bu etüdü yapmak için görevlendirilmiş olan Battelle Memorial Enstitüsü adına Türkiye'ye gelen beş kişilik heyet üyelerinden ikisi ilgili resmi makamlarla temasa geçti. Heyet üyeleri Keban'a giderek altı hafta sürecek olan çalışmalarda bulunacaktı ve hazırlayacakları raporu Amerikan yardım kuruluna vereceklerdi.²²⁸

Keban projesinin uygulama safhasına geçilmesi ve söz konusu bu projenin gerçekleşmesinde, kurumlar arası işbirliğini sağlamak, gerekli önlemleri zamanında almak ve işleri hızlı ve güvenle yürütmek amacıyla, 'Bakanlıklararası Keban Koordinasyon Komitesi' kuruldu. Bu komiteye paralel olarak ETKB tarafından planlama dairesi müsteşarı Memduh Aytürün başkanlığında 'Keban Koordinasyon Komitesi' kuruldu. Keban Koordinasyon Komitesi, 5 Kasım 1964 tarihinde toplanarak Keban Projesini müzakere etti. Keban Barajı finansmanı görüşmelerinin, Battelle Memorial Enstitü tarafından yapılacak olan etütten sonra başlayacağı bildirilmekteydi. Bu gelişimlere ek olarak Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü, Keban barajı finansmanı ile alakalı kararını da açıkladı. Türk yetkililer ile Örgüt arasında gerçekleşen görüşmelerin olumlu bir şekilde sonuçlandığını Sanayi Bakanı duyurdu. Türkiye'nin 1948 yılından kalan, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütünden 45 milyon dolar bakiye alacağı vardı. Konsorsiyuma üye devletler, söz konusu bu miktarı Türkiye'ye vermeyi planladılar. Verilecek olan 45 milyon Dolar'ın Keban projesinde kullanılması planlanmaktaydı.

229

Bakanlar Kurulu, 5 Kasım 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında toplandı ve Keban barajının dış finansmanı ile ilgili meseleleri görüştü. Bakanlar Kurulu toplantısında Keban barajı ve santralinin, 1967 yılında hizmete girmesi halinde elektrik

²²⁷ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1964, s. 7.

²²⁸ **Vatan**, 5 Kasım 1964, s. 1.

²²⁹ **Vatan**, 5 Kasım 1964, s. 7.

ihtiyacının karşılanamaması ve kalkınma hızının düşmesi endişeleri karşısında önceden yapılan Keban barajı etütlerinin yeniden gözden geçirilmesi kararlaştırıldı.²³⁰

Gerek dönemin Türk yetkililerinin açıklamalarına gerekse yabancı kuruluş ve hükümetlerin temsilcilerinin görüşlerine bakıldığında, Keban barajının finansmanı konusu gittikçe ciddi bir mesele haline gelmeye başladı. Bu tür aksaklıklar Türk Hükümetini, Keban projesini yeniden gözden geçirmeye sürüklemekteydi. Hatta projenin ertelenmesi bile söz konusu oldu. Keban barajı projesinin sadece enerji kısmı için 3 milyar, sulama ve ikinci kısım için ise 10 milyar Türk lirası değerinde bir meblağ lazımdı. Türkiye'nin artan enerji talebinin karşılanması için Keban projesinin 1967 yılına kadar bitirilmesi gerekiyordu. Aksi takdirde elektrik üretimi ihtiyacı karşılamayacaktı. Dolayısıyla kalkınma hızında bir düşüş olabilirdi. Oluşabilecek söz konusu bu riskle alakalı endişeleri Türk yetkililer Amerikan uzmanlara bildirmekteydiler. Keban barajı projesi Türkiye'nin yabancı ülkelerle olan diplomasisine de etkilemekteydi. Keban barajı ve santrali inşası finansmanı için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) de Türkiye'ye teklif getirdi. Fakat Sovyet sefiri ve ticaret ataşesinin yaptıkları finansman teklifi Türk Hükümeti yetkililerince, SSCB'nin Kıbrıs Meselesi ile ilgili Türkiye'ye yaklaşımından dolayı soğuk karşılandı.²³¹

Türk gazetelerinin iddiasına göre, Keban Barajı Amerika ile Rusya arasında rekabete de sebep olmaktaydı. Aynı tür iddialar yabancı basında da ifade edilmekteydi. SCOTSMAN adlı bir İngiliz gazetesi, Keban Barajı ve Santralinin, Batılılar tarafından askıda bırakılmasını eleştirmekteydi. SCOTSMAN gazetesi Keban barajıyla ilgili olarak, Amerika'nın tutumu karşısında Türkiye'nin hayal kırıklığına uğradığını ve bu barajın bir Doğu-Batı rekabetine sebep olacağını yazmaktaydı. İngiliz gazetesi bu konuya temasla Türkiye'nin önemli bir kalkınma konusu olarak düşündüğü Keban Projesinin yıllarca askıda bırakılmasının mutlak surette Rusya'nın işine yaracağını iddia etmekteydi. Keban barajının bir Avrupa barajı meselesi

²³⁰ **Akşam**, 6 Kasım 1964, s. 7.

²³¹ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1964, s. 1.

halini alabileceğini söyleyen gazete 260 milyon dolarlık projenin Ruslar tarafından müsait şartlarla finanse edileceğini ileri sürmekteydi.²³²

1964 Eylül'de Ankara'da yapılan OECD, Avrupa Yatırım Bankası ve Dünya Bankası temsilcilerinin de katıldığı toplantıda bir diplomatik gelişme daha yaşandı. Söz konusu toplantıda Keban barajının inşaatından önce Türkiye, Irak ve Suriye arasında Fırat suyunun kullanılması konusunda bir anlaşma yapılması istendi. Bu gelişme ile Keban barajı ve santrali projesinin geleceği daha da belirsiz hale gelmekteydi.²³³ Keban Projesinin dış finansmanı Amerikan Kongresinden geçecekti. Bundan dolayı, Türkiye'nin Fırat suyundan yararlanan Suriye ve Irak gibi ülkelerle anlaşma sağlaması gerekmektedir. Irak'ın Keban Barajına karşı şüpheyle baktığını bilen Amerika Birleşik Devletleri, Sosyalist eğilimli Irak Hükümetini karşısına almamak amacıyla Türkiye ile Irak arasındaki anlaşmayı önemli görüyordu.²³⁴

Suriye ve Irak Hükümetleri, Keban barajının memleketlerini kuraklığa sürükleyeceği yolundaki endişelere sahipti. Bu durumun söz konusu olmadığını Sanayi Bakanı Muammer Erten tarafından ifade edilmekteydi.²³⁵ Keban Barajı konusunda Irak ile anlaşma yapıldığını ifade eden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, *“barajı yaparken komşularımızı darıltmak istemiyoruz. Keban, Suriye için de faydalı olacaktır”*²³⁶ diyerek Türk Hükümetinin bu konudaki hassasiyetini ifade etti. Ayrıca Enerji Bakanı, *“bu hususta Irak heyeti ile yapılan görüşmeler sonunda da Keban'ın hem Irak hem de Suriye için faydalı olduğu taraflarca kabul edilmiştir”* diyerek Keban Barajını sadece Türkiye için faydalı bir proje olmadığına, komşu ülkeler için de yararlı bir proje olduğuna dikkat çekmekteydi.²³⁷ Keban barajının yapılması ve Fırat'ın sularının kullanımını konuları, Suriye ve Irak ilişkilerinde ana gündem konusu olmaktadır.²³⁸

²³² **Akşam**, 25 Kasım 1964, s. 7.

²³³ **Akşam**, 25 Kasım 1964, s. 7.

²³⁴ *“Amerika Keban'a Hayır Dedi!”*, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 80, s. 5.

²³⁵ **Akşam**, 6 Kasım 1964, s. 7.

²³⁶ **Milliyet**, 30 Temmuz 1964, s. 7.

²³⁷ **Milliyet**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

²³⁸ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

Keban Projesi üzerinde Türkiye, Irak ve Suriye temsilcileri, Fırat nehri suları hakkında bir konferans toplanması planlandı. Türk yetkililerin girişimlerinin yanında komşu ülkeler de Keban barajının ilişkiler üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla girişimlerde bulunmaktaydılar. Irak Toprak Reformu Bakanı Alvan, Türkiye, Suriye ve Irak'ın Fırat suları üzerindeki vazgeçilmez haklarına dair Irak ile müzakerelerde bulunmak üzere Bağdat'a temsilciler göndermeğe davet ettiklerini bildirdi. Iraklı Bakan, söz konusu bu davet kararının Fırat sularını çevirmek için Türkiye'nin Keban barajını inşaya karar vermesi üzerine alındığını ifade etti. Fırat nehri sularından faydalanılması için Türkiye, Suriye ve Irak arasında bir anlaşma imzalandı. Keban projesi finansmanın uluslararası büyük kuruluşlar ve büyük devletler tarafından temin edilebilmesi için böyle bir anlaşma gerekiyordu. Fırat sularının kullanımı ile alakalı yapılan müzakerelerde, Irak tarafı Fırat nehri üzerindeki haklarını sık sık hatırlatmakta ve Irak tarımının gelişmesi için Fırat'ın suyunun önemli olduğunu söylemekteydiler.²³⁹

Dış Finansman konusunda yaşanan bu tür belirsizlikler ve aksaklıklara rağmen Türk Hükümeti, Keban projesi ile alakalı gerekli inşa faaliyetleri ve ihale çalışmalarına başladı. Amerikalı ilgililerin de Keban barajı inşa tesisleri için acil bir dış yardım probleminin bulunmadığı ve Türk hükümetinin site, yol ve derivasyon tünellerinin inşasına başlayabileceği, dış yardımın bu aşamadan sonra her an mümkün olduğunu belirtmeleri üzerine Keban projesinde çeşitli gelişmeler yaşandı.²⁴⁰ Bu amaç doğrultusunda, Keban hidroelektrik santrali yol inşası hızlandırılmasıyla birlikte Keban barajı ve santralinin tünel çalışmaları da başlatıldı.²⁴¹

Keban barajının inşası için gerekli olan çimentonun sağlanması amacıyla Elâzığ çimento fabrikasının kapasitesinin genişletilme çalışmaları yapıldı.²⁴² Keban Barajı kalıcı sitesi

²³⁹ **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1964, s.7

²⁴⁰ "Plân Uygulamasından Haberler", **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 49.

²⁴¹ **Akşam**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

²⁴² **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

inşaatı 6 milyon Türk lirasına ihale edildi. 1965 yılı sonlarında bitmesi planlana inşaat sitesinde, yatakhane, idare binası, misafirhane, kulüp, laboratuvar, kantin, ilkokul, karakol binası ile bir elektrik santrali bulunmaktaydı.²⁴³

1964 yılının sonlarına doğru Keban barajı ve santrali projesinin ile alakalı konular netleşmeye başladı. Gerek dış finansman konusunun belli olması gerekse Türk Hükümetinin kararlı tavrı Keban barajı ve santralinin inşa sürecini hızlandırdı. 13 Ocak 1965 tarihli Yüksek Planlama Kurulunda, Keban barajı projesi görüşüldü. Bilirkişilerin dış finansmanının karşılanmak üzere olduğunu bildirmesi ile çok memnun olan Başbakan İsmet İnönü “*Üç nal bulundu, şimdi bir nal kaldı*” dedi. Yüksek Planlama Kurulunda, Keban Projesinin o zamana kadar geçirdiği aşamaların yanında yapılacak işler ve devletin gireceği masraflar hakkında, Devlet Planlama Kurulu uzmanlarınca geniş bilgi verildi. Başbakan İnönü, bundan sonra tek meselenin barajın iç tesisleri için lazım olan finansmanın temini olduğunu bildirmekteydi. Ayrıca, Yüksek Planlama Kurulu toplantısında, başta Macaristan olmak üzere, İtalya, Avusturya ve daha birçok Avrupa devletlerinin barajın tamamlanması için yardıma hazır oldukları açıklandı.²⁴⁴

Keban barajı dış finansmanı ile ilgili olarak 29 Ocak 1965 tarihinde AID müdürü James Grant başkanlığında 8 kişilik bir Amerikan ve üç kişilik Batı Almanya heyetlerinin yanında Avusturya, Belçika, Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya heyetleri ile Avrupa Yatırım Bankası temsilcisinin katılacağı bir toplantı yapıldı.²⁴⁵ Toplantıda finansman modelleri üzerindeki tartışmalar konusunda milletlerarası bir model olması üzerinde duruldu. Uluslararası kuruluş

²⁴³ **Vatan**, 8 Kasım 1964, s. 1.

²⁴⁴ **Akşam**, 14 Ocak 1965, s. 1; Uzmanlar verdikleri bilgide, barajın işletmeye açılmasıyla Elâzığ'ın 106 köyü ile Şeker Fabrikası ve Demiryollarının su altında kalacağını, bunların başka yerlere nakli için üç milyar liraya ihtiyaç olduğunu açıklamışlardı. Bu açıklama esnasında Başbakan İnönü uzmanın sözünü keserek “*ne yapıyorsun, bütün Elâzığ'ı göl ediyorsunuz*” şeklinde müdahale etmişti, ancak barajın tamamlanması ile sağlanacak menfaatler teker teker kendisine izah edildi, kalkınmanın buna bağlı olduğu bildirince de “*iyi*” demiş ve yapılacak masrafları tasdik etti.

²⁴⁵ **Akşam**, 29 Ocak 1965, s. 7; Toplantıda esnasında Türk heyeti, Türk görüşü ve tezi hakkında açıklamada bulunmuş, sonra da sırasıyla Eylül 1964'den beri inşaat sahasında yapılan işler ve Yüksek Planlama Kurulunda kabul edilen birleşik çalışma programı anlatıldı.

ve hükümet temsilcileri, Türk heyetine yönelik daha çok Keban barajının ihalesinin nasıl olacağını sordular. Verilen bilgiler sırasında Keban Barajı santralının 1970 baharında çalışmaya başlayacağı da açıklandı. Dokuz ülkenin ve Dünya Bankası temsilcilerinin katılımı ile yapılan söz konusu toplantıda proje için yapılacak yardımın şekli ve miktarı konusu çözüme kavuşmadı ve bu konular iki ay sonra yapılacak bir toplantıya kaldı. Şubat 1965'te yapılan Keban barajının ilk ünitesi olan çevirme tünelleri inşaatının ihalesi ile Keban barajının kanal inşaatına fiilen başladı.²⁴⁶

Keban baraj ve hidroelektrik santrali projesi Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasında çok büyük önem taşımaktaydı. Söz konusu projenin derivasyon tünellerinin ihale edilmesi ile Keban tesislerinin inşaatına başlandı. Gerek Doğu Anadolu'nun kalkınmasında ve gerekse bütün ülkenin enerji ihtiyacının karşılanmasında anahtar proje olan Keban baraj ve santralının bitirilmesi için gerekli olan 3 milyar lirayı aşan yatırımın finansmanı konusunda Ankara ve Washington'da yapılan toplantılar da olumlu şekilde ilerlemekteydi.²⁴⁷

Hidroelektrik enerji, Türkiye'nin ileride yaşayabileceği enerji açığı ve arz güvenliği problemlerine yönelik çözüm olabilecek alternatif kaynaklar arasında potansiyel olarak en iyi durumda olanlar arasındaydı. Bundan dolayı, Keban santrali projesi önemli bir alternatif enerji kaynağıydı. Gerek Beş Yıllık Kalkınma Planında ismen zikredilen kapsamlı bir proje olması sebebiyle gerekse yabancı ülkelerin ilgi ve alakasından dolayı Keban barajı ve santrali projesi dönemin yetkililerince dikkatle takip edildi. Projenin ihale ve inşası sürecinde Türkiye Cumhuriyeti, sadece ekonomik alanda değil dış ülkelerle olan ilişkiler yönünden de önemli gelişmeleri tecrübe etti. Fırat havzasının başlangıç ve kilit projesi olacak Keban barajı ve

²⁴⁶ **Akşam**, 30 Ocak 1965, s. 7; Keban barajı ve santrali çevirme tünellerin inşaatı için ihaleye beş yabancı, iki Türk firma iştirak etti. En uygun fiyatın Türk firmaları tarafından verildiği, yabancı firmaların bu rakamın çok üstünde tekliflerde bulunduğu görülmekteydi.

²⁴⁷ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1965, s. 1.

santrali sayesinde havza ile alakalı gelecekteki su projelerinin daha kolay ve daha süratli olarak ele alınmalarının sağlanması da beklenilmekteydi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MADEN İŞLERİ

3.1. Bakanlığın İlk Döneminde Madencilik

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kurulmasından önce madencilik ile ilgili işlerle ilgilenen bakanlık Sanayi Bakanlığıydı. Sekizinci ve dokuzuncu İsmet İnönü Hükümetlerinde Sanayi Bakanı olarak görev yapan Fethi Çelikbaş döneminde, Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı'nın (AID) yeraltı zenginlikleriyle ilgili servisi Türkiye'nin yeraltı zenginlikleriyle alakalı çalışmalar yaptı. Fethi Çelikbaş döneminde 1964 yılındaki liberal nitelikteki Petrol Kanunu'na benzer bir maden kanunu hazırlanması için çalışmalara başlandı. AID'in, Türkiye'ye liberal nitelikteki bir maden kanunu yapmasını tavsiye etmesindeki amacı; Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan maddi kaynağın yeraltı zenginliklerini işleterek elde etmesiydi. Fakat o dönem Türkiye'de geçerli olan Maadin Nizamnamesi özellikle özel ve yabancı girişimcilere yönelik kısıtlayıcı hükümler taşımaktaydı.²⁴⁸

Sanayi Bakanlığı AID'in tavsiyesi üzerine, bir maden kanunu hazırlamaya karar verdi. Tasarının hazırlanması işi Northcutt Ely adlı bir Amerikalı uzmana verildi. Ely'e tasarı hazırlaması için 620 bin TL ödenecekti. Ely'nin hazırladığı kanun tasarısı 1963 yılı ortalarında Sanayi Bakanlığına sunuldu ve Çelikbaş'ın takdirini kazandı. Fakat söz konusu kanun tasarısı tartışmaları da beraberinde getirdi. Northcutt Ely'nin Amerikalı maden tekellerinin hukuk müşaviri olmasından dolayı hazırladığı tasarıya Türkiye'deki bazı çevrelerce şüpheyle bakıldı. Türkiye Maden Mühendisleri Odası Amerikalı Uzman Ely'nin hazırladığı tasarıyı sert bir biçimde eleştirdi. Northcutt Ely'nin hazırladığı tasarıdan dolayı kendi ellerindeki imkân ve ayrıcalıkların kaybolup, madencilik sektörünün yabancı özellikle Amerikalı şirketlerin kontrolüne girmesinden endişe eden Türkiye'deki özel girişimciler alternatif bir tasarı daha hazırladı. Ancak Sanayi Bakanlığı'nın Eyl'e hazırlattığı tasarı yasallaşamadan dokuzuncu

²⁴⁸ İlhami Soysal, "Madenlerimiz Açık Arttırmada", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 90, 18 Aralık 1964, s. 5.

İnönü hükümeti düştü. Yeni kurulan Onuncu İnönü Hükümeti döneminde maden işleri, yeni kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Arif Hüdai Oralın kontrolüne verildi. AID tavsiyesi ile Sanayi Bakanlığına maden kanunu tasarısı hazırlayan Northcutt Ely, yeni Bakan Oral'a mektup yazarak 1954 yılındaki Petrol Kanunu'nu örnek aldığını söyledi.²⁴⁹ Bakan Oral, hazırlanan her iki tasarının da Türkiye'nin yeraltı kaynaklarının, Amerikalı şirketlere ya da yerli özel girişimcilere milli menfaatlere aykırı olarak sunduğu görüşündeydi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yerli uzmanlardan oluşan bir komisyon kurdu. Daha önce teklif edilen tasarıların yeniden gözden geçirilip, bunlardaki ülke menfaatlerine aykırı olan hükümlerin çıkarılması ve yeni bir tasarının hazırlanması kararlaştırıldı. AID ve yerli özel girişimciler kendi tasarıları yerine Enerji Bakanlığının yeni tasarısını hazırlamasına karşı çıkmaktaydı. Bununla alakalı lobi faaliyetlerine girişerek gerek Meclis gerekse ilgili bakanlığı etkilemeye çalıştılar. Hatta AID komisyonu üyeleri, Maliye Bakanı Ferit Melen'e Ely'nin hazırladığı liberal nitelikteki maden kanunu yasalaşmaz ise konsorsiyumun Türkiye'ye yardım etmeyeceğini ilettiler. AID'in mantığı, "Türkiye'nin borç içinde olduğu ve ödeme bilançolarının olumsuz seyrettiği bundan dolayı da liberal nitelikteki bir maden kanunu hazırlanarak ülkeye döviz girişinin sağlanabileceği" şeklindeydi. Ancak AID bu tavsiyeleri 1954 yılındaki Petrol Kanunu için de söylemekteydi. Fakat beklenen olmamış ve geçen 10 yıllık sürede yabancı sermaye umulan döviz girişini yapamadı. Bu konunun detayı ilerideki kısımlarda ele alınacaktır. Konunun Başkan İnönü'ye ulaşması ve Başbakanın da yeni tasarısını hazırlamasını istemesi üzerine Enerji Bakanlığı yeni tasarısını hazırlamaya başladı.²⁵⁰

Yüksek Planlama Kurulunda, Başbakan İnönü'ye ETKB Bakanı Oral, Ely'nin hazırladığı kanunun Türk madenciliğini felakete sürükleyeceğine dair rapor sunarken, Maliye Bakanı Melen AID yardımları için bu tasarının kanunlaşması gerektiğini savunmaktaydı.

²⁴⁹ Muammer Aksoy, "Milli Petrol Davamız", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 96, 29 Ocak 1965, s. 10.

²⁵⁰ İlhami Soysal, "Madenlerimiz Açık Arttırmada", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 90, 18 Aralık 1964, s. 5.

Başbakan İnönü, “*Petrolü kaptırdık, bari madenciliğimizi kurtaralım*” diyerek Bakan Oral’dan yeni tasarı hazırlamasını istedi. İnönü’nün bu sözleri o dönem Türkiye’inde var olan anlayışı göstermekteydi. Türkiye’deki bazı çevreler madenciliğin gelişmesi için katı devletçiliği savunurken bazıları da tamamıyla yabancı sermayeyi savunuyordu. Hükümet 1961 Anayasası ve Kalkınma Planının getirdiği Karma Ekonomi modeliyle olaya yaklaşmaya çalışmaktaydı.

Northcutt Ely’nin hazırlamış olduğu maden kanunu tasarısına bakıldığında şu hükümler göze çarpılmaktaydı. Tasarının ikinci maddesinde, “Kanunun Türk maden kaynaklarının özel girişim ve özel yatırımlar aracılığıyla hızlı ve etkili olarak işletilmesini ve kullanılmasını sağlayacak şekilde uygulanacaktır” denilerek kanunun amacı ortaya konmaktaydı. Kanunun diğer maddelerinde “madenleri büyük teknik ve mali imkânları olan, en modern metotlara vakıf şirketler işletir” şeklinde hüküm yer alması tasarı üzerindeki Amerikalı şirketlerin etkisini göstermekteydi. Çünkü o dönemde bu tür tariflere giren yerli şirket yok denecek kadar azdı. Tasarı da yer alan diğer maddelere göre yabancı şirketler özellikle Amerikalı maden arama şirketleri, yerli maden şirketleriyle ortaklık kuramazdı. Bunun nedeni olarak Northcutt Ely, yabancı şirketlerin Türkiye’de maden ararken zarar etme ihtimalleri olduğundan, yerli madencilerle ortaklık kurarlarsa ise bu zararlarını kardan düşemeyeceklerdi. Bundan dolayı, Türkiye’de maden arama işlerini yabancı şirketlerin tek başına yapması gerektiği kanunun tavsiyesiydi. Bu madde Türkiye’deki özel girişimcilerin de tepkisini çekmekteydi. Tasarıya göre Türkiye’de maden arama faaliyetleriyle devlet adına ilgilenen MTA, bulunduğu madeni diğer bir devlet kuruluşu olan Etibank’a devredemez eşit şartlarda pazarlamaya çıkarabilirdi. Fakat yabancı bir şirket maden bulunursa bunu tüketene kadar işleyebilirdi. Petrol kanununda olan ruhsat sınırlandırılması bu tasarıda da vardı. Bir şirket bir maden sınıfında ancak beş adet arama ruhsatına sahip olabilirdi. Büyük maden şirketleri kurdukları çok sayıda paravan şirketlerle istedikleri kadar ruhsat alabilecekken Etibank sadece beş ruhsat alabilecekti. Bu durum

maden aramasında devletin rolünü iyice azaltmaya sebep olabilirdi. Kanunun bu gibi başka maddelerinden dolayı, Türk Hükümeti ve yerel özel girişimciler karşı çıkmaktaydı.²⁵¹

Türkiye'nin o dönem yapmış olduğu diplomatik anlaşmalar ve dünyadaki siyasi atmosfer, madencilik ticaretini de etkiledi. 1960 yılına kadar dünyanın ikinci krom ihracatçısı olan Türkiye 1960'lı yılların başında bu unvanını kaybetti. Bu durumun sebepleri arasında birçok madde sayılabilir. Meselenin siyasi ve diplomatik yönüne bakılacak olunursa; Türkiye gerek NATO gerekse ABD ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar gereği Doğu Bloku ülkelerine krom satamamaktaydı. Bu durumda krom ticaretini olumsuz etkilemekteydi. Aynı durum boraks madeni için de geçerliydi, Doğu Bloku ülkelerinin boraksı füze yapımında kullanması ihtimalinden dolayı Türkiye'nin bu ülkelere boraks satması AID aracılığıyla engellendi. Doğu Bloku ülkelere satılmayan Türk boraksı için tek alıcı ABD olarak kalmaktaydı. Bu durumda boraksta fiyatların ABD tarafından belirlenmesine yol açtı. Kısacası 1960'ların Soğuk Savaş atmosferi madencilik sektörü ve ticaretini de etkilemekteydi.²⁵²

1960'lı yılların başlangıcında Türkiye millî gelirinde madencilik sektörünün payı %2 oranında idi. Bu alandaki üretimin ¾'ü kamu işletmeleri tarafından sağlanmaktaydı. BBYKP'de madencilik sektörüne yönelik ciddi planlamalar yapıldı. Planda, madencilik sektörü "kömür ve diğer madenler" ve "petrol ve petrol ürünleri" olmak üzere iki grupta incelenmekteydi. Aynı zamanda Planda, madenlerin aranması ve Türkiye'nin jeolojik haritasının hazırlanması için 280 milyon TL'lik bir yatırım öngörülmekteydi.

Kömür ve diğer madenler konusunda milli servetin korunması diğer bir deyişle yer üstünde ve yer altında bulunan maden zenginliğinin hem çıkarılması hem de işlenerek ekonomiye dâhil

²⁵¹ İlhami Soysal, "Madenlerimiz Açık Arttırmada", **Yön Dergisi**, C. 3, S. 90, 18 Aralık 1964, s. 5.

²⁵² A.g.m., s. 5.

edilmesi Kalkınma Planında temel ilke olarak kabul edildi. Planda yer alan kömür ve madenlerin çıkarılması ile alakalı ana ilkeler şunlardı:

- “Ülkenin yerel zenginliğinin korunması, yani yeraltında ve yeryüzünde bulunan cevherlerin iktisadi ve teknik kurallara uygun olarak çıkarılması.
- Çıkarılan madenlerin çoğunluğunun imkânlar dâhilinde ülke içinde işlenerek değerlendirilmesi.”²⁵³

Planlı kalkınma döneminin başlangıcındaki madenciliğin durumu ise şöyleydi:

- “Türkiye’de bütün gerçek veya tüzel kişiler maden arayabilirdi. Fakat maden arama ve bulma faaliyetleri daha çok MTA’nın çalışmalarına bağlı kalmaktaydı. 1963’e kadar yapılan çalışmalar ve gösterilen emeklerle Türkiye’nin maden arama işleri istenilen seviyeye ulaşamadı.
- Madenler hem kamu hem de özel girişimciler tarafından işletilmekteydi. Madencilik sektöründeki üretimin %75’ ini devlet sektörü gerçekleştirmekteydi.
- O dönemde Türkiye genelinde 29 çeşit maden çıkarılmaktaydı.”²⁵⁴

BBYKP’de madencilik sektörünün gelişmesi için gerekli yatırımların yapılması programlandı. Kamu yatırımlarının yanında özel sektör yatırımları da madencilik sektörünün gelişmesi için önemli görülmekteydi. BBYKP’nin uygulanması her yıl için ayrı uygulama dilimlerine ayrıldı. Fakat yıllık uygulama programları ile BBYKP’deki yatırım oranları bazı sektörlerde değişikliğe uğradı. Planlı dönemde yatırım hedeflerinin gerçekleştirilememesi programlanan kalkınma hızına ulaşılmasını engellemekteydi.

ETKB’nin kurulması ve politika geliştirmeye başlaması BBYKP’nin ikinci uygulama program dilimi olan 1964 yılına denk geldi. Hem Planda hem de yıllık uygulama

²⁵³ DPT, “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1965)”, **Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğü**, Ankara 1962, s. 191.

²⁵⁴ A.g.e., s. 191.

programlarında madencilik sektörü “kömür ve diğer madenler” ve “petrol ve petrol ürünleri” olmak üzere iki grupta incelendi. Fakat bu tez çalışması kapsamında bu iki gruplama farklı yerlerde incelenecektir. Üçüncü bölüm dâhilinde, maden çeşitleri arasından en çok kömür ve türevleri üzerinde durulacaktır. Bu durumun sebebi hem kömür ve türevlerinin Türkiye’nin o dönem ki enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir kaynak olarak görülmesi hem de bu madenler dışındaki maden türevleriyle alakalı bir gündem ve politikanın ciddi oranda ele alınmamış olmasıydı. Petrol ve petrol ürünleri ise dördüncü bölümde incelenecektir.

Madencilik yatırım planlarına petrol yatırımları da dâhildi. Kalkınma Planında, madenciliği iç ve dış talebi karşılayacak seviyeye çıkarabilmek 1 milyar 512,4 milyon Türk lirası değerinde yatırım yapılması planlandı. Söz konusu bu meblağın 1 milyar 350 milyon TL’lik kısmı kamu sektörünce yapılması planlandı. Madencilik sektörü söz konusu bu yatırım miktarı ile BBYKP’deki 59 milyar 65 milyon TL’lik gayri safi yatırımın %5,4’ünü oluşturuyordu. BBYKP’de 1963-1967 arasındaki beş yıllık devrede kamu sektörünün 1 milyar 350 milyon lira yatırım yapacağı öngörülmekteydi. 1963 ve yılı 1964 uygulama programları ile de bu miktarın %37’sinin (500,1 milyon lira) yapılacağı tahmin edilmekteydi.²⁵⁵

1964 yılında madencilik sektörüne yapılan toplam yatırım 204 Milyon 672 bin TL olarak gerçekleşti. Bu rakam 1964 yılı uygulama programında 296 Milyon 834 bin TL olarak öngörülmekteydi. Hedeflen yatırımın gerçekleşmesi %69 oranında oldu ve programın gerisinde kaldı. 1964 yılı uygulama programında, madencilik sektörüne yönelik kamu yatırımları 248 Milyon 942 bin TL olarak planlandı. Fakat kamu sektörü kendisinden beklenen yatırımı yapamadı, uygulama programı hedeflerinin gerisinde kaldı. Kamu sektörünün 1964 yılındaki madencilik yatırım tutarı 168 Milyon 548 bin TL idi. Kamu sektörü 1964 yılı uygulama programında kendisine konulan yatırım hedefini %68 oranında gerçekleştirdi. 1964 yılı

²⁵⁵ A.g.e., s. 191.

uygulama programında özel sektöre madencilik yatırımı için 47 Milyon 892 bin TL'lik bir yatırım hedefi kondu.²⁵⁶ Özel sektöre bu kadar düşük bir hedefin konulmasının nedenlerinden biri de madencilik sektöründeki önceki yıllarda başlayan durgunluğun devam etmesiydi. Bundan dolayı madencilik yatırımlarındaki özel sektörün payının çok yüksek olmayacağı beklenmekteydi.²⁵⁷ Fakat özel sektör de kendisinden beklenen yatırımı yapamadı. Özel sektör 1964 yılında 36 Milyon 124 bin TL'lik yatırım yapabildi. Bu rakam ile özel sektör 1964 yılı uygulama programındaki hedefini %75 oranında gerçekleştirdi.

Özetle, madencilik sektöründe 1963 ve 1964 yıllarına yönelik öngörülen yatırımlar dönem sonunda %74,9 olarak gerçekleşti. Yıllık uygulama programlarının yanında, BBYKP'de de öngörülen yatırımlar tamamıyla gerçekleşmedi. Planda öngörülen hedeflere erişememenin başlıca nedenleri yatırımcı kuruluşların yeni proje hazırlıklarını çok yavaş yürütmeleri ve mevcut projelerin uygulanmasında karşılaşılan finansman güçlükleriydi.²⁵⁸ Türkiye genelinde yapılan maden arama faaliyetleri konusunda özel sektör gayet sınırlı bir rol oynamaktaydı. Bu hususta MTA büyük sorumluluk almaktaydı. Maden arama sahalarının seçimi ve faaliyetlerinin düzenlenmesi için gerekli jeolojik bilgiler yetersiz olduğundan maden arama konusunda yatırım fırsatları sınırlıydı. 1963 ve 1964 yıllarında etüt ve arama amacıyla toplam madencilik yatırımlarının %21'ini kapsayan 77,5 milyon lira harcandı. Bu yapılan yatırım ve faaliyetler sonucunda BBYKP dönemi sonunda madencilik sektörünün gayri safi milli hâsıla (GSMH) içerisindeki payı %3,2'den 3,6'ya yükseldi. 1964 yılı toplam madencilik üretim değeri 1963 seviyesini %15 aşarak 844 milyon 700 bin liraya vardı. Söz konusu yılın üretim değeri, Program tahminlerini %3 geçmekteydi. 4 Temmuz 1963 tarihli "Dış Ticaret Rejimine Dair İhracat Yönetmeliği", BBYKP'nin uygulanması kolaylaştırmasının yanında

²⁵⁶ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

²⁵⁷ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

²⁵⁸ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216; 1963-1964 yıllarındaki madencilik sektörü yatırımlarının Program hedefleri ve bunların gerçekleşmesi durumu ile alakalı olarak verilen bilgilerin tablo şeklindeki ifadesi için bkz. EK-10.

maden ihracatı bakımından önemli olan madenleri, tescile bağlı mal olmaktan çıkardı. Bu değişikliğin maden ihracatını teşvik edici bir unsur olması beklendi. Türkiye'nin o dönemki maden ürünlerinin satış şekli büyük oranda maden cevherlerinin hemen hemen yer altından çıkarıldığı gibi satışa sunulması şeklindeydi. Türkiye'nin maden cevheri satışları yabancı ülkelerdeki Türkiye'nin maden cevherlerini kullanan sanayinin durumuna ve başka ham cevher satıcıları ile rekabet imkânlarına ve alıcı ülkelerin inisiyatifine bağlıydı. Bundan dolayı bir maden üretimi yukarıda sözü edilen faktörlerden birine veya birkaçına bağlıydı. Hükümetinin hedefi, Türkiye'deki madenlerin, ülke menfaatine en uygun alarak işletmek, yurtiçi ihtiyaçları karşılamak ve dış piyasalardaki taleplere yönelik ne kadar satılabilirse o kadarını ihraç etmekte.²⁵⁹

Türkiye'nin maden ihtiyaçlarının çoğu yurt içinden karşılanabilmekteydi. Türkiye'deki metalürji sanayi, yalnızca yurt içinde elde edilen madenleri işleyecek şekilde kuruldu. Türkiye'nin maden ihtiyacı yurt içinden karşılandığından ithalâtı yoktu. Dünya piyasalarında pazarlanabilen madenler ihraç edilmekteydi. Normal şartlar altında 1963- 1967 döneminde yapılacak ihracattan 1 milyar 460 milyon TL'lik gelir beklenmekteydi. BBYKP ihracat projeksiyonlarının %5,9'unun madencilik sektörü ürünlerinden oluşması öngörüldü. Planda madencilik ürünleri ihracatının %18,2 artırılması hedeflendi.²⁶⁰

BBYKP'de öngörülen bu ihracat hedefleri muhalefet partilerince eleştirilmekteydi. Örneğin, AP meclis grubu sözcüsü ve Bilecik milletvekili olan Orhan Tuğrul söz konusu hedeflerle alakalı şu sözleri ifade etti:

²⁵⁹ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

²⁶⁰ DPT, “*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1965)*”, **Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğü**, Ankara 1962, s. 198.

“Maden cevheri ihracatımız evvelki senelere nazaran gerilemiş ve bir durgunluk göstermiştir. Beş Yıllık Kalkınma Plânında madenciliğimizin inkişafı rakamlarla bir tezayüt ifade etmekte ise de kanaatimizce bu bir rakamlar silsilesi olmaktan ileri gidemeyecektir.”²⁶¹

Maden sektörü ihracat anlayışı, maden üretiminin büyük bir kısmının ihraç edilmesi yönündeydi. 1963-1964 dönemi sonunda toplam olarak 220 milyon Türk lirası tutarında maden cevheri ihraç edildi. Türkiye'nin 1963 yılı maden ihracatı aynı yıl için yapılan program tahminin %66'sı seviyesinde kaldı ve 1962 yılı ihracatına göre de %38 azalma gösterdi. 1964 yılında 128,8 milyon lira olarak gerçekleşen maden ihracatı ise program tahminin %99'unu buldu ve 1963 yılına göre artış oranı %41'e ulaştı. Bu iki yıldaki maden ihracatının toplam ihracat içindeki payı sırasıyla %2,75 ve %3,47'dir. Aynı yıl içinde sektörle alakalı ilgili 601 milyon liralık ithalat yapıldı ve net dış ticaret etkisi ithalat fazlası olarak 339 milyon lira oldu.²⁶²

BBYKP'de madencilik sektörünün gelişimine yönelik bazı tedbirler de öngörüldü. Nicelik ve nitelik bakımından yeterli bir kadrosu bulunmayan maden işleri dairesinin sorumlu tutulduğu görevleri yapabilmesi için yeterli sayıda yetişkin elemanı bünyesinde toplanmasına imkân verecek kanuni tedbirlerin alınması planlanması bu tedbirlerden biriydi. Ayrıca, mevcut maden kanununun maden servetinin israfını önleyecek şekilde düzenlemesinin yanında madencilerin yararlarını artıracak ve madencilığe özendirecek şekilde yeniden ele alınması planlandı. Bir yandan MTA'nın çalışmalarını geliştirici, öte yandan da gerek devlet gerekse özel maden girişimlerinin arama yapmasını destekleyici tedbirler alınması da planlanmaktaydı. Maden sektörünün yatırım kredisi ihtiyaçlarını karşılamak için madencilik bankasının kurulması da Kalkınma Planında yer almaktaydı. Söz konusu banka 271 sayılı maden kanununda “Maden Geliştirme Bankası” olarak planlandı. Madencilik haklarının verilmesinde kolaylık, çabukluk ve güveni sağlamak hukuki anlaşmazlıkları en aza indirmek için ülkenin

²⁶¹ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 28.

²⁶² **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

maden hakkı parsellerine ayrılmasına yönelik çalışmalara hız verilmesi kararlaştırıldı. Başka kanunlardaki madenciliği köstekleyici hükümlerin kaldırılması da hedeflendi.²⁶³ Fakat Kalkınma Planında yer alan ve 271 sayılı Maden Kanunu'nda "Maden Geliştirme Bankası" olarak planlanmış olan banka hayata geçemedi. Banka kurulmasının yerine madenciliğin kredi ihtiyacının özel sektörün tüm yatırım kredileri içinde karşılanması üzerinde duruldu.²⁶⁴

Madencilik sektöründe üretim ve ihracat hedeflerine ulaşılması için üretimde madenciye yardımcı, ihracatta madenciye rehber olunması gerekmektedir. Devlet kendi hakkını almakta devam etmesi ve maliyet fiyatlarını yükseltecek vergiler koyması bütün ihraç kollarında olduğu gibi madencilikte de ihracatı geriletip ve dış ticaret açığını yükseltmekteydi. Hükümet, madenlerin plân hedeflerine uygun olarak gelişmesi için, söz konusu engellerin giderilmesine yönelik gereken tedbirleri almaya çalıştı fakat çok başarılı olamadı.

3.2. Kömür

Kömür, yeraltı madenciliği ya da açık işletme yöntemleri kullanılarak çıkarılan fosil bir yakıttır. Fabrikalarda kullanılan taşkömürü, ısı değeri en yüksek olan antrasit ve Türkiye'de çok fazla bulunan linyit başlıca kömür çeşitleridir.²⁶⁵ Türkiye'de antrasit içeren kömür yatağına rastlanmamaktaydı. En çok rastlanan kömür çeşidi ise linyitti. Türkiye linyit bakımından oldukça zengin bir ülkeydi. Çeşitli derinliklerdeki taşkömürü yatakları ile Karadeniz Ereğli havzası Türkiye'nin en önemli taş kömürü havzasıydı.²⁶⁶

1960'lı yılların sonuna kadar, dünya enerji ihtiyacının önemli bir kısmı taşkömürü ve linyit gibi katı yakıtların kullanılmasıyla karşılanmaktaydı.²⁶⁷ Artmakta olan nüfus ve yaşam

²⁶³ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

²⁶⁴ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

²⁶⁵ Savrul, a.g.e., s. 7.

²⁶⁶ Tiftikçihil, a.g.e., s. 35.

²⁶⁷ Savrul, a.g.e., s. 7.

standartlarının yükselmesi enerjiye olan talebi de artırmaktaydı. Kömürün dünya genelinde yaygın ve yüksek miktarlarda bulunması, artan enerji talebini karşılamada kömürün uluslararası piyasada önemini arttırmaktaydı.²⁶⁸ Kömürün ucuzluğu, çıkarılma, taşınma ve yakma kolaylıkları kendisini küresel boyutta her ülke tarafından kabul edilen cazip bir fosil yakıt kılmaktaydı.²⁶⁹

Kömür sektörü bir ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü kalkınma sürecinde olan ülkeler, üretim artışı sağlamak için enerjiye daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.²⁷⁰ Türkiye elektrik üretiminde yerli kömür kaynakları kullanarak enerji arz güvenliğini sağlamanın yanında elektrik maliyetlerini de azaltmaya çalıştı. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından beri Türkiye’de tercih edilen yaklaşım ülkenin enerji ihtiyacının yerli kaynaklardan özellikle maden kömüründen sağlanması şeklindeydi. Cumhuriyet hükümetleri, madencilik alanında ulusal sermaye ile kalkınmayı sağlayacak düzenlemelerde bulundu. Zonguldak kömür havzasında ve Soma’da üretimin artırılabilmesi için çalışmalarda bulunuldu ve bunda da başarılı olundu. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye’de devlet madenciliği, ulusal kalkınma faaliyetiyle yakından alakalı önemli konulardan birisi olarak görüldü. Türkiye’nin sahip olduğu madenlerin en önemlileri ile alakalı üç yıllık bir plan yapılması da gündeme hükümet gündemine alındı. Mustafa Kemal ATATÜRK döneminde Ereğli Şirketi satın alınarak Ereğli kömür havzasındaki kömür üretimi millileştirildi.²⁷¹

Kömür konusunda milli servetin korunması diğer deyimle cevherlerin ekonomik ve teknik kurallara uygun olarak çıkarılması, çıkarılan madenlerin yurt içinde işlenerek değerlendirilmesi BBYKP’de temel ilke olarak kabul edildi.²⁷² 1963 ve 1964 yıllarında etüt ve

²⁶⁸ A.g.e., s. 38.

²⁶⁹ A.g.e., s. 44.

²⁷⁰ A.g.e., s. 90.

²⁷¹ Şerife Yorulmaz, “Türkiye’de Kömürün Keşfi Ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)”, **Türkiye 16. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak 1998, s. 284.

²⁷² **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531

arama amacıyla toplam madencilik yatırımlarının %21'ini kapsayan 77,5 milyon lira harcandı. Etüt ve aramalarda en fazla ağırlık yaklaşık olarak 7 milyon lira ile kömüre ayrıldı. 1964 yılı madencilik yatırımlarının çoğunluğu özellikle taş kömürü ve linyitler üretimlerinin sürdürülmesi ve artırılmasına yönelik yapıldı. Bu amaç doğrultusunda 1964 yılında Alpagut Linyit İşletmesi (Çorum) faaliyete geçti. Türkiye'nin 1964 yılı maden kömürü jeolojik rezervi 1 milyar 278 milyon 468 bin tondur. Taşkömürü ve linyit üretiminin gittikçe yurtiçi talebi karşılayamadığı görüldü. Talep ile üretim arasındaki fark ısıtmada odun, tezek gibi ticari olmayan yakıtların kullanılması ile kapatılmaktaydı. Taşkömürü üretiminde dar boğazların yaşandığı tespit edildi. Yıllık uygulama programlarında kömür üretimlerinin artırılmasına yönelik çalışmalar tasarlandı. Bu konu ile alakalı sanayinin çeşitli kollarında taşkömürünün linyit ile ikamesi araştırıldı.²⁷³ Stratejik bir ürün olmamasının yanında küresel olarak da bir pazarı olan kömürün tedarik kolaylığı, kömürü diğer fosil kaynaklara kıyasla daha avantajlı hale getirmekteydi. Tedarik güvenliği ve fiyat avantajıyla kömür, enerji güvenliği ve kaynak çeşitlendirmesi açısından çok önemli bir rol oynamaktaydı.²⁷⁴

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının ilk yıllarında kömür üretiminde beklenen hedef miktarına ulaşıldı. Fakat söz konusu üretim Türkiye'nin gelişen sanayi ve ısınma ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Yeni sahaların bulunup bir an önce işletilmeye açılması ve mevcut tesislerin genişletilmesi acil bir eylem olarak görüldü. Ayrıca, kömür üretiminde önemli bir konum işgal eden TKİ verimliliği zaman zaman tartışma konusu olmaktaydı. Çok geniş işçi kadrosuna rağmen elde edilen kömür tonajı istenen derecede değildi. Her geçen yıl zararları artan TKİ, kendi işçilerinin maaşlarını karşılamaktan aciz bir durumdaydı.

Diğer fosil kaynaklarla kıyaslandığında kömür, yeryüzünde bol ve yaygın bulunan bir enerji kaynağıydı. Kömür özellikle elektrik üretimi için diğer enerji kaynaklarına göre düşük

²⁷³ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

²⁷⁴ Biresselioğlu, a.g.e., s. 51.

maliyeti ve bolluğu nedeniyle önemli bir enerji kaynağı olmaktadır. Bütün bunlara ek olarak kömür elektrik üretiminde en az maliyetli fosil kaynak olarak bilinmekteydi.²⁷⁵ Türkiye kendi enerji güvenliğini sağlamak amacıyla artan enerji ihtiyacını yerli kömür kullanarak gidermeye çalıştı. Yerli kömür kullanarak fosil kaynaklarda enerji arz güvenliğini sağlanmanın yanında ithal yoluyla döviz çıkışını de engelleyerek ekonomisini korumaya çalıştı.

3.2.1. Taş Kömürü

Türkiye'nin birincil enerji kaynaklarının üretiminin tüketimi karşılama oranı istenilen seviyede değildi. Türkiye yerli kömür tüketim taleplerini karşılamak amacıyla yeni santraller hayata geçirerek ekonominin en büyük problemlerinden olan cari açığı düşürmeye çalışmaktaydı. Fosil kaynakların ithal yoluyla elde edilmesi döviz çıkışıyla beraber cari açığa da sebep olmaktadır. Fakat kömür santral projeleri çok emek ve zaman isteyen projeler olduğundan artan enerji talebinin karşılanabilmesi için yerli kaynakların işlenmesi istenilen seviyede olmayabilirdi. Planlanan santral projelerinin zamanında hayata geçmemesi bir enerji tedariki ve arzı problemine yol açabilirdi.²⁷⁶

Zonguldak kömür havzası, demir-çelik sektörünün oluşmasını sağlamış olmasının yanında yüksek üretimi ile Türkiye'nin yegâne taş kömürü havzası olma vasfına sahipti. Türkiye'nin toplam taş kömürü rezervi 1 milyar 600 milyon tondu.²⁷⁷ İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planında, enerji konusunda Ereğli kömür havzası ele alınarak rasyonel işletme esasları önerilmekte, buralarda kurulacak mıntıka elektrik santrallerinin sağlayacağı avantajlar belirtilmekteydi. Yine aynı planda, Türkiye'de petrol bulunmayışı nedeniyle milli savunma gereksinimleri başta olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılacak akaryakıtın taşkömüründen

²⁷⁵ Aydın, a.g.e., s. 57.

²⁷⁶ Biresselioğlu, a.g.e., s. 51.

²⁷⁷ Yaman, a.g.e., s. 700.

yapay olarak üretilmesini öngören ayrıntılı bilgileri (teknoloji ve maliyet hesapları) kapsayan ilginç bir rapor da mevcuttu.²⁷⁸ Dünya kömür ticaretinin büyük çoğunluğu taşkömürüne ilişkindi. Linyit kömürünün ülkelerarasında taşınması yani ticaret çok ekonomik olmamaktaydı. Ticareti yapılan taşkömürü elektrik üretiminde (buhar kömürü) ve demir çelik endüstrisinin kullanımını için kok üretiminde kullanılmaktaydı.²⁷⁹

1937 yılında Zonguldak Havzasındaki kömür ocaklarının bir kısmı ve demiryolu hattı hükümetçe millileştirilerek Etibank'a devredildi. 1938 senesinde, Etibank'a bağlı olarak "Ereğli Kömürleri İşletmesi" (EKİ) olarak organize edilen kömür işletmeciliği, bu kuruluşun yetkisine verildi. 1940 yılında havzadaki üretim birimleri devletçe satın alınarak EKİ'ye verildi. 1 Eylül 1957 tarihinde TKİ kurulmuş ve EKİ kurumu faaliyetini TKİ'ye bağlı olarak yürütmeye başladı. Zonguldak Havzasındaki taşkömürü Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve sanayisi için önemli bir yere sahipti. Fakat Türkiye'de taşkömürü rezervlerinin sınırlı ve az sayıda olmasından dolayı bu cins kömürün özellikle sanayiye tahsis edilmesini gerektirmekteydi. 1948 yılında Zonguldak'ta taşkömürü ile çalışan bir termik santrali kuruldu. Çatalağzı ismini taşıyan bu termik santral elektrik üretiminde ilk önemli ulusal proje idi. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk termik santraliydi. II. Dünya Savaşı nedeniyle yapımı geciken santralin ilk ünitesi 1948'de, diğerleri de 1949'da ancak hizmete alınabildi.²⁸⁰

Taşkömürü tüketimi 1960 yılı itibariyle Türkiye genelinde 3,9 milyon tondu.²⁸¹ 1960 yılında taşkömüründen faydalanan termik santrallerinin kurulu gücü 248,3 MW idi. 1961 yılına gelindiğinde toplam taşkömürü üretimi 6 milyon 381,9 bin tondu. Bu üretimin değeri ise 437,7 milyon TL idi. 1962 yılı taşkömürü üretimi ise %1,7 oranında artışla 6 milyon 491,6 bin tona

²⁷⁸ Ahmet Demir, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Enerji Politikaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Ankara 1980, s. 112; Zonguldak Havzası, Karadeniz Ereğli'den bağlayarak Kandilli, Zonguldak ve Amasra'ya kadar uzanan bölgeyi kapsamaktaydı. Havzada 52 adet kömür damarı olup, bunların ancak 22 adeti üretime uygundu.

²⁷⁹ Savrul, a.g.e., s. 41.

²⁸⁰ Demir, a.g.e., s. 114.

²⁸¹ Yaman, a.g.e., s. 703.

yükseldi.²⁸² Fakat bu miktar tahmin edilen rakamın altındaydı. Taşkömürü üretim kapasitesi o dönemki haliyle talebi karşılayacak seviyede değildi.

1964 yılına ait yıllık uygulama programında taşkömürü üretimi hedefi 4 milyon 200 bin tondu. Söz konusu yıldaki taşkömürü üretimi 4 milyon 448,513 bin ton olarak gerçekleşti. Bu rakam yıllık hedefin %105 oranında gerçekleşmesi demektir. Söz konusu yıldaki taşkömürünün yurtiçi talebi Programda 4 milyon 225,9 bin ton olarak tahmin edildi. 1964 yılı taşkömürü yurt içi tüketimi ise 4 milyon 425,9 bin ton olarak gerçekleşti. 1964 yılı yurtiçi taşkömürü tüketim talebinin bir önceki yıla göre %107 artmış olduğu görülmekteydi. Ayrıca, 1964 yılında taşkömürüne yönelik 89 milyon 455 bin TL'lik etüd, arama ve işletme yatırımları kamu sektöründe yapıldı.²⁸³

1963 yılında birincil enerji kaynaklarının kullanım oranları arasında taşkömürünün kullanım oranı %19,2 idi. BBYKP'de taşkömürünün şehirlerdeki kullanımının artırılması planlandı. Ayrıca, şehir ve kasabalardaki kalorifer ocaklarında kömürün uygun olarak yakılmamasından meydana gelen sağlığa zararlı duman, toz, kurum ve benzerlerinin azaltılması ve hatta yok edilmesini sağlayacak kanuni önlemler alınması da planlanmaktaydı. Kalkınma Planında kok üretimi ile özellikle şehirlerdeki halka ekonomik ve sağlığa uygun ve sanayinin gelişmesi için zorunlu yakıt ihtiyaçlarının karşılanması öngörülmekteydi. 1963 ve 1964 yılındaki kok üretimi kapasitesi 1 milyon 300 bin ton idi. Yurt içinde üretilen kok kömürü yüksek fırınlarda sanayide ve ısınmada kullanılmaktaydı. 1964 yılı Uygulama Programında 1 milyon 210 bin ton kok üretim hedefi vardı. Bu hedef 1 milyon 109 bin ton rakamıyla %91,6

²⁸² Ahmet Serdar, "Elektrik Üretiminde İthal Doğal Gaz Mı, Yerli Linyit mi?", **Madencilik Bülteni**, S. 63, Haziran 2002, s. 13.

²⁸³ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

oranında gerçekleşti. 1964 yılı kok kömürü stoku 1 milyon 300 bin tondu ve bu stokun %85,3'ü kullanıldı.²⁸⁴

BBYKP'de kömür üretimindeki hukuki ve idari problemlerinin çözümlenebilmesi için birtakım öneriler bulunmaktaydı. Türkiye'nin o zamanki taş kömürü tüketimini bakıldığında, taşkömürünün ısınmadan daha çok sanayide özellikle de demir-çelik sanayisinde kullanıldığı görülmekteydi. Taşkömürü konutlardan daha çok sanayiye tahsis edildi. Türkiye'nin taşkömürü rezervlerini maksimum seviye kullanması, önemli bir ithal kalemi olan fosil yakıt ithalini azalmasının yanında gelişmekte olan sanayisi ve artmakta olan nüfusu için önemli bir konuydu.

3.2.2. Linyit

Ekonomisi gelişme aşamasında olan Türkiye'nin yakıt davası en kısa zamanda çözülmeye muhtaç bir problemdi. Uzun süreden beri petrol, doğal gaz gibi ticari yakıt üretiminin Türkiye ihtiyacının çok altında olması, Türkiye'de ticari olmayan orman ürünleri (odun) ve tezek gibi yakıtların geniş bir ölçüde kullanılmasına sebep olmaktaydı. Taş kömürü rezervinin sınırlı ve az sayıda olması, var olan rezervlerinde sanayiye ayrılması sonucunda Türkiye çapındaki ısınma faaliyetleri için en pratik yakıt linyit kömürü olarak görüldü. Türkiye'de çıkan linyitler düşük kaliteli olmasına rağmen, ülkenin en ümit verici kaynaklarından bir tanesiydi. Türkiye'de yaygın olarak termik santrallerde elektrik enerjisi üretmek için düşük kalitede linyit kömürü kullanılmaktaydı. Bununla birlikte linyit kömürünün kullanım alanları termik santraller, ısıtma sektörü ve sanayi sektörüydü.²⁸⁵ Ülkede linyit kaynaklarının üretimi devlet tarafından

²⁸⁴ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216; Kok kömürü yalnız taşkömüründen elde edilmekteydi. Kok kömürü dağıtımına bağlıydı ve Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesesince dağıtılmaktaydı. Türkiye'de o dönem İstanbul, İzmir, Ankara'da 5 tane kok fabrikaları ve üç şehirde de metalürjik kok fabrikaları bulunmaktaydı.

²⁸⁵ Savrul, a.g.e., s. 94.

desteklenmekteydi. Türkiye’de linyitlerin büyük kısmının ısı değeri düşük olduğundan termik santrallerde kullanımı söz konusuydu.²⁸⁶

Linyit kömürünün yakılması ile elektrik enerjisinin üretildiği termik santrallerin verimliliği, ortalama %30 seviyesindedir. Bu oran ayrıca kömürün yakılması sonucu ortaya çıkan ısı enerjisinin elektrik enerjisine dönüşme yüzdesi olarak da ifade edilebilir. Ancak termik santrallerinin düşük kaliteli linyit kömürü yakması sonucunda çevre ve insan sağlığına zararlı gazlar ve elementler ortaya çıkabilmektedir.²⁸⁷

Linyit yataklarının ilk jeolojik tasnifi, 1944 yılında Ömer H. Barutoğlu tarafından yapıldı. Türkiye’de yenilenemeyen enerji kaynakları arasında rezerv bakımından en çok linyit rezervi bulunurken kömür, petrol, doğal gaz rezervi oldukça sınırlıydı ve üretimleri ihtiyacı karşılamamaktaydı. Taşkömürüne göre kalorisi daha düşük bir kömür olan linyit, Türkiye'nin birçok yerinde ve bol miktarda bulunduğu için önemli bir madendi.²⁸⁸ Türkiye topraklarında bol miktarda bulunan linyitin kullanılması enerji güvenli açısından önemli bir meseleydi.

Türkiye’de linyit kömürüne talep; elektrik enerjisi talebi, sektörlerin büyüme hızı, GSMH ve nüfus artışı gibi parametreler ile ilişkiliydi. 1960 yılında Türkiye’deki linyit kaynaklı termik santrallerin kurulu gücü toplamda 207,7 MW idi. 1960’lı yıllarda yüksek ısı değere sahip linyitlerin aranmasına ağırlık verildi.²⁸⁹ Düşük ısı değere sahip bir kömür türü olan linyitin termik santrallerde kullanılmasının, endüstrileşme sürecindeki önemini anlaşıldığı 1960’lı yıllarda Türkiye’de linyit aramaları yeni bir boyut kazandı. Linyit aramalarında geniş kapsamlı ilk araştırmalar 1963-1970 yılları arasında bir Alman şirketi tarafından gerçekleştirildi. Türkiye

²⁸⁶ Tiftikçihil, a.g.e., s. 36.

²⁸⁷ Savrul, a.g.e., s. 8.

²⁸⁸ E. İlhan, “Türkiye Linyit Yataklarının Jeolojisi Hakkında”, **Madencilik Dergisi**, C. 1, S. 4, Ağustos 1961, s. 227; Türkiye’nin linyit madenlerinin en zenginleri Elbistan, Soma (Manisa), Tunçbilek, Seyitömer, Tavşanlı (Kütahya), Yatağan (Muğla) ve Çan (Çanakkale) idi.

²⁸⁹ Serdar, a.g.m., s. 14.

genelinde yürütülen maden araştırma çalışmalarını takiben sondajlı aramaların yer aldığı program sonucunda 1105 adet sondaj yapıldı.²⁹⁰

1961 yılında Türkiye'nin toplam linyit rezervi 847 milyon tondu. 1962 yılı linyit üretimi 3 milyon 52,6 bin ton olarak gerçekleşti. Fakat talep düşüklüğü sebebiyle linyitte kapasitenin tamamı kullanılmadı ve üretim tahmin edilen seviyeye ulaşamadı. Bu ise sanayinin ve şehirleşmenin istenilen seviyede gelişmemiş olduğunu göstermekteydi. 1961 yılı linyitin iç piyasa satış rakamı 267 bin 762 kg olarak gerçekleşirken bu rakam 1962 yılında %172,9 oranında artış ile 462 bin 912 kg rakamına ulaştı.²⁹¹ 1962 yılı verilerine göre Türkiye'de birincil enerji kaynakları arasında linyitin oranı %7,9 idi.²⁹² 1963 yılında linyit üretimini %19 oranında artışla 3 milyon 633,1 bin tona ulaştı. Linyitten 1962 yılında 105 milyon TL, 1963 yılında 132 milyon TL'lik gelir hedeflendi. BBYKP'de linyitin 1963 yılında birincil enerji kaynakları arasındaki kullanımının %9,2'ye çıkarılması planlandı. Bu üretim hedeflerinde özel ve resmi sektör üretimlerinin toplamı hedeflenmekteydi. Linyitteki kapasite o dönemki talebin üstünde olduğu halde üretim talebe ayarlanmakta ve düşük tutulmaktaydı. 1964 yılı taş kömürü üretimi yıllık program hedefi 4 milyon tondu. Söz konusu yıldaki linyit üretimi 4 milyon 15,688 bin ton olarak gerçekleşti. Bu rakam yıllık üretim hedefinin gerçekleşmesi demektir. Yine söz konusu yıldaki programın linyitin yurtiçi talebini 4 milyon ton olarak tahmin edildi. Bu tahmin %105 oranında gerçekleşti. 1964 yılı linyitin yurtiçi tüketimi 4 milyon 51,4 bin ton olarak gerçekleşti. 1964 yılında linyite yönelik 17 milyon 664 bin TL'lik etüt, arama ve işletme yatırımları kamu sektörünce yapıldı.²⁹³

²⁹⁰ İlker Şengüler, “Sürdürülebilir Enerji ve Linyit Kaynaklarımız”, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, **Türkiye 10. Enerji Kongresi Bildiriler Kitabı**, İstanbul 2004, s. 27; Ortalama derinliği yaklaşık 150 metre olan bu sondajların %60'ı Afşin-Elbistan sahasında gerçekleştirildi. Proje kapsamında yapılan araştırmalar sırasında en sığ sondaj 25,30 metre ile Afşin-Elbistan'da, en derin sondaj ise 332,85 metre ile Soma sahasında yapıldı.

²⁹¹ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

²⁹² “Yurdumuzdan Haberler”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 92, Ağustos 1964, s. 39.

²⁹³ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

BBYKP'deki linyit hedefine ulaşmak için TKİ ocaklarının üretiminin yıllık 1-1,5 milyon ton, özel sektör yıllık üretiminin ise 2-2,5 milyon ton olması gerekmektedir. Bu miktar özel sektör üretim kapasitesinin %200 artırması demektir ve bu da o dönemki şartlarda oldukça zordur. ETKB'nin kurulduğu dönemde Türkiye'de üretilen kömür kişi başına 207 kg idi. O dönemki Avrupa ülkelerinde ise bu miktar kişi başına 2000 kg'ı aşmaktaydı. Bu oranlar Türkiye'nin kömür üretiminin iktisaden gelişmiş ülkelerin seviyesinin çok altında olduğunu göstermekteydi. BBYKP dönemi sonunda kişi başına düşen linyitin 400 kiloya çıkarılması planlandı.²⁹⁴

Yerli enerji kaynağı olarak linyit yakıtlı enerji santralleri, Türkiye'nin üretim yapısında her zaman için gerekli bir unsur oldu. Devlet desteğine bağlı sıfırdan yatırımlar ve özelleştirmeler çerçevesinde yerli linyit dikkat çekmekteydi. Elektrik üretimi için yerli kaynakların daha fazla kullanılmasına yönelik siyasi desteğe bağlı olarak elektrik üretiminde linyit tüketiminin daha da artması beklenmekteydi. Türkiye'de 1964 yılı verilerine göre, yılda 15 milyon ton tezek ve 16 milyon ton odun tüketilmekteydi. Bunu karşılamak üzere Türkiye'nin yılda 16 milyon ton linyit üretmek mecburiyetindeydi.²⁹⁵ TKİ'nin 1969 yılına kadar 544 milyon lira yatırım yapması planlandı. Sadece Kütahya'nın Seyitömer bölgesindeki linyit rezervasyonunun 500 milyon ton olarak tespit edilmekteydi.²⁹⁶

O dönem yapılan çalışmalarda yakacak odun talebinin nüfus artışı ile artmasına rağmen mevcut ormanların yakacak odun kapasitesinin sonuna varılmış olduğu fark edildi. Aradaki yakacak odun açığının kapatılması için linyit üretiminin artırılması düşünüldü. Ormanların pek az bulunduğu veya hiç bulunmadığı Orta ve Doğu Anadolu'da çiftlik gübresinin önemli bir kısmı tezek halinde yakıt maddesi olarak kullanılmaktaydı. Türkiye'de üretilen gübrenin %85-90'ından tezek yapılmaktaydı. Ancak organik madde olarak toprağın yapısını iyileştiren ve

²⁹⁴ A.g.m., s. 39.

²⁹⁵ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1964, s. 7.

²⁹⁶ "Yurdumuzdan Haberler", **Elektrik Mühendisliği**, S. 92, Ağustos 1964, s. 39.

tarım ürününü büyük ölçüde artıran çiftlik gübresinin yakıt maddesi olarak kullanılması yurt ekonomisi bakımından büyük bir kayıptı.²⁹⁷

Türkiye'deki linyit yataklarının kapasite, üretim nitelikleri ve gerekli yatırım tutarlarını belirtecek hızlı ve kapsayıcı bir inceleme yapılması ETKB programına alındı. Soba yapan firmaları, şehirde oturanlar için ekonomik linyit sobaları yapmaya özendirilmesi planlandı. Şehirlerde taşkömürü/linyit koku kullanılması ve havagazı fabrikalarında %40'a kadar linyit kullanılmasının sağlanması planlanmaktaydı. Enerji politikalarının yürütülmesi için 1963 yılında üzerinde çalışmalar yapılmış olan Erzurum-Kars pilot bölgesine ek olarak Orta-Kuzey ve Güney Anadolu'da üç pilot bölge daha seçilerek çalışmaların hızlandırılması hedeflendi. Seçilen bu enerji pilot bölgelerinde bulunan küçük sanayiinin halk tipi ucuz linyit sobaları yapmasını teşvik edilmesi amacıyla Halk Bankası tarafından soba üreticilerine ucuz kredi verilmesi planlandı Pilot bölgelerdeki linyit yataklarının MTA tarafından öncelikle ortaya çıkarılması hedeflendi.²⁹⁸

Türkiye'nin enerji noktasında dışa bağımlılığını azaltmak için birincil enerji kaynakları arasında en çok rezerve sahip olan linyit önemli bir konuma sahipti. Kömür türleri arasında rezerv bakımından, taş kömürüne kıyasla daha çok zengin olan linyit gerek konut ısınmasında gerekse termik santrallerinde kullanılmak için verimli bir kaynak olarak görüldü. Ayrıca o zamanlarda Türkiye'de geniş çapta yaygın olan organik gübreden tezек yapılması, Türk tarımcılığını olumsuz etkilemekteydi. Bunun azaltılması içinde linyitin yaygınlaştırılması hükümetçe ve ETKB tarafından hedeflendi. Bunlara ek olarak Türkiye'nin orman ürünlerinin yakıt kaynağı olmaktan çıkarılıp korunmaya alınması için de linyit kullanımı hayati bir önlem olarak görüldü.

²⁹⁷ J.A.V. Monray, "Türkiye'nin Yakacak Odun Problemini Halletmek İçin Teklifler", **Madencilik Dergisi**, C. 2, S. 6, Şubat 1962, s. 383; Bunun önüne geçmek için kısa ve uzun süreli tedbirler alınması düşünülmüştü. Bunlardan biri, bölge ve saklanç bakımından elverişli olduğu tahmin edilen linyitin daha çok üretimine gidilerek tezек yakılan yerlere ulaştırılmasıydı.

²⁹⁸ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PETROL VE DOĞAL GAZ ARAMA VE İŞLETME FAALİYETLERİ

4.1. Milli Petrol Arama Faaliyetleri

20. yüzyılda dünyanın en önemli enerji, ulaştırma ve endüstri hammaddelerinden olan petrolün²⁹⁹, Türkiye’deki arama faaliyetlerinin tarihçesine bakıldığında, Anadolu toprakları için petrol arama imtiyazları verilmeye başlandığı Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar uzanan bir geçmişi olduğu görülür. İskenderun’un Çengen kasabası civarında imtiyaz sahibi olan Ahmed Necati Efendi’nin çalışmaları Osmanlı’daki petrol aramacılığının başlangıcı olarak kabul edilmektedir.³⁰⁰ 1901 yılında Almanya, yaptırdığı bir araştırma ile Irak bölgesinin petrol bakımından çok zengin olduğunu tespit etti. 1904 yılında Bağdat demiryolunun planlayıcısı Deutsche Bank, Osmanlı Devletinden Fırat ve Dicle vadilerinde petrol arama imtiyazı elde etti.³⁰¹ 1914 yılında Irak petrol yataklarını işletmek üzere Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company) kuruldu. Bu şirketin sadece ismi Türk’tü. Şirketin hisseleri İngiliz-Alman ortaklığı olan Türkiye Milli Bankası, Deutsche Bank ve Shell arasında paylaşıldı. Söz konusu petrol şirketinin hisselerinin %75’i İngiliz şirketine, %25’i ise Deutsche Bank’a ait oldu. Türk Petrol Şirketine, Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı olan Kalust Gülbenkyan %5 hisse ile ortak oldu. Gülbenkyan, petrolün önemini kavrayan ve petrol üstüne eğitim alan ilk Osmanlı vatandaşıydı. Gülbenkyan, Royal-Dutch Shell petrol şirketinin kuruluşunda yer aldı. Iraktaki zengin petrol potansiyelini fark eden batılı şirketlerin temsilcisi olarak Osmanlı Devleti’nin nezdinde gerekli işlemleri yaptı. Gülbenkyan bu emeklerinin karşılığını Türk Petrol Şirketinde hissedar olmakla aldı. Gülbenkyan Osmanlı vatandaşı olmasının yanında İngiliz vatandaşlığına da sahipti. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Osmanlı Devleti’nin dağılmasıyla ortaya çıkan

²⁹⁹ 18. ve 19. yüzyıllar, “kömür çağı” olarak adlandırılmaktaydı. 20. yüzyıl ise “petrol çağı” olarak tanımlanmaktadır; Tiftikçigil, a.g.e. s. 117.

³⁰⁰ Acar, a.g.e., s. 52.

³⁰¹ Tiftikçigil, a.g.e., s. 141.

Irak hükümeti ile olan görüşmeleri sürdüren Gülbenkyan, sahip olduğu %5'lik hisseyi korumayı başardı. Bu %5'lik pay, Gülbenkyan'a "Bay %5" lakabının takılmasına neden olmasının yanında kendisini dünyanın en zengin insanlarından yaptı.³⁰²

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış görüşmelerinde Türkiye, Irak sınırının belirlenmesi söz konusu olduğunda petrol kaynaklarına ilişkin bir gündemle de karşılaştı. Türkiye'nin Musul üzerindeki talepleri Milletler Cemiyeti nezdinde çözülemeyince, 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasında imzalanan Ankara Antlaşmasına göre, Irak Musul'dan elde ettiği petrol gelirinin %10'unu 25 yıl süreyle Türkiye'ye verecekti.³⁰³

1925 yılında Dr. M. Lucius adında yabancı bir jeolog Türkiye'ye davet edilerek ülkenin petrol kaynaklarını araştırması istendi. Petrol belirtilerinin görüldüğü Çıralı, Katranlı, Mürefte, Elmalı, Neftik ve Boyat civarlarında yapılan çalışmalar, Türkiye'nin petrol arama faaliyetlerine öncülük etti. 1926 yılında çıkarılan 792 sayılı Petrol Kanunu ile Türkiye'de petrol arama yetkisi hükümete verildi.³⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nde resmi ve sistemli petrol aramaları tarihsel olarak 1935 yılında kurulan MTA ile başladı. MTA'nın kurulmasıyla, 1933 yılında kurulan ve kamu petrol sektöründe ilk kuruluş olan Petrol Arama ve İşletme İdaresi MTA'ya bağlandı.³⁰⁵ 1930 yılında Türkiye'nin ilk rafinerisi olan Boğaziçi Tasfiyehanesi, Türkiye Naft Sanayi A.Ş. tarafından kuruldu.³⁰⁶ 1940 yılında Batman'da açılan Raman-1 kuyusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk petrol keşfi yapıldı.³⁰⁷

³⁰² Acar, a.g.e., s. 50.

³⁰³ Tiftikçigil, a.g.e., s. 140; Türkiye bu parayı 4 yıl boyunca aldı. Ancak daha sonra, 21 yıllık hakkından para karşılığında vazgeçti. Fakat, Türkiye alması gereken 29.520.000 sterlinin sadece 3.500.000 sterlinini alabildi.

³⁰⁴ Acar, a.g.e., s. 54.

³⁰⁵ Ayhan Açıkalm, "Türkiye'de Milli Petrol cereyanı (1)", **Ulus**, 27 Mart 1964, s. 2.

³⁰⁶ Melih Tolga Çakmakçoğlu, "Depremlerin Çevre Sorunları ve Bir Senaryo Uygulaması", Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara 2007, s. 12; İstanbul Beykoz yakınlarında kurulan ve Romanya'dan getirilen ham petrolü işleyen rafineri, günde 40 ton işleme kapasitesine sahipti. Rafineri, 1934 yılında vergi sorunlarından dolayı kapandı

³⁰⁷ **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1940 s.1

Petrol Ofisi, 14 Şubat 1941 tarihinde Milli Koruma Kanunu'na dayanılarak “halk ve milli savunma ihtiyaçları için lazım olan her türlü petrol ve ürünlerini satın almak, satmak ve stoklamak, imkân ölçüsünde arıtımevleri kurmak ve işletmek” amacıyla Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak ve kamu tüzel kişiliğine sahip bir yapıda kuruldu. Kamu petrol arama ve işletmesinde MTA'nın üstendiği vazifeye karşılık, “petrol ve ürünlerinin ithal, dağıtım, depolama, rafinaj ve satış görevleri” Petrol Ofisi'nce üstlenildi. Petrol Ofisi sayesinde yabancı şirketlerin Türkiye petrol piyasasını tamamıyla kontrol etmesi engellendi.³⁰⁸ 1945 yılında Batman Rafinerisi faaliyete geçti.³⁰⁹

1950'li yıllarla başlaya özel girişimciliğe ve yabancı sermayeye yönelik olan ilgi enerji alanında da kendini göstermekteydi. Menderes Hükümeti döneminde, Türkiye'de var olan petrol kaynaklarının yabancı sermaye tarafından çıkarılması ve işletilmesine için eldeki mevzuatın uygun olmadığı görüşü öne çıktı. Hükümette yaygın görüş, petrol alanında devletin yani MTA'nın imkânlarının yetersiz olduğuydu. Bundan dolayı, 12 Kasım 1952 tarihinde, Menderes Hükümeti bir kararname yayımladı. 3/15833 sayılı kararnameyle petrol tekelleri, “dünya petrol siyasetinin gerektirdiği çerçeve içinde” petrol arama ve işletme faaliyetine katılmaya çağırıldı. Bu kararname Türkiye'nin, petrol arama ve işletme konusuyla ilgili politika değişikliğine gideceğinin ilk işaretiydi. Çünkü daha önce sadece devlet tekelinde olan petrol ve petrol türevleri arama ve işletme hakkı söz konusu bu kararname ile özel sektöre açıldı. 1926 yılındaki kanuna göre, petrol konusunda tek yetkili devletti. Çıkarılan kararnameyle, petrol tekellerine Türkiye'nin kapıları açılıyordu. Bu kararlar petrolün arama ve işletmesi serbest bırakıldı.³¹⁰

1926 yılında yürürlüğe giren 792 sayılı Petrol Kanunu, 1954 yılına kadar Türkiye'deki petrol faaliyetlerini düzenlemiş olup, petrol arama ve işletme hakkını devlete vermektedir. Söz

³⁰⁸ Mümtaz Soysal, “Petroldeki Fitiller”, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 16, 4 Nisan 1962, s. 9.

³⁰⁹ Acar, a.g.e., s. 54.

³¹⁰ Ayhan Açıklan, “Türkiye'de Milli Petrol cereyanı (1)”, **Ulus**, 27 Mart 1964, s. 2.

konusu bu kanunun, petrolün arama ve işletmesine yönelik birçok meseleyi kapsamadığı ve ham petrolün rafinaj ve nâkilini ise hiç dikkate almadığı görülmekteydi. Bütün bunlara ek olarak, 792 sayılı Petrol Kanunu yabancı sermayeyi de cezbedecek nitelikleri bulunmamaktaydı. Sadece devlet eliyle petrol arama ve üretim işlemlerinin yürütülmesi yüksek sermaye ihtiyacının yanında güçlü bir teşkilatlanmayı da gerektirmekteydi. Demokrat Parti iktidarı, petrol üretimin gelişmesi için Türkiye'nin yeterli miktarda sermayeye ve yetişmiş elemana sahip olmadığı düşüncesindeydi. Bundan dolayı, yabancı sermaye ve özel girişimin teşvik edilmesine yönelik politikalar gündeme geldi.³¹¹

6326 sayılı Petrol Kanunu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol yataklarının özel teşebbüs ve yatırımlar eliyle süratle, fasılasız ve verimli olarak inkişaf ettirilmesini ve kullanılmasını sağlamak" amacıyla Amerikalı hukukçu ve jeolog Max Ball tarafından kaleme alındı ve 7 Mart 1954'de yürürlüğe girdi. Bu kanun çok büyük tepkileri beraberinde getirdi. Özellikle kanun tasarısında, "Bu yasa ancak yabancı şirketlerin izniyle değiştirilebilir" şeklindeki hükmü içeren 136. Madde büyük tepki çekti. Ancak muhalefetin itirazları sonucunda 136. madde kanundan çıkarıldı. O dönemde muhalefet lideri olan İsmet İnönü, tartışmalı petrol kanunu ile ilgili olarak şu sözleri söyledi:

*"Tarihte yabancılar, kapitülasyon himayesiyle Türkiye'yi istismar ettiler. Petrol Kanunu bir kapitülasyon kanunudur. Biz bu memleketi sokakta hazır bulmadık. Yabancı ellere kaptırmayacağız. Bırakmam yakalarını..."*³¹²

Ancak muhalefet lideri İnönü, daha sonra iktidara geldiğinde bu kanuna dokunmadı.³¹³ İsmet İnönü'nün bu tavır değişikliği, Türkiye'de mevcut bulunan yabancı petrol şirketleriyle olan ilişkilerinin bozulmamasına yönelik bir politika olarak değerlendirilebilirdi. Ayrıca,

³¹¹ Acar, a.g.e., s. 54.

³¹² Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'nin Düzeni", Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 716.

³¹³ Tefik Çavdar, "Türkiye'de Enerji", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 693.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için özel ve yabancı girişimcilere ihtiyaç vardı. Bundan dolayı 6326 sayılı Petrol Kanunu gibi özel ve yabancı sermayeye hitap eden bir liberal bir kanun gerekmekteydi. Bu sebepten dolayı da İsmet İnönü iktidarı döneminde söz konusu bu kanunu değiştirme gereği görmemiş olabilirdi. İsmet İnönü'nün tartışmalı Petrol Kanunu değiştirmemesi ile ilgili olarak Prof. Dr. Muammer Aksoy, Başbakan İnönü'nün kanun değişikliği ile alakalı mecliste gerekli çoğunluğa sahip olmadığını ve bundan dolayı da söz konusu kanuna yönelik bir değişikliğe gidemediğini ileri sürmekteydi.³¹⁴

Ayrıca, CHP 1957 seçimlerinde, Petrol ve Yabancı Sermaye Kanunlarının eleştirisini seçim kampanyasının baş teması olarak belirledi. Fakat seçimlerde yabancı sermaye taraftarı DP daha da güçlendi. CHP ise seçimlerden zayıflamış olarak çıktı. Bu ağır seçim yenilgisi, CHP'yi iktidara gelince Fethi Çelikbaş'ı petrol işlerine bakan bakanlığın başına geçirecek kadar yabancı sermayeye karşı tavrını yumuşatmaya ve muhalefet yıllarında da bu konuyu eleştirmekten kaçınmaya sürükleyecekti. Fethi Çelikbaş, DP iktidarlarında bakanlık yapmış ve yabancı sermaye taraftarı biriydi. Daha sonra CHP'ye geçen Çelikbaş'ın sekizinci ve dokuzuncu İnönü hükümetlerinde, petrol alanında yabancı sermaye taraftarıydı.³¹⁵

6326 sayılı kanun, petrol arama ve üretiminde yerli ve yabancı yatırımcıları özendiriyordu. Kanun, esasen arama ve üretim faaliyetleriyle ilgili olarak izin, arama ve işletme izin belgesi ile ilgili kuralları düzenlerken, arama ve üretim dışındaki etkinlikler ile ilgili hükümleri, sadece belge ile düzenlendi. Kanunun mantığı aslında bu faaliyetlerin birer sanayi ve ticari faaliyet olarak değerlendirilmesiydi.³¹⁶ Kısacası Petrol Kanunundan, Menderes Hükümetinin iki önemli beklentisi vardı; “ülkenin ham petrol ihtiyacını karşılanmasının yanında ihracata imkân verecek derecede ham petrolün özel girişim yatırımları ile hızlıca ve

³¹⁴ Muammer Aksoy, “*Milli Petrol Davamız*”, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 96, 29.01.1965, s. 9.

³¹⁵ Doğan Avcıoğlu, “*Türkiye'nin Düzeni*”, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 717.

³¹⁶ Mesut Atalay, “*Türkiye'nin Petrol Arama Politikası*”, Dünya Enerji Kongresi Türkiye Milli Komitesi, **Türkiye 12. Enerji Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kasım 2012, s. 9.

kesintisiz şekilde ülke içinde aranması ve üretiminin sağlanması ile birlikte özel sermayenin kuracağı rafinerilerin işleyeceği ham petrolden elde edilen ürünlerle de Türkiye'nin ihtiyacının karşılanmasıydı". Petrol kanunun sağladığı kolaylıklardan özel ve yabancı sermayenin ne ölçüde yararlandığı veya söz konusu bu kanunun maddelerinin kötüye kullanılıp kullanılmadığı konusu ilerleyen paragraflarda ele alınacaktır.

Petrol Kanununun ikinci maddesinde geçen "petrol faaliyeti özel girişimciler eliyle ve yatırımcılarıyla yürütülecektir" ifadesiyle, petrol alanında devletçilik politikası kısıtlanmakta ve büyük yabancı şirketler Türkiye'ye davet edilmekteydi. Devlet sermayesi ancak özel bir şirket olarak petrol arama ve işletme faaliyetlerinde bulunabilirdi. Bundan dolayı, devlet adına petrol arama ve işletme faaliyetlerini yapması için Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (bundan sonra TPAO) kuruldu. Özel bir statüsü olan TPAO, Türkiye Cumhuriyeti devletine ait petrol arama, üretim ve dağıtımıyla meşgul olmak üzere 6327 sayılı kanunla 7 Mart 1954 tarihinde kurularak MTA'nın elindeki tesisleri devralmak suretiyle işe başladı. Söz konusu Anonim Ortaklık, MTA tarafından o ana kadar bulunmuş bütün petrol arama sahaları üzerinde çalışma hakkının imtiyazlı sahibi olacağı gibi petrol işletimi ve yeni şirketler kurmanın yanında iktisadi devlet teşekkülleri ile yerli ve yabancı şirketlerle ortak olma hakkına sahip olacaktı.³¹⁷

6326 sayılı Petrol Kanunu Türkiye'nin kendi kendine yetecek ham petrol bulmasını sağlamak yerine bu konuda olumsuz olabilecek bir zemin hazırladı. Söz konusu kanunun 53. maddesinde şu ifadeler yer almaktaydı:

"1. Bir arama sahası 50 000 hektardan fazla olamaz.

³¹⁷ Ayhan Açıklan, "Türkiye'de Milli Petrol cereyanı (I)", **Ulus**, 27 Mart 1964, s. 2; Petrol Kanununun ikinci maddesinde 150 bin lira sermayeli "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı" kuruluşunun ilgi alanı, petrol ve petrol ürünlerinin ticareti, dağıtım ve teşkilatlanması çerçevesinde şu şekilde açıklanıyordu: "Petrol Kanunu hükümleri dâhilinde Türkiye'de petrol ameliyelerini ve icabında petrol ve petrol mahsullerinin alım, satım ve tevzini yapmak ve faaliyet mevzuuna dâhil işler için her türlü ticari muamelelere girişmek, faaliyetiyle ilgili olmak üzere ticaret şirketleri kurabilmek, Türkiye'de ve yabancı memleketlerde kurulmuş bu nevi şirketlere iştirak edebilmektir."

2. Bir bölgede bir tüzelkişi aynı zamanda en fazla sekiz arama ruhsatnamesine sahip olabilir.

3. Hiçbir tüzel şahıs 1. ve 2. fıkralarda yazılı taahditleri doğrudan doğruya veya dolayısıyla bertaraf edecek şekilde diğer bir tüzel şahıs ile anlaşamaz.”³¹⁸

Petrol Kanunu'nun 53. maddesine göre Türkiye, Marmara, Ankara, Sivas, Erzurum, Siirt, Gaziantep, Adana, Antalya ve Ege Bölgesi olmak üzere 9 farklı petrol arama bölgesine bölündü. Ayrıca kanuna göre, devlet şirketi olan TPAO da dahil bütün şirketler bir petrol arama bölgesinde en fazla 8 adet arama ruhsatına sahip olabilecekti.³¹⁹ Söz konusu bu madde hazine parasıyla kurulmuş bir şirket olan TPAO'yu engelleyip, Türkiye'nin kendi eliyle yerli petrolünü üretmesine engel olmaktaydı. TPAO, elindeki imkânları geliştirip daha fazla arama yapmak istese bile bizzat bağlı olduğu Hükümet yoluyla engellenecek ve istediği genişlikte faaliyet göstermesine imkân verilemeyecekti. Devlet sermayesi ile kurulmuş olan TPAO hâlihazırda bir anonim ortaklıktı ve kanun nezdinde yabancı petrol şirketleriyle tamamen eşit durumdaydı. Petrol Kanunu, TPAO'ya bu tür olumsuzluklar yaşatırken, yabancı ve özel sermayeye olabildiğince geniş imkânlar vermekteydi. Yabancı petrol şirketleri ilk parselleme yıllarında çok sayıda arama ruhsatları elde ettiler. Yabancı şirketler kurdukları çok sayıda “kukla” petrol şirketleriyle, çok sayıda ruhsat alabildiler. Siirt bölgesi gibi petrol noktasında zengin olabilecek yerlerde yabancı sermayenin eline çok sayıda ruhsat geçerken, TPAO'nun ruhsat sayısı kanunla 8 olarak sınırlandırılıyordu.³²⁰ Ayrıca, MTA tarafında daha önce petrol bulunan sahaların da yabancı şirketlere açılması ve milli güvenlik gerekçesiyle kapatılan sahalar MTA'nın da girememesi, Türkiye'deki petrol alanında devletin yaşadığı değişimi göstermekteydi.³²¹ Devlet,

³¹⁸ Resmî Gazete, 16 Mart 1954/8659

³¹⁹ Mümtaz Soysal, “Bu Petrol Bizim”, *Yön Dergisi*, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 8.

³²⁰ “Petrol Açık Oturumu”, *Yön Dergisi*, C. 3, S. 94, 15 Ocak 1965, s. 7.

³²¹ Doğan Avcıoğlu, “Türkiye'nin Düzeni”, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 713.

kendi kuruluşlarına diğer yabancı şirketlerden farklı davranmayarak yeni geçilen ekonomik düzendeki konumunu ilan etmekteydi.

Ayrıca Petrol Kanunu'yla Türk hukuk sisteminin ilk defa karşılaşacağı bir sistem kuruldu. Bu mekanizma “Petrol Komiserliği” ve “Petrol Dairesi” idi. Petrol Dairesi, Sanayi Bakanlığın değil doğrudan bakana bağlıydı. Bu durum Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulmasıyla değişti. Söz konusu daire bakanlığa bağlandı. Petrol şirketleri Petrol Dairesinin kararlarına karşı bakan nezdinde itirazda bulunma hakları vardı. Gelen itirazları Sanayi Bakanı, Petrol Komiseri aracılığıyla incelemekteydi. Yani, bakanın gözünde şirketler ile devletin Petrol Dairesi iki eşit konumdaydı. Ayrıca, Bakanın komiserlik aracılığıyla verdiği kararı petrol şirketleri Danıştay'a getirebildiği halde Petrol Dairesinin böyle bir hakkı yoktu. Söz konusu bu mekanizmanın ve Petrol Dairesinin aldığı kararlar ETKB'nin kurulduğu dönemde ciddi tartışmalara sebep oldu. Bu konu ilerideki kısımlarda ele alınacaktır.³²²

Türkiye'de petrol aramak için gelmeye başlayan yabancı petrol şirketlerinin sayısı, liberal nitelikteki 6326 sayılı Petrol Kanununun çıkmasından sonra hızla arttı. 1955 yılında alınan 14 ruhsata karşılık bu miktar 1957'de 200'e, 1959'da 242'ye çıktı. 1962 yılında ruhsat adedi ise 110 idi.³²³ Yabancı şirketler üretime yönelik faaliyetlerden çok daha kâr getiren olan pazarlamayı tercih ederek, ülke içinde petrolden sağladıkları kazançları yurt dışına aktarmışlardı.³²⁴ Oysaki Petrol Kanunu ile teşvik edilen yabancı sermayeden beklenti çok yüksekti. Petrol Kanunu'nun destekçilerinden olan Mahmut Rasim Mutuk 6326 sayılı kanunla ilgili şu ifadeleri kullandı:

“Türk Petrol Kanunu'nda Türkiye'de üretimi planlanan petrol, yalnız her sene gittikçe artan akaryakıt ihtiyacımızı karşılamakla kalmayacak, aynı zamanda ihraç edilerek, petrol

³²² Doğan Avcıoğlu, “Türkiye'nin Düzeni”, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996, s. 713.

³²³ Açıklam, a.g.m., s. 2.

³²⁴ “Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi: Bildiriler”, Türkiye Petrol Jeologları Derneği, Alkan Matbaası, Ocak 1976, s. 25.

pazarlarında dünya petrol ihtiyacını teminde ve dünya petrol rezervleri ile dünya istihsalı arasındaki nispeti tanzimde de bariz bir rol oynayacaktır.”³²⁵

Mutuk’un bu ifadeleri kullandığı tarih 1953 yılıydı. Petrol Kanunu’nun çıkarıldığı 1954 yılından Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının faaliyete başladığı 1964 yılına kadar yerli petrol üretiminin %90’nını TPAO gerçekleştirdi. Durum kanunun ön gördüğü gibi olmadı. Yabancı sermayenin elindeki çok sayıda ruhsata karşın, TPAO sahip olduğu az sayıda ruhsatla üretimde öncü oldu.³²⁶ Yabancı petrol şirketleri çok sayıda petrol arama ruhsatlarına sahip olmalarına rağmen kendilerinden beklenen üretimi gerçekleştirmediler. 1961 yılı ham petrol üretim miktarı 440,7 bin tondur. Bu rakam 1962 yılında %34,3 oranında artışla 592 bin tona ulaştı. 1962 ve 1963 yılları yerli ham petrol artış oranı ise %83’dü.³²⁷ Söz konusu bu rakamlarda öncü şirket beklenin aksine TPAO idi. 1963 yılı sonu itibarıyla Türkiye’nin yerli ham petrol üretiminin durumu şu şekildeydi:

T.P.A.O.	613.000	Ton
Shell	62.400	Ton
Mobil Oil	58.900	Ton
Ersan	13.100	Ton
<u>Toplam</u>	<u>747.400</u>	<u>Ton</u> ³²⁸

Yabancı sermayenin elindeki ruhsatları verimli kullanamaması bazı eleştiri ve şüpheleri de beraberinde getirmekteydi. Prof. Dr. Muammer Aksoy, yabancı sermayeye yönelik sağlanan kolaylıkların yerli petrol üretiminin azalmasına sebep olmasının yanında TPAO’nun kendisinden beklenen vazifeleri de yerine getirememesine neden olduğunu ileri sürmekteydi.

³²⁵ Mahmut Rasim Mutuk, “Türkiye Petrol Hamlesi ve Dünya Petrol Durumu”, **MTA Dergisi**, S. 44, 1953, s. 2.

³²⁶ Muammer Aksoy, “Milli Petrol Davamız”, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 96, s. 9.

³²⁷ Açıklan, a.g.m., s. 2.

³²⁸ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

Aksoy'a göre, yabancı petrol şirketleri, birçok bölgede sahip oldukları arama ve işletme izin belgeleri sayesinde, söz konusu bu yerlerde TPAO'nun üretimde bulunmasına engel olduklarından ve kendileri ise petrol aramamanın yanında ellerinde bulunan kaynakları işletmeyi ciddiye almadıklarından; yabancı şirketlerin Türkiye'ye gelmesi, yerli petrol üretiminin artmasına değil, TPAO'nun kolayca bulup işleyebileceği kaynakların atıl kalmasından dolayı Türkiye'nin petrol üretiminin artmamasına sebebiyet vermekteydi.³²⁹

Yabancı petrol şirketleri, Demokrat Parti döneminde çıkarılan Petrol Yasası'nın kendilerine tanıdığı geniş imkânlarla, Türkiye'de ciddi ve bilimsel hiçbir çalışma gerçekleştirmeksizin, uzun yıllar çok sayıda ruhsat alıp petrol alanlarını kapattılar.³³⁰ Türkiye'de petrol arama çabalarını güçleştiren bir nokta da ülkenin jeolojik yapısına ilişkin yeterli verinin bulunmaması ve bu konu için ciddi yatırımların yapılması gerekliliğiydi. 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu'nun bir amacı da Türkiye'nin jeolojik yapısına ilişkin gerekli bilimsel çalışma ve faaliyetlerinin özel ve yabancı sermaye tarafından yapılmasını teşvik etmektir.³³¹ Fakat Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulmuş olduğu 1963 yılı sonuna gelindiğinde, TPAO dışındaki şirketlerin petrol aramanın ön şartı olan jeolojik ve jeofizik etütleri yeterli anlamda yapmadıkları görülmekteydi. Jeolojik ve jeofizik araştırmaların özel sektör ve yabancı sermaye tarafından yeterli anlamda yapılmaması üzerine, bu alandaki çalışmaların çoğu da devlet şirketi olan TPAO tarafından yapıldı. 1955-1963 yılları arasında Türkiye'de yapılan petrol sondajlarının 264 bin 939 metrelik kısmını devlet kuruluşu olan TPAO yaptı. Yabancı sermayenin aynı yıllar arasında yaptığı sondaj çalışmaları 215 bin 214 metre ile sınırlıydı. Eldeki ruhsat sayısının azlığı ve sermaye imkânlarının yetersizliğine

³²⁹ A.g.m., s. 10.

³³⁰ "Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi: Bildiriler", Türkiye Petrol Jeologları Derneği, Alkan Matbaası, Ocak 1976, s. 25.

³³¹ Acar, a.g.e., s. 54

rağmen TPAO'nun daha fazla sondaj çalışması yapması çelişkili durumu ortaya koymaktaydı.³³²

Petrol alanında yaşanan bu tür olumsuz durumların sebeplerinden birisi de Petrol Kanunu'nun ruhsat alan şirketlere, aldıkları ruhsat bölgesinde yapacakları yatırıma dair sorusunu ve zorlamasını içermemesiydi. Böyle bir zorunluk olmayınca da ruhsatlar alınıyor fakat petrol aranmıyordu. Ekonomisi ve sanayisi gelişme aşamasında olan Türkiye'nin en çok ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklardan olan yerli petrol bu sebeplerden dolayı istenen seviyede çıkarılmıyordu. Yabancı sermayenin petrol alanındaki olumsuz tavrının nedenleri detaylı olarak "Yerli Petrol ve Ürünlerinin Himayesi Çalışmaları" kısmında ele alınacaktır.

Türkiye jeolojik nedenlerden ötürü doğal gaz noktasında zengin değildi. Türkiye iç piyasasında doğal gaza yönelik ciddi bir talebin bulunmaması ve rezervlerin keşfi noktasında yeterli çalışmalar yapılmamasından dolayı Türkiye'de doğal gaz çıkarılması ve işletilmesi alakalı kayda değer bir gelişme olmadı. TPAO'nun ham petrol arama faaliyetlerinin yanında, doğal gaz ihtiyacını öncelikle Türkiye'nin öz kaynakları başta olmak üzere yurtiçi ve yurtdışı kaynaklardan karşılama hedefi de vardı. Ancak o dönemlerde Türkiye sınırları içerisinde doğal gaz ile alakalı kayda değer bir gelişme olmadı. Kırklareli civarındaki Kumrular bölgesinde 1970 yılında tespit edilen ilk doğal gaza kadar Türkiye'de doğal gaz çıkarılması ve işletilmesi alakalı ciddi bir gelişme olmadı.³³³ Fakat Türkiye'nin bu eksikliği diğer bir olumlu özelliğiyle kapatabilirdi. Türkiye, dünyanın en zengin doğal gaz rezervleri Rusya, Orta Asya ve Orta Doğu'da yer almaktadır. Türkiye stratejik bir öneme sahip coğrafi konumunu kullanarak Doğu-Batı ve Kuzey-Güney eksenlerinde üretici ve tüketici ülkeler arasında güvenilir bir enerji koridoru olabilme şansına sahipti.³³⁴ Türkiye iç piyasasında doğal gaza yönelik ciddi bir talep

³³² Mümtaz Soysal, "Bu Petrol Bizim", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 8.

³³³ Atalay, a.g.m., s. 3.

³³⁴ Tiftikçigil, a.g.e., s. 18.

de mevcut değildi. Türkiye zaman zaman enerji ihtiyacı için Türkiye'deki yabancı rafinerilerden gaz alımı yapmakta ya da doğal gaz ithali yoluna gitmekteydi.

Birinci Dünya Savaşından yenik ayrıldıktan sonra, eldeki son toprak parçası olan Anadolu'yu korumak amacıyla Türk ulusu bütün varlığını ortaya koyarak emperyalist ve işgalci güçlere karşı zafer kazandı. Savaş sahasında kazanılan zaferin ekonomik başarılar ile taçlandırılması amacıyla Mustafa Kemal ATATÜRK döneminden itibaren politikalar geliştirilmeye başlandı. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar sonucunda yerel zenginliklerini yabancılara teslim etmesinin vermiş olduğu tecrübe nedeniyle, Cumhuriyet Hükümetleri enerji alanında yabancı sermaye ve girişimlere sıcak bakmıyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan politika değişiklikleri ve 1950'li yıllarda Demokrat Parti iktidarı ile birlikte devletçilik ilkesi önemini kaybetti. Yabancı sermayeye ve özel girişimciliğe yönelik ilgi ve alaka Hükümet nezdinde artmaktaydı. Enerji alanında özellikle de petrol alanında yabancı sermayenin teşvik edilmesi amacıyla liberal politikalar geliştirildi. Bunun sonucunda 6326 sayılı Petrol Kanunu resmileştirilerek yabancı ve özel sermayeye petrol alanında önemli rol verildi. Fakat sağlanan kolaylık e teşviklere rağmen yabancı sermaye kendisinden bekleneni yapamadı ve devlet kuruluşları öncü rollerinin devam ettirdi. Planlı Kalkınma döneminin başladığı 1960'lı yıllara girildiğinde, Türkiye'de petrol alanındaki politika değişikliği arayışları da gündeme gelmekteydi.

4.2. Planlı Ekonomiye Geçiş Dönemi Petrol Arama ve İşletme Çalışmaları

Bazı jeolojik nedenlerden ötürü Türkiye, komşularının aksine petrol kaynakları bakımından zengin bir ülke değildi. Türkiye gelişmekte olan bir sanayiye ve artmakta olan bir nüfusa sahipti. Bunlardan dolayı enerjiye olan talebi özellikle fosil yakıtlara olan talebi gün geçtikçe artmaktaydı. Türkiye'nin fosil kaynaklar bakımından özellikle ham petrol

konusunda zengin olmadığından bu kaynağın karşılanması ithal yoluyla olmaktadır. Bu durum ise döviz çıkışına neden olmakla beraber cari açığı da olumsuz etkilemekteydi. Petrol ihtiyacının dışarıdan karşılanması Türkiye açısından diğer bir riske yani enerji arzı güvenliği problemine neden olmaktadır. Türkiye petrol konusundaki enerji güvenliğini sağlamak amacıyla yerli petrol kaynaklarından azami derecede faydalanmaya çalışması bir gerekliliktir.

Petrol işlerinin birleştirilmesi fikrinin uygulanması kapsamında, BBYKP’de petrol bölümünün önlemler kısmında birinci madde olarak petrol işleri yetkilerinin tek dairede toplanmasını hususu tavsiye edilmekteydi. Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi ile de bütün petrol işlerinin Enerji Bakanlığı bünyesinde toplanması uygun görüldü. Hatta olağanüstü hallerdeki ihtiyaç ve tedbirler için aynı hususu NATO makamları da tavsiye etmekteydi. 1963 yılında kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bünyesinde bütün petrol konusunu içine alacak şekilde tek bir daire kurulması da öngörüldü.³³⁵

20. yüzyılın ortalarına kadar dünyada yakılan petrol ve kömür, daha önceleri yakılan tüm kömür ve petrolü geride bırakmış durumdaydı.³³⁶ Türkiye’de birincil enerji tüketiminin önemli bir kısmı fosil yakıtlardan kaynaklanmaktaydı. Enerji sektöründe fosil kaynaklara olan bu bağımlılık yeterli miktarda petrol rezervi olmayan Türkiye için diğer bir bağımlılığa yani enerji talebinde dışa bağımlılığa neden olabilirdi.³³⁷ Bu bağımlılığı azaltmak için Türkiye kendi yerel petrol rezervlerinin aramaya ve işletmeye çalıştı. Türkiye petrolde dışa bağımlılığını azaltmak için yerli kaynaklarını azami ölçüde kullanması, yeni petrol sahaları tespit etmesinin yanında temin edilen petrol kaynaklarından verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan

³³⁵ Açıklık, a.g.m., s. 2; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kuruluşu öncesindeki dönemde Türkiye’de petrol ve petrol ürünleriyle alakalı politikalar dağınık bir vaziyetteydi. Petrol ve ürünleri ile ilgili muameleler Türkiye’de çeşitli Bakanlıkların yetkisi dâhilindeydi. Öyle ki, Ticaret Bakanlığında 3 Daire, Sanayi Bakanlığında 2 Daire, Maliye, Dışişleri, Milli Savunma Bakanlıklarında muhtelif kısımlar akaryakıtın bir cephesiyle meşgullerdi. Bunların dışında Petrol Ofisi, T.P.A.O. gibi devlet kuruluşları da devletle ilgili bir petrol faaliyetini yönetiyorlardı. Türkiye’de bütün petrol işlerinin, aramadan tüketiciye ulaştırılmasına kadar her yönüyle tek bir devlet dairesinde toplanmasının sayısız faydalarının olabileceğini dönemin uzmanları ifade etti. Bu ihtiyaç önceden beri hissedildiği için 1959 yılında çalışmalara başlandı.

³³⁶ Tolga Yarman, “Enerji Kaynakları”, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 43.

³³⁷ Savrul, a.g.e., s. 84.

teknolojileri kullanması gerekmektedir.³³⁸ Dönemin yetkilileri yerli ham petrol üretimini artırarak petrolün ithalini azaltmak için çalışmalarda bulundu. Petrol ithali Türkiye’den döviz çıkışına neden olduğundan ekonomiyi olumsuz etkiliyordu. Buna ek olarak, ham petrol ve ürünlerinin ithali Türkiye’nin cari açığını da olumsuz yönde etkiliyordu. Sadece 1963 yılında ithal edilen petrol 49,9 milyon dolar tutarındaydı.³³⁹

1962 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının kabul edilmesiyle, Türkiye uzun süredir tartışmış olduğu Planlı Kalkınma Modeline geçmiş oldu. BBYKP’nin kabul edildiği 1962 yılından Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığını kurulduğu 1963 yılı sonuna kadar enerji ve özellikle petrol ile alakalı işler Sanayi Bakanlığının kontrolündeydi. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra ki ilk demokratik seçimlerle iş başına gelen hükümet İsmet İnönü Başbakanlığındaki 26. Türkiye Hükümeti oldu. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulduğu 1963 yılı sonunda kadar İsmet İnönü Başbakanlığın toplamda iki tane koalisyon hükümetleri kuruldu. Bu Hükümetlerde Sanayi Bakanlığı görevini CHP’den Fethi Çelikbaş üstlendi.³⁴⁰ Fethi Çelikbaş dönemindeki Türk petrolcülüğüne olan yaklaşımlar gerek kendi döneminde gerek sonraki dönemlerde eleştiri konusu oldu.

Fethi Çelikbaş, tartışmalı 6396 Sayılı Petrol Kanunu çıkarılırken Demokrat Parti iktidarının İşletmeler Bakanı olarak görev yapmaktaydı. Çelikbaş, “Petrol Kanunu, yabancı şirketlerin müsaadesi olmadan değiştirilemez” maddesini tavsiye eden komisyonun üyelerindendi. Bakan Çelikbaş’ın yabancı sermayeye yönelik aşırı tavizkâr yönelim göstermesi de sık sık eleştiri konusu olmaktadır. Böyle bir tavra sahip kişinin Türkiye’nin kalkınmasında önemli rol oynayacak Sanayi Bakanlığı’nın başına getirilmesi sert eleştirilere sebep oldu. Prof. Dr. Muammer Aksoy, Fethi Çelikbaş hakkında, “*bu zat ülkeyi yabancı sermaye kurtarır düşüncesindedir, devletçiliğe karşıdır*” diyerek Bakan Çelikbaş hakkında eleştirilerini ifade

³³⁸ A.g.e., s. 87.

³³⁹ **Akşam**, 6 Ekim 1964, s. 7.

³⁴⁰ Mete Kaan Kaynar (haz.), “*Türkiye’nin 1960’lı Yılları*”, İletişim, İstanbul 2017, s. 473.

etmekteydi. Aksoy, Çelikbaş dönemindeki petrol siyasetini, yerli petrol kaynaklarının ve TPAO'nun mahvı pahasına da olsa, yabancı sermayenin desteklendiği bir dönem olarak özetlemekteydi. Petrol Kanunu'nun uygulanmasını takip etmek amacıyla Sanayi Bakanlığına bağlı bir Petrol Dairesi oluşturuldu. Söz konusu bu dairenin icraatları da geniş tartışmalara sebep vermekteydi. Petrol Dairesinin ve bağlı olduğu Sanayi Bakanının görüşü serbest rekabetin korunması bundan dolayı da petrol alanında devletçilik yapılmamasıydı.³⁴¹ Petrol Dairesinin, yerli petrolün himayesine yönelik almış olduğu tartışmalı kararlar, “Yerli Petrol ve Ürünlerinin Himayesi Çalışmaları” kısmında ele alınacaktır.

Türkiye’de ilk kayda değer petrol yatağının tespiti 1946’da Raman’da, ekonomik değer taşıyan özellikteki üretime geçiş de 1952 yılında Garzan’da gerçekleşti. Kafkas ve Irak petroleri arasında bu şekilde önemli bir başka sahanın daha bulunması ihtimalleri ortaya çıkınca, yabancı şirketlerin Türkiye’ye yönelik ilgisi de arttı.³⁴² 1954 yılında çıkan Petrol Kanunu’nun sağladığı ortamla, yabancı ve özel petrol şirketleri çok sayıda petrol arama ruhsatlarına sahip oldular. Türkiye’de 1964 yılına kadar 37 şirket petrol arama hakkına sahip oldu. Bunlardan 22’si çeşitli tarihlerde faaliyetlerini sona erdirdi. 1964 yılında Türkiye’de 2 yerli ve 13 yabancı şirket petrol hakkına sahipti. Yabancı petrol şirketlerinin faaliyetleri petrol kanunun hükümlerine göre yürütülmekteydi. Ancak, Türkiye’deki imtiyaz rejimi değil, kanuna arama, sondaj, üretim ve rafinajda devletçe izin verilmesine dayanan bir hukuk rejimi yürütülmekteydi.³⁴³ Kanunen durum böyle idi fakat uygulamada bazı sorunların yaşandığı, hatta Petrol Kanunu’nun sağladığı liberal ortamın suiistimal edildiği iddiaları da mevcuttu.

1964 yılın kadar yabancı petrol şirketler ellerinde tuttıkları ruhsatları verimli anlamda değerlendirmediler. Bun durumun sebepleri arasında, bulunan petrol yataklarının yabancı şirketlerin ilgisini çekmeyecek kadar mütevazı oluşuydu. Yabancı şirketler kendilerine çok kar

³⁴¹ Muammer Aksoy, “*Milli Petrol Davamız*”, *Yön Dergisi*, C. 3, S. 96, 29.01.1965, s. 9.

³⁴² Mümtaz Soysal, “*Bu Petrol Bizim*”, *Yön Dergisi*, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 8.

³⁴³ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1964, s. 7.

getirmeyecek bu tür petrol kaynaklarını işletmeye istekli değillerdi. Sanayi Bakanına bağlı Petrol Dairesi, Petrol Kanunu'nun sağladığı kolaylıkla yabancı şirketlere istedikleri ölçüde ham petrolü kendi belirledikleri fiyatla ithal etmesi görüşünü benimsemekteydi. Bu sebeple, yabancı şirketler, Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinde istekli davranmadılar. Petrol şirketleri, Türkiye ithal ettikleri petrolü dünya piyasa fiyatlarının %35 üzerinde satmaktaydı. Örneğin, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulduğu yıldaki, Ataş Rafinerisinin ham petrol ton ithal fiyatı 17 ile 19 dolardı. Ancak, o tarihlerde dünyadaki ham petrolün ton fiyatı 9 ile 10 dolardı. Petrol şirketlerinin bu yaklaşımından dolayı, Türkiye ham petrol ithalatına 1964'e kadar olan son 10 yıllık süreçte 2 milyar Türk Lirası fazladan döviz harcadı. Ortaya çıkan bu durum, Türkiye'nin yabancı petrol şirketleri tarafından suiistimal edilmesi demektir. Ellerinde tuttıkları petrol sahalarını verimli şekilde işletmemelerine ek olarak dünya piyasaları rakamları üzerinde petrol ithal ederek Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemekteydiler. Ancak 1963 yılında ETKB'nin kurulmasıyla, enerji politikalarında kısmen de olsa yaşanan değişiklik petrol ithalatını da etkiledi. 1964 yılında petrol ithalatının daraltılmasına yönelik kararlar alınması ve petrol ithalatının ucuzlatılmasına yönelik politikalar geliştirilmesiyle yabancı şirketlerin yaklaşımlarında değişimler yaşandı.³⁴⁴ Türkiye'nin yaptığı baskılar sonucunda yabancı petrol şirketleri ham petrolü %10 daha ucuza ithal etmeyi benimsediler.³⁴⁵ Ayrıca, yabancı şirketler 1965 yılı için 750 bin ton ham petrol üretmeyi taahhüt ettiler. Yaşanan bu politika değişikliğinde, ithalatın daraltılması kadar kamuoyunun bu konuyla ilgilenmesi de etkili oldu. Ancak yabancı şirketler yerli ham petrol üretseler bile, bu durum Türkiye ekonomine çok bir faydası yoktu. Çünkü 1964 yılına yönelik yapılan bir hesaplama göre, yabancı şirketlerin üretecekleri 1 milyon ton yerli ham petrol sayesinde ülke dışına yapacakları kar transferi yaklaşık olarak 26 milyon dolar civarında olacaktı. Aynı miktardaki ham petrolü yabancı

³⁴⁴ "Petrol Açık Oturumu", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 94, 15 Ocak 1965, s. 7.

³⁴⁵ *Akşam*, 22 Eylül 1964, s. 1.

şirketler ithal edip işlerlese bunun döviz maliyeti 19 milyon dolardı.³⁴⁶ Yani ithalat yerli petrole göre daha avantajlı hale gelmekteydi. Bu sorunun çözümü ancak yerli şirket olan TPAO'nun güçlendirilmesi ile çözülebilirdi. TPAO'nun çıkardığı yerli ham petrol, ithal petrol yerine Türkiye'deki rafinerilerde işlenerek ekonomiye kazandırılması önemli hale gelmekteydi. Baskı sonucu sağlanan %10'luk indirim oranına rağmen, petrol şirketleri Türkiye'ye dünya piyasalarındakinden daha pahalı ham petrol satmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, ham petrol ihtiyacını yerli kaynaklardan karşılamaya yönelik çalışmalarda bulunuyordu. Türk yetkililer ve uzmanlar yeni petrol kuyularının açılması ve petrollü sahaların keşfi için girişimlerde bulunmaktaydı. Türkiye ham petrol üretimini arttırmak amacıyla petrol sondaj makinaları, petrol üretim makinaları ithal etmeyi planladı.³⁴⁷

Yabancı şirketler, petrol bulunması ihtimali olan en önemli yerlerin ruhsatlarına sahip oldular. Bu şirketlerin amaçlarına yönelik, Türk aydınları arasında şüpheler mevcuttu. Prof. Dr. Muammer Aksoy'a göre petrol şirketlerinin amacı kendilerinin petrol bulmasından daha çok, TPAO'nun bulmasını engellemektir. Türkiye'nin o dönemde en önemli petrol bölgesi Siirt'ti. Petrol Kanunu'na göre bir petrol bölgesinde en fazla 8 adet ruhsat alınabilirdi. TPAO'nun, Siirt bölgesinde 8 arama ruhsatı varken, yabancı şirketlerin ise 32 idi. Fakat bu kadar az ruhsat sayısına rağmen Siirt bölgesinde en yüksek üretimi TPAO yapmaktaydı.³⁴⁸ Siirt bölgesindeki petrol aramaları sonucunda Şelmo No.1 kuyusundan günde 535 varil petrol elde edildiği dönemin basınına yansdı. Bu yeni kuyu, Türkiye'de petrol arama izni alan yabancı şirketlerden Mobil Exploration Mediterranean tarafından açıldı.³⁴⁹ Fakat bu bölgenin bilinen rezervlerine göre bu oran çok düşük kalmaktaydı gelişmelerden dolayı yabancı petrol şirketlerinin

³⁴⁶ A.g.m., s. 7.

³⁴⁷ **Akşam**, 25 Kasım 1964, s. 7.

³⁴⁸ Mümtaz Soysal, "Bu Petrol Bizim", **Yön Dergisi**, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 9.

³⁴⁹ **Ulus**, 13 Mart 1964, s. 1.

amaçlarını sorgulanır hale gelmekteydi. 1964 yılı verilerine göre Türkiye’de 34 petrolü saha bulunmaktaydı. Rezervlerin 64 milyon tonun üstünde olduğu tahmin ediliyordu.³⁵⁰

1964 yılında Doğu Bölgesinde üretilen petrolün Akdeniz sahiline nakli için Siirt’le İskenderun arasında 300 milyon liraya mal olacak bir boru hattı inşasına TPAO tarafından karar verildi. Boru hattının bitirilmesiyle yılda 2,5 milyon ton ham petrol taşınabilecekti. Boru hattının sağladığı kazançla yatırılan sermayenin iki yılda amorti edilmesi planlandı. Ancak yabancı petrol şirketleri, TPAO’nun tek başına giriştiği girişime ortak olmanın yollarını aramaktaydı. Yabancı petrol şirketlerinin bu isteğinin sebebi; TPAO dışındaki şirketlerin boru hattını müşteri sıfatıyla kullanarak taşıdıkları petrol için ücret ödemek zorunda kalmalarıydı. Fakat yabancı şirketler boru hattına ortak olurlarsa, yatırımcı sıfatıyla yatıracakları para ve boru hattının karlarını sermaye ve kar şeklinde yurtdışına transfer edebileceklerdi.³⁵¹ Borunun işletmeye açılmasından ham petrol üretiminde önemli artış sağlanması planlandı. Güneydoğu Anadolu’da Siirt bölgesinde bulunan petrol damarının gerçekten çok zengin olduğu yeni kuyular açıldıkça daha iyi ortaya çıkmaktaydı. Mobil araştırma şirketi tarafından bulunan bu zengin petrol damarında açılan kuyuların üçüncüsünün de tamamlanmış olduğu dönemin gazetelerince haberleştirildi. Bu kuyudan yapılan 9 saatlik üretimin neticesinde günde 2265 varil iyi kalitede temiz petrol elde edildi. Dönemin verilerine göre Şelmo sahasından günde 5.500 varil ham petrol üretiliyordu.³⁵²

Söz konusu boru hattının Yüksek Planlama Kurulunda kabul edilmesinin süreçlerine bakılacak olunur ise o dönem Türkiye’de var olan genel enerji politikası anlaşılabilir. 1961 yılında Batman beşinci bölgede yeni petrol sahaları ortaya çıkınca, Bölge Müdürü Rıfat Beyazıt ve Petrol Mühendisleri, Batman–İskenderun boru hattının yapılmasının zamanının geldiğine ilişkin TPAO’ya başvuru yaptılar. TPAO başvuruyu kabul etti ve isteği DPT’ye ilettiler. Boru hattı

³⁵⁰ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

³⁵¹ “*Pipe-line Oyunları*”, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 78, 25 Eylül 1964, s. 5.

³⁵² **Akşam**, 20 Eylül 1964, s. 7.

projesini öğrenen yabancı şirketler, boru hattının yapılmayacağını, TPAO ise tersini savunuyordu. Türkiye'deki yabancı petrol şirketlerinden olan Mobil'in şirket başkanı TPAO Genel Müdürüne gelerek, Batman Bölgesi'nde Mobil'in de kuyusu var, “*Biz de petrol taşıyacağız, boru hattı projenizi bize verin*” dediler. Fakat TPAO şirketin bu talebini ret etti. Aynı zamanda yabancı şirketlerle ilişkisi olan bir mühendis Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş'a ‘Boru hattı yapılacak, ama petrol yok.’ yolunda rapor verdi. Yabancı şirketler önce petrol taşımak istiyorlar, buna izin verilmeyince bir uzman, Bakana “Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde boru hattıyla taşınacak petrol yok.” diye rapor veriyordu. Fakat yabancı petrol şirketi Shell'in de boru hattından beş bin varil ham petrol taşıyacağını öğrenen Sanayi Bakanı ve dönemin yöneticilerinin ikna oldu. Bu gelişmeler sonrasında petrol boru hattının yapılması Yüksek Planlama Kurulu'nda 1964'de kabul edildi.³⁵³

Petrol üretiminde artış olması ve Siirt'in Çelikli petrol bölgesinde açılan iki numaralı kuyudan kendiliğinden fışkırmak suretiyle akan zengin petrol yataklarına rastlanması, bu alandaki ümitleri daha çok kuvvetlendirdi.³⁵⁴ Çelikli-2, kuyusundan zengin petrol fışkırdığı ve 3250 metrede kendiliğinden fışkıran 35 gravite dereceli petrol, evsaf ve rezerve bakımından olağan üstü olarak nitelendirildi.³⁵⁵ Diğer bir yabancı şirket olan Shell Şirketi tarafından Diyarbakır il merkezinde yapılmakta olan Petrol arama faaliyetleri olumlu sonuç vermekteydi. Bu bölgede yürütülen sondajlar neticesinde Batıkaya köyü mıntıkasındaki üç numaralı kuyudan 36 graviteli petrol bulundu.³⁵⁶ 1640 metrede rastlanan petrolün günlük veriminin 2100 varil olduğunu ve kendiliğinden aktığını açıklandı.³⁵⁷ 1964 yılının sonuna doğru petrollü sahaların

³⁵³ İhsan Topaloğlu, “*Petrolcülüğün Bağımsızlık Ateşi*”, Petrol-İş Sendikası, Kigem Yayınevi, Ankara 1998, s. 48.

³⁵⁴ **Vatan**, 14 Aralık 1964, s. 1.

³⁵⁵ **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1964, s. 1; Siirt bölgesindeki Türkiye ekonomisi ile alakalı ümit verici gelişmelerle alakalı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdaî Oral şunları söyledi: “Siirt ili çevresinde yapılan petrol aramaları, milli ekonomimiz için ümit verici biri istikamette gelişmektedir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına yürütülmekte olan bu çalışmaların son müspet işareti, Baykan ilçesi civarındaki Çelikli 2 kuyusu olmuştur. 3250 metreye kadar inilmek suretiyle bulunan bu zengin rezervli petrol, kendiliğinden akmaktadır.”

³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1964, s. 7.

³⁵⁷ **Vatan**, 17 Aralık 1964, s. 1.

genişliğinin tespiti faaliyetlerine devam edilmekteydi. 1964 yılında 5. petrol bölgesinde Silvanka, Şelmo, Baykan, Kayaköy ve Çelikli mıntıklarında Türkiye ekonomisinin gelişmesine büyük ölçüde etkili olacak durumda, vasıflı ve kendiliğinden akan petrol rezervleri tespit edildi ve ham petrol üretimine başlanılmaktaydı.³⁵⁸

Yukarıda bilgilere ek olarak ham petrol üretimini artırmak çabaları ile ilgili olarak şu çalışmalar da yapıldı: 1963 ve 1964 yıllarında; 9 bin 234 km² genel ve 10 bin 40 km² detay olmak üzere toplam 19 bin 27 km² jeolojik etüt yapıldı. 1964 yılında 39 bin 869,98 metre tutarında 19 adet arama ve 24 bin 936,40 metre tutarında ise 16 adet inkişaf sondajı olmak üzere toplam 45 kuyununun 81 bin 054 metreyi bulan sondajı yapıldı ve 4 yeni petrollü saha bulundu. Bunlar Başur, Şelmo, Beykan ve Batıkayaköy idi. Kalkınma Planının uygulanmaya başlandığı 1963 yılından itibaren petrol ve petrol ürünleri sektöründe önemli gelişmeler yaşandı. 1962 yılında 595 bin 400 ton olan ham petrol üretimi 1963 yılında 744 bin 900 tona ulaşmaktaydı. 1964 yılında 13,5 milyon TL değerinde ham petrolün ise yerli kaynaklardan elde edilmesi planlandı. 1964 yılında ham petrol üretimi %23,7 oranında artışla 912 bin 400 tona yükseldi. 1964 yılı ham petrol üretimi program tahminlerinden %6,6 fazlaydı. 1963 ve 1964 yılları uygulama programlarında, petrol sanayisine 636 milyon 211 bin TL'lik yatırım öngörüldü. Fakat bu iki yılın sonunda programın %76,7'si gerçekleştirildi ve yatırım rakamları 484 milyon TL'de kaldı. Bu yatırımların 238 milyon 300 bin lirası kamu sektörü tarafından yapıldı. Bu alanda yatırım yapan kamu kuruluşları MTA, TPAO ve Petrol Ofisi idi. Bu kuruluşların yatırımları 1963 yılında %84,5, 1964 yılında ise %58,9 oranında idi. 1964 yılındaki gerilemenin başlıca nedenleri TPAO'nun büyük projelerinin özellikle Batma-İskenderun arası boru hattı ile vakum ünitesi için gerekli dış finansmanın programlanan sürede sağlanamamış olması ve ihale safhasında meydan gelen gecikmeydi. 1964 yılında yapılan kamu yatırımlarının %66,3'ü arama

³⁵⁸ **Vatan**, 17 Aralık 1964, s. 5.

yatırımları, %12,4'ü üretim ve rafinaj yatırımları ve %21,3'ü ise taşıma, dağıtım ve satış yatırımlarıydı.³⁵⁹

Türkiye için petrol sektörünün gelişmesi büyük önem arz ediyordu. 1964 yılı petrol sektörü yatırımlarının toplamda 420 milyon TL civarında bir yatırım tutarı olması planlandı. Söz konusu sektörün gerekli gelişmeyi gerçekleştirmesi için hem kamu hem de özel kuruluşların üzerlerine düşen yatırım hedeflerini yerine getirmesi gerekmektedir. Türkiye'de sanayinin gelişmesi ve nüfusun artmasıyla beraber ham petrol ve bundan elde edilen petrol ürünlerine yönelik olan talep de artmaya başladı.³⁶⁰

BBYKP'de ve uygulama programlarında petrol ve ürünlerine yönelim talep, üretim ve tüketim projeksiyonları yapıldı. Türkiye ham petrolde yurt dışına bağlı idi, fakat petrol ürünlerinde yurt dışına bağılılığı azaltmak için rafineriler kurmuş ve artan talebi karşılamak için de yeni rafineri projelerini gündemine almaktaydı. Türkiye'nin petrol ürünleri ithalatı yeni kurulan rafineriler dolayısıyla 1961'den beri azalmaktaydı.³⁶¹ Türkiye yıllık ihtiyacı olan 4 milyon ton akaryakıtın üçte birini kendi petrolünden karşılanmaktaydı. 1961 yılı üretilen petrol ürünlerinin toplam miktarı 369,9 bin tondu. Bu rakam 1962 yılında %670,2 oranında artışla 2 milyon 849,9 bin ton miktarına ulaştı. 1962 yılında gerçekleşen bu yüksek artışın nedeni 1962 yılında faaliyete geçen Mersin Rafinerisiydi. Mersin Rafinerisinden dolayı 1962 petrol ürünleri üretimi bir önceki yıla göre 6 kat arttı.³⁶²

³⁵⁹ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216; 1963 ve 1964 yılları içinde 86,3 ekip/aylık çalışma ile 26 bin 343 km²'lik sahanın gravimetrik ve magnetometrik etüdü yapıldı ve 2 bin 641,6 km²'lik sismik profil çalışması tamamlandı. Bu çalışmaların TPAO tarafından yapılan kısmı 4 bin 500 km² genel, 5 bin 450 km² detay olmak üzere toplam 9 bin 950 km² jeolojik etüd ve 18 bin 63 km²'lik sahada gravimetrik ve magnetometrik etüd ile 701,61 km²'lik sismik profil araştırmasıydı.

³⁶⁰ Petrol 1963-1964 seneleri Yıllık Uygulama Programlarında öngörülen ve gerçekleşen petrol sektörüne yönelik kamu ve özel sektör yatırım rakamlarının (bin TL olarak) detaylı olarak incelemesi için bkz. EK-11, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

³⁶¹ **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1964, s. 7.

³⁶² **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

Petrol ürünleri üretimi 1962 üretiminden %28 fazla olmak üzere, 1963 yılında 3 milyon tonu aştı.³⁶³ 1963 yılı petrol üretim değeri 10,4 milyon dolardı. İhraç edilen ürünlerin değeri ise 9,5 milyon dolardı.³⁶⁴ Üretimdeki bu artış ithalat üzerinde etkisini gösterdi ve önemli rakamlara varan petrol ürünleri ithalatı çok düşük miktarlara indi.³⁶⁵ Türkiye’de sanayinin gelişmesi ve nüfusun artmasıyla beraber ham petrol ve bundan elde edilen petrol ürünlerine yönelik olan iç talep de artmaya başladı. BBYKP’de ve uygulama programlarında petrol ve ürünlerine yönelik talep, üretim ve tüketim tahminleri yapılmaktaydı.³⁶⁶

Artan nüfus ve gelişmekte olan sanayiden dolayı petrol sanayisi ürünlerine yönelik olan iç talep de artmaktaydı. Hükümet, söz konusu bu talebin karışlanması için talep miktarlarını önceden öngörmeye çalışarak petrol ürünlerinde yaşanabilecek olası bir krizi engellemeye uğraştı. Nitekim 1963 ve 1964 yıllarına ait uygulama programlarında petrol sanayisi ürünlerinin kullanım miktarları tahmin edilmeye çalışıldı. Petrol sanayisi ürünlerinin elde edilebilmesi için 4 milyon 183 bin ton ham petrole ihtiyaç vardı. Söz konusu bu miktarın 864,0 bin tonluk kısmı iç üretimden sağlanmaktaydı. 1964 yılında petrol ürünleri üretimi bir önceki yıla göre %20,1 oranında artış ile 4 milyon 081,8 bin tona ulaştı. Rafinerilerde işlenmekte olan ham petrolün 1962 yılında %20,6’sı yurtiçi kaynaklarından karşılanmakta iken 1963 ve 1964 yıllarında petrol ürünlerine olan talebin ham petrol üretim imkânlarından daha hızlı artması sebebiyle bu oran sırasıyla %18,7 ve %19,6’ya düştü. Batman, Mersin ve İzmit rafinerileri Türkiye’deki ham petroleri işleyebilecek rafinerilerdi. Batman, Mersin ve İzmit’teki rafinerilerin kapasitesi madeni yağlar hariç o dönemki Türkiye ihtiyaçlarını karşılamaya yeterliydi. Mevcut kapasiteye yeni bir ilave yapılmadan Mersin ve İzmit rafinerilerinin kapasitelerindeki esneklik sayesinde

³⁶³ **Vatan**, 14 Aralık 1964, s. 5.

³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

³⁶⁵ **Vatan**, 14 Aralık 1964, s. 5.

³⁶⁶ 1962- 1964 yılları arasında hükümetçe öngörülen ham petrol ve petrol ürünlerine olan tahmini talep rakamları ve bu talep tahminlerinin gerçekleşmesinin (bin ton olarak) detaylı olarak incelemesi için bkz. EK-12, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

yılda işlenebilecek ham petrol miktarının 5 milyon 500 bin tona çıkarılması mümkündü. Ek kapasiteye 1967 yılından sonra ihtiyaç duyulacağı tahmin edildi.³⁶⁷

Petrol ürünleri sektöründeki talebi enerji, ulaştırma, kimya kesimlerinin ihtiyacı belirliyordu. Yeni petrol rafineleri çalışmaya başlamasıyla bazı ürünlerde iç tüketimi aşan bir üretim fazlalığı ile karşılaşıldı. Bunun sonucu olarak önceki yıllarda önemli ithal kalemi olan mazot, motorin ve benzerlerinden 1962 yılında 6 milyon dolar kadar ihracat yapıldı.³⁶⁸ Daha önce de bahsedildiği gibi, gelişen sanayi ve artan nüfus gibi etkenlerden dolayı kullanım alanları gündelik hayatta gittikçe yaygınlaşmaya başlamış olan petrol ürünlerine yönelik tüketim talebini artırmaktaydı. Gerek artan nüfus ve gelişen sanayi sayesinde gerekse petrol ürünlerinden ihracat kalemi olarak faydalanılmak istenmesinden dolayı ham petrol ve petrol ürünleri üretimi de günden güne artmaktaydı. Benzin üretim ve tüketimi program tahminlerinin üstünde olmakta birlikte diğer petrol ürünlerinin üretim ve tüketimi oranlarına göre düşüktü. Bunun başlıca nedeni, fiyat ayarlamaları ile düzeltilmeye çalışılan fakat bu düzeltmeyle birlikte piyasada devam eden benzin ve motorin fiyatları arasındaki dengesizlikti. Bu nedenle talep benzinden motorine kaymaktaydı. Yetkililer petrol ürünleri arasındaki mazota olan iç talebi azaltmak için zaman zaman fiyat ayarlamalarına gidiyorlardı. Mazot karşısında benzini teşvik ediyorlardı. Fakat yine de motorine olan talep yüksekti. Bundan dolayı motorin tüketimi Plan devresinin başında yapılan tahminlerin çok üstünde gerçekleşmekte ve devamlı artış göstermekteydi. Buna rağmen talep yurtiçi kaynaklardan karşılanabilmekteydi.³⁶⁹

Gazyağı üretimi ve tüketiminde geçmiş yıllara göre 1963 yılında yaşanan artışın nedeni fiyat dengesizliğiydi. Petrol ürünleri fiyatları arasındaki bu dengesizliği ve bu nedenle

³⁶⁷ 1963 ve 1964 yıllarına ait Uygulama Planlarında petrol sanayisi ürünlerinin kompozisyonuna yönelik öngörülen talep tahminleri ve bu tahminlerin gerçekleşmesi için bkz. EK-13. Batman, Mersin ve İzmit rafinerilerinin ham petrol işleme kapasiteleri ve bunun kullanımı için bkz. EK-14, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

³⁶⁸ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

³⁶⁹ 1962-1964 yılları arasında ham petrol ve petrol ürünlerine yönelik tüketim miktarları ve bu miktarların artış hızı için bkz. EK-15. 1962-1964 yılları arasında ham petrol ve petrol ürünleri üretimi (ton cinsinden) ve bu üretimin artış hızı kompozisyonu için bkz. EK-16, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

bazı ürünlerdeki normalüstü artışları önlemek için 1963 yılında 187 sayılı kanun ile akaryakıtlara toplu vergi zammı yapıldı. Ancak bu zam üretim ve tüketimi eşitleme amacına uygun yapılmadığında çeşitli petrol ürünleri tüketimini daha dengesiz duruma soktu. 1963 ve 1964 yıllarında Fueleoile olan yurtiçi talep hızla artmıştı buna rağmen beliren üretim fazlasının bir kısmı ihraç edildi. Ancak bu ihracat düşük fiyatlarla yapıldı. BBYKP devresinin başında çok yeni bir enerji kaynağı olan LPG (Sıvılaştırılmış Petrol Gazı) talebi 1963 ve 1964 yıllarında hızla arttı. Bu artış 1964'te 1963'e göre %244,3 oranında oldu. LPG dağıtım şebekelerinin genişletilmesi ile bu talebin karşılanması planlandı. 1964 yılında petrol ürünlerinin toplam üretim hedefi 864 bin tondur. Hedeflenen bu rakam 921,4 bin ton üretim ile %106,6 oranında gerçekleşti.³⁷⁰

1963 ve 1964 yıllarındaki ithalat ve ihracat rakamları, uygulama programları tahminlerinin üstünde gerçekleşti. Bir taraftan petrol ürünleri ithalatı devamla düşüşler kaydederken, diğer taraftan Türkiye'nin ham petrol ithalatı artış gösterip 1962 yılında 2 milyon 20,0 bin tondan 1963 yılında 3 milyon 81 bin tona vardı. 1964 yılından tüketilen ham petrolün %80,4 ithalat ile karşılandı. 1964 yılında 40 milyon dolar değerinde ham petrol ithal edilmesi planlandı.³⁷¹ Ham petrol ithalatı, rafineri ürünleri şeklinde ihracata da imkân vermekteydi.³⁷²

Türkiye'de ihtiyacı karşılayabilecek ham petrol üretilmemekteydi fakat yerli ham petrol üretimi de günden güne artmaktaydı. Ayrıca, rafinerilerde üretilmeyen yaklaşık 7 milyon TL'lik uçak ve jet yakıtı ithal edilmesi planlandı. Daha öncede belirtildiği gibi, Türkiye'nin petrol ithalatı ürünleri yeni kurulan rafineriler dolayısıyla 1961'den beri hızla azalmaktaydı.³⁷³ Türkiye'nin yıllık ihtiyacı olan 4 milyon ton akaryakıtın üçte biri kendi petrolünden karşılanmaktaydı. Üretimdeki artış ithalat üzerinde etkisini gösterdi ve önemli

³⁷⁰ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

³⁷¹ **Resmî Gazete**, 15 Ekim 1963/11531.

³⁷² **Vatan**, 14 Aralık 1964, s. 5.

³⁷³ **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1964, s. 7.

rakamlara varan petrol ürünleri ithalatı çok düşük miktarlara indi. İthal malı ham petrol işleyen rafinerilerden tüketim fazlası ürünlerin de ihraç edilmesi planlandı. Bu ihracattan 1964 yılı için 7 milyon dolar değerinde kar hedeflendi.³⁷⁴

Bilinen petrol rezervleri o dönemki üretimin çok üstünde olmasına rağmen taşıma imkânlarının yeterli olmaması gibi nedenlerle bulunan rezervlerden yeterli üretim seviyesi sağlanamadı. Bu nedenle ham petrol talebinin bir kısmı ithalat yoluyla karşılandı. Batman-İskenderun arasında planlanan boru hattının bitmesi ile geniş ölçüde ithalat ikamesi yapılması planlandı. Türkiye o dönem rafinerilerinde üretilmediği jet yakıtını ve uçak benzini ile yurtiçi tüketimi karşılayamayan gazyağını yurt dışından ithal ediyordu. Ham petrol ithalatı rafinerilerde işlenen ham petrol miktarının hızla artması nedeniyle 1963 ve 1964 yılları Uygulama Programlarında öngörülen tahminlerden %12,8 fazla oldu. 1963 yılı ham petrol ithalatı 1962 yılına göre %55,9 ve 1964 yılı ise 1963 yılı ithalatına göre %20,5 artış gösterdi. Petrol sanayi net dış ticaret etkisi, ithalat fazlası olarak 1964 yılında 522 milyon lira oldu. Artan iç talep yerli üretimle karşılanamadığı için bazı petrol ürünleri kalemlerinde ithalata gidiliyordu. Hükümet olası enerji krizlerini engellemek amacıyla bazı petrol ürünleri kalemlerindeki açığı ithalat yoluyla kapatmayı hedeflemekteydi. 1963-1964 yıllarına ait uygulama programlarında petrol sektöründeki bazı ürünler için yönelik ithalat planlandı. Öte yandan yerli ham petrol ya da ithal ham petrolden rafineriler yoluyla üretilen petrol ürünlerinin ihracatı da mevcuttu. Hükümet bu ürünlerin ihracatını önemli bir gelir kaynağı olarak görmekteydi. Bundan dolayı rafineri yoluyla elde edilen petrol ürünlerine yönelik ihracat hedefleri yıllık Uygulama Planlarında yer aldı.³⁷⁵

Türkiye'nin coğrafi konumu, Azerbaycan, Rusya, Irak, İran, Mısır ve Türkmenistan gibi Hazar Havzası ülkeleriyle Orta Doğu ülkelerinin topraklarına yakın bir durumdaydı. Söz

³⁷⁴ **Vatan**, 14 Aralık 1964, s. 5.

³⁷⁵ **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

konusu bu coğrafi konumu Türkiye'ye jeopolitik bir önem kazandırmaktadır. Hazar Havzası ülkeleri ve Orta Doğu ülkeleri petrol kaynakları bakımından zengin ülkelerdi. Türkiye jeolojik nedenlerden ötürü petrol kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir. Fakat Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konumu, Hazar Havzasındaki ve Orta Doğudaki petrol kaynaklarının başta Avrupa olmak üzere uluslararası piyasalara ulaştırılmasında koridor ülke olma rolünü oynamasına izin verebilecek konumdadır. Bu konuda atılan ilk ciddi adım 1976 yılında işletmeye açılan Irak-Türkiye (Kerkük-Ceyhan/Yumurtalık) ham petrol boru hattıdır.³⁷⁶

Planlı kalkınma döneminin başlamasıyla Türkiye, var olan petrol rezervlerini ülke ekonomisinin hizmetine sunmak için gerekli tedbirleri almaya çalıştı. Rezervlerin çıkarılmasında gerek kamu kuruluşları gerekse yabancı şirketler çalışmalarda bulundu. Yabancı şirketlerin kendilerinden beklenen verimi gösterememeleri üzerine, Türkiye'de petrol alanında millileştirme ve devletçilik konuları tekrar gündeme geldi. Türkiye'deki rafineriler yerli petrolün yanında ithal petroleri de işleyerek ülke ekonomisine katkıda bulundu. Rafinerilerde işlenen ithal ham petrolden elde edilen petrol ürünlerinden ihracat kalemi olarak da faydalanılmaktaydı.

4.3. Yerli Petrol ve Ürünlerinin Himayesi Çalışmaları

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kurulduğu dönemde petrol alanı ile alakalı çeşitli tartışmalar ve görüşler mevcuttu. Petrol faaliyetlerinin tamamıyla millileştirilip devletçilik ilkesine göre işletilmesini savunanlar olduğu gibi petrol alanında devlet müdahalesinin olmaması gerektiğini ve petrol işletme ve arama faaliyetlerinin tamamıyla yabancı ve özel girişimler tarafından yapılması gerektiğini savunanlar da vardı. Petrolün millileştirilmesini savunanlar komünistlik veya Rus taraftarı olmakla itham edilmekteydiler.

³⁷⁶ Savrul, a.g.e., s. 97.

Yabancı sermaye ve özel girişimciliği savunanlar ise kapitülasyon taraftarı ve ABD hayranı olmakla suçlandılar. Her iki uç görüşünde Türk petrolcülüğüne yaşattığı sıkıntılar vardı.

Petrol faaliyetlerinde millileşmeyi savunanlara göre Türkiye, 1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu ile yabancı şirketler tarafından sömürülmeye başlandı. Bu sömürü düzeninin sona erdirilmesi için Petrol Kanununun yürürlükten kaldırılması ve yabancı şirketlerin faaliyetlerine son verilip petrol alanında devletçilik ilkesinin tavizsiz uygulanması gerekmeliydi.³⁷⁷ Ancak, Türkiye'nin sahip olduğu petrol kaynaklarını işletebilmesi için başta sermayeye sonra teknolojik bilgiye ve teknik personele ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaçların karşılanmasında yabancı girişimin desteği olmadan ilerleme sağlanamayacağı da bir gerçektir.³⁷⁸

Dönemin Türk Hükümetinin görüşü, yerli ham petrol ve petrol ürünlerinin himaye edilmesi yoluyla yabancı firmalara karşı yurtiçinde rekabet edebilecek konuma getirilmesiydi. Türkiye için ham petrol ve petrol ürünleri ithalatı yurtdışına döviz çıkışına sebep oluyordu. Bu durumun ekonomiye yansımaları da pek olumlu olmamaktaydı. Bu sebeplerden dolayı Türkiye petrol ürünlerinde yurtdışına bağımlılığını azaltıp döviz çıkışını engellemek için rafinerilerinde yerli petrol ürünlerinin üretimini arttırmak istiyordu. CHP'nin parti programı, petrolün devlet eliyle işletilmesi öngörür ve özel ve yabancı sermaye ile ortaklığa da izin verirdi.³⁷⁹

Türkiye'ye gelen yabancı şirketlerin amacı, Türkiye devletinin saygınlığını dünyaya duyurma değildir. Onların istediği olabildiğince çok para kazanıp, kar transferi yapmaktır. Türk yetkililere düşen görev, yabancı şirketlerin kazandığı paralardan olabildiğince, yabancı sermaye ile problem yaşamadan mümkün olanın en fazlasını Türkiye'de bırakmaktır. Yabancı şirketleri düşman olarak değil, ticari rakip olarak görmek, ticari ve teknik alandaki incelikleri öğrenip,

³⁷⁷ Mümtaz Soysal, "Bu Petrol Bizim", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 8.

³⁷⁸ Ekrem Göksu, "Türkiye'nin Enerji Kaynakları: Petrol", Enerji ve Petrol Sorunumuz Semineri, İstanbul Ticaret Odası, Seminerler Dizisi No: 4, Nisan 1979, s. 45.

³⁷⁹ "Petrol Açık Oturumu" *Yön Dergisi*, C. 3, S. 94, 15 Ocak 1965, s. 7.

kendi yöntemleriyle kendilerine karşı usulünce mücadele etmek Türk idarecilerdeki genel görüştü.³⁸⁰ Türkiye’deki yabancı petrol şirketleri kurdukları rafinerilerle yerli Türk petrolünü işlemektense, Yakın Doğudaki başka kuyulardan çok daha ucuza getirdikleri ham petrolü işlemeyi ve Türkiye’deki kaynaklarını sonraki sıkıntılı zamanlar için rezerve olarak tutmayı tercih ettiklerine dair bir algı vardı.³⁸¹

1954 yılında çıkarılan Petrol Kanunu’na 1957 yılında bir madde eklenerek yabancı ve özel girişimcilere Türkiye’de rafineri açma hakkı verildi. 1950’li yılların sonunda Mobil, Shell ve British Petrol (bundan sonra BP) şirketlerinin Mersin’de ortaklaşa bir petrol rafinerisi kurma kararı aldılar. Yabancı şirketlerin rafineri Mersin’e kurmaktaki amaçları geniş bölgenin petrol ihtiyacını karşılamanın yanında TPAO’nun Batman rafinerisinin etkisini kırmaktı. 1958 yılı içerisinde Mobil, BP, California Texas, Shell ortaklığıyla Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş. (ATAŞ) kuruldu. TPAO için yapılacak yalnız bir şey kalmıştı, İstanbul bölgesine bir rafineri kurmak. Ancak, bu konuda dış krediye ihtiyaç vardı. Böylece, 1959 yılında TPAO ile California Texas ortaklığıyla İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş. (İPRAŞ) kuruldu.³⁸²

1960’lı yılların başlangıcında Hükümet, Petrol Ofisinin azalan gücünü arttırmak ve yurt dışına döviz çıkışını azaltmak amacıyla Petrol Ofisi Kanunu tasarısını hazırladı ve görüşülmek üzere Meclise sevk etti. Ancak, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının ilk kurulduğu dönemde olmak üzere uzun bir süre söz konusu kanun yasalaşmadı. Tasarı, devlet kuruluşlarının sadece Petrol Ofisinden petrol almasını ön görüyordu. Ancak, yabancı şirketlerin muhalefeti sonucunda tasarı yasalaşmadı.³⁸³

³⁸⁰ A.g.e., s. 50.

³⁸¹ Mümtaz Soysal, “Bu Petrol Bizim”, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 8.

³⁸² “İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ)”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, S. 442-443, Şubat-Mart 2006, Ankara, s. 127.

³⁸³ “Petrol Açık Oturumu”, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 94, 15 Ocak 1965, s. 7.

Türkiye petrol ürünleri ihracatını yeni kurulan rafinerilerle artırmaya çalışmaktaydı. Petrol ürünlerinin ithalatının düşürülüp ihracatta artışlar sağlanması ile Türkiye'ye önemli miktarlarda döviz girmesi sağlamaktaydı. 1964 yılının ilk dokuz ayında Türkiye'nin akaryakıt ihracatı, 1963 yılının 4,5 milyon dolarına karşılık 6,1 milyon dolara çıktı.³⁸⁴ Ayrıca Petrol-Kimya alanında yatırımların iki kademedede uygulanması planlanmaktaydı. Birinci kademedede 400 milyon liralık plastik sanayii, ikinci kademedede ise 150 milyon liralık giyecek sanayii yatırımlarının gerçekleştirilmesi hedeflenmekteydi.³⁸⁵ Petrol rezervleri noktasında zengin olmayan Türkiye, mevcut kaynaklarını azami ölçüde kullanmaya çalışmasının yanında sahip olduğu rafinerilerde de petrol ürünleri üretimi yaparak enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktaydı. Rafinerilerde kullanılan ham petrolün yerli petrolden elde edilmesine yönelik politikalar mevcuttu.

Yerli ham petrolün işlenmesi için ilk bakışta bir güçlük söz konusu değil gibi görünmekteydi. Türkiye'nin petrol ihtiyacı ve rafineri kapasitelerine göre düşük olan yerli ham petrol üretiminin rafinerilerde işlenmesine engel bir durum yoktu. Fakat petrol dünyasının ana davasını ve gelirin esasını ham petrol satışı teşkil ediyordu. Ancak, ham petrol bizatihi bir tüketim maddesi olmadığı ve ancak ürünlerinin satışı halinde üretimin devamının mümkün oluşu dolayısıyla ortaya yerli veya yabancı ham petrol yerine yerli ve yabancı petrol ürünlerinin satışı bir problem halinde ortaya çıkmaktaydı.

1954-1960 yılları devresinde TPAO'nun Batman rafinerisi üretimi (özellikle benzin), rafineri civarındaki bölge tüketimiyle orantılı halde idi. Fakat 1961-1962 yıllarında İpraş ve Ataş rafinelerinin faaliyete geçmesi ve 1963 yılı başlarında Batman rafinerisinin üretiminin artması bazı uyuşmazlıkların gün yüzüne çıkmasına sebep oldu. Bu uyuşmazlık, TPAO'nun artan üretimi sonucu ortaya çıkan ürünlerinin akaryakıt ithal eden şirketlerce satılmak

³⁸⁴ **Vatan**, 14 Aralık 1964, s. 5.

³⁸⁵ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1964, s. 7.

istenmemesiydi. Batman Rafinerisindeki yerli ham petrolden üretilen petrol ürünlerinin akaryakıt firmaları tarafından çekilmemesi normal üstü stoklara sebep olmaktadır. Bu problemin çözümüne yönelik TPAO, Petrol Kanununun ikinci maddesinin hükmünün yerine getirilmesini talebiyle Petrol Dairesine başvurdu.³⁸⁶ Petrol Kanununun ikinci maddesinden dolayı TPAO'nun tezi: “Yerli ham petrol ürünlerinin İpraş ve Ataş rafinelerine getirilen yabancı ham petrolden elde edilen ürünlerden önce satılmasının gerek Türkiye'nin döviz menfaati gerekse kanun hükmü olduğu” şeklindeydi. İpraş ve Ataş rafinelerine ham petrol ithal eden yabancı şirketlerden Türkiye dâhilinde dağıtım teşkilatı bulunan Mobil Oil, Shell ve B.P. ile Mobil Oil'den mal alan Türk Petrol ve Madeni Yağlar şirketlerinin (ki bu 4 şirket takriben Türkiye üretiminin %70-75'ini satmaktaydı) görüşü ise: Petrol Kanununun kendilerine (ithal fiyatının aynına verildiği takdirde) ham petrol almaktan başka bir yükümlülük yüklediği, bu fiyata yerli ham petrol verilirse alacaklarını ve TPAO'nun elindeki ürünü başka yollarla satması gerektiği merkezindeydi.³⁸⁷

Diğer taraftan, Petrol Kanununun ikinci maddesi yabancı kökenli petrol operasyonlarının ancak yerli petrolün hızlıca kesintisiz ve verimli bir şekilde değerlendirilmesine uygun olduğu ölçüde onaylamaktaydı. Bu hususu sağlamak için de Petrol Kanununun 24/2. maddesiyle bir Bakanlıklararası Komisyon planlamakta ve alınacak kararların ve gereken tedbirlerin komisyonca tayin ve tespit edileceğini zorunluluk olarak koymaktaydı. Buna göre komisyonunu vazifesinin, sadece T.C. mevzuatı çerçevesi içinde gerekli önlemleri tayin ve tespit ederek, ilgili devlet organlarıyla bunun uygulanmasını sağlamaktı.³⁸⁸

³⁸⁶ Ayhan Açıkalın, “Türkiye’de Milli Petrol cereyanı (1)”, Ulus, 27 Mart 1964, s. 2; Petrol Kanununun ikinci maddesinde geçen ifade şu şekilde idi: “Bu kanunun maksadı T.C. petrol kaynaklarının hususi teşebbüs eli ve yatırımlarıyla süratle, fasilasız ve verimli bir şekilde geliştirilip kıymetlendirilmesi ve bu maksada uygun olduğu nispette Türkiye dâhilinde yabancı menşeli petrol ile yapılan petrol ameliyatının aynı suretle inkişafını sağlamaktır.”

³⁸⁷ Açıkalın, a.g.m., s. 2.

³⁸⁸ Açıkalın, a.g.m., s. 2.

Kanunun gerektirdiği Bakanlıklararası Komisyonun toplanması Sanayi Bakanlığı ve Petrol Dairesi tarafından engellendi. Bakanlık ve Petrol Dairesinin görüşü TPAO'nun talebinin serbest rekabet ilkelerine aykırı olduğu yönündeydi. Yani devlet kendine bağlı bir şirkete diğer şirketlerden farklı değilmiş gibi davrandı.³⁸⁹ Sanayi Bakanlığı ile Petrol Dairesinin bu görüşü onaylamaması üzerine konu, Petrol Kanunu gereğince hakeme havale edildi. Hakem, 11 Eylül 1962 tarihinde ham petrole konması teklif olunan sınırlama konusunu rafinelere üretim ve satış durumunun yıl sonunda belli olmasından sonra incelenmesi gerekeceğini söyledikten sonra, Petrol Kanunu'nun 24/2. maddesinde belirtilen komisyonun işi inceleyip karara bağlanmasını tavsiyeye uygun gördü. Neticede, uzun süren tereddütlerden sonra Şubat 1963'te komisyon toplantıya çağrıldı. 16 Şubat 1963 tarihinde 6 bakanlık temsilcilerinin katıldığı komisyon toplandı ve farklı iki fikir tartışıldı. Ancak, hakemin görüşü aksine, Petrol Kanunu çerçevesinde bir önleme gerek görülmediği ve konunun ancak iktisadi ve ticari önlemlerle çözümünün gerekeceğine kararı verildi ve durum bakanlıkça da onaylandı. Bunun üzerine TPAO, Petrol Kanununun verdiği imkânı kullanarak Danıştay nezdinde iptal davası açtı. Danıştay anlaşmazlığı incelemeye aldığı zaman, Sanayi ve Ticaret Bakanlıkları da ekonomik yönden davayı çözmek için çareler aramaktaydı.³⁹⁰

Türkiye'ye Petrollerinin, 1933 yılından sonra ilk kez 1963 yılına elindeki stoklarla girmesi gerek kamuoyunda gerekse aydın çevrelerce Türkiye'nin petrol kaynaklarının ciddi bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu düşüncesini hâkim kıldı. Türkiye kamuoyuna göre, anlaşılmaz bir "cömert liberalizmle" yabancı ham petrole kapılar açık tutulduğu ve Petrol Ofisi teşkilatının verimli bir düzene sokulmadığı takdirde yerli petrol kaynakları ileride de aynı sıkıntıları yaşayabilirdi.³⁹¹

³⁸⁹ Muammer Aksoy, "Milli Petrol Davamız", *Yön Dergisi*, C. 3, S. 96, 29 Ocak 1965, s. 9.

³⁹⁰ Ayhan Açıkalm, "Türkiye'de Milli Petrol cereyanı (2)", *Ulus*, 28 Mart 1964 s. 2.

³⁹¹ "Yurtta Olup Bitenler", *Akis*, C. XXVII, S. 448, 24.1.1963, s. 5.

Konunun gazetelere ve Meclise de intikal etmesi üzerine bu durum bazı ilgililerce itibar meselesi olarak algılandı. Bunun üzerine acele bir önlemlle, stokların eritilmesi amacıyla çözüm arandı. Gümrük Kanunu'nun 12. maddesinin verdiği imkândan faydalanılarak dış ticaret rejimi ile ilgili 6/1241 sayılı kararnameye ek olarak 1/6/1963 tarihinde çıkarılan 6/1784 sayılı kararname ile rafinerilerden Türkiye'ye sokulacak mallar sınırlamaya tabi tutuldu. Kararnamenin rafinerilerden devir veya satış suretiyle Türkiye'ye mal sokulması durumunda uygulanacağı şartına bağlanması tehlikeli bulunarak, 3 Haziran 1963 Pazartesi günü 6/1787 sayılı ile iki gün öncekini yürürlükten kaldıran yeni bir kararname daha yayınlandı. Söz konusu kararname ile "yerli ham petrol ürünlerinin tamamının yurt içinde tüketimini sağlamak maksadıyla Petrol Kanunu ve Dış Ticaret Rejimi esaslarına göre yabancı memleketlerden yurda getirilen ham petrolden elde edilen petrol ürünlerinin rafinerilerden satış ve devir suretiyle ve özel antrepo sistemi dâhilindeki tevziat müesseseleri tarafından yurda ithal Ticaret Bakanlığının müsaadesine tabi" kılındı.³⁹²

Yeni kararname ile akaryakıt ithali Ticaret Bakanlığının iznine bağlanmaktaydı. Fakat özel antrepo sistemi içinde olan akaryakıtlar kararname kapsamına alıp, diğerleri serbest bırakıldı. Bunun manası ise, rafineri depolarından izinsiz mal ithalini kabulden başka bir şey değildi. Ancak, açık ithalatın sınırlandırılması durumu Hükümetçe kabul edilmiş olduğundan milli petrole öncelik vermeyi kabul etmeyenlerin daha fazla bir şey yapması mümkün olmayacaktı. Kararnameye konmak istenmeyen hüküm, daha sonra düzenlenen bir protokolle kabul edilip gümrükleri fiilen yürürlükten kaldırılan ilk kararnameye göre muamele yapılması sağlanacaktı. Çıkan bu kararnamenin uygulanması noktasında bazı endişeler mevcuttu. Kararnamenin çıkmasını önlemek için çeşitli yollardan gayret sarf edenler bunda başarılı olmayınca, hiç olmazsa uygulamasında serbest kalmak için çeşitli yollara başvurabilirdi. Kararnamenin uygulamasından sorumlu bakanlık yetkilisinin bir yolunun bulunup, değişiklik yaptırılarak

³⁹² A.g.m., s. 2.

istenen verimin alınamayacağı tehlikesi mevcuttu.³⁹³ Bundan sonraki devrelerde de kararlar etkisi ile stoklar normal seviyeye indi.³⁹⁴

Fakat yapılan resmi çalışmalara rağmen milli petrol konusunda karşılaşılan problemler bitmemekteydi. Daha öncede belirtildiği gibi 3 Haziran 1963 Pazartesi tarihli 6/1787 sayılı kararname ile akaryakıt ithali milli petrol ürünleri oranında sınırlandırıldı. Bu karardan sonra uygulama esnasında ortaya çıkan iki gelişme, hükümetin resmen kabulüne rağmen uygulamanın nasıl yürütüldüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdi. Bunlar ilki, sadece ve sadece milli petrol ürünleri kadar ithalatı kısıtlamak için çıkarılan kararnameyi, piyasadaki 4'ü özel ve 1'i resmi 5 akaryakıt kurumunca satışların daha fazla şirkete verilmeden kendilerinde tekel halinde bırakılmasını temin için kullanmaya çalışmasıydı. İkinci gelişme ise, 4 Ocak 1964 tarihinde ilan edilen Kota Kararnamesinin (Dış Ticaret Rejimi Hk. Karar) 26. Maddesine konan bir hüküm ile 3 Haziran 1963 tarihli Milli Petrol Kararnamesinin dayanağı olan 6/1241 sayılı karar yürürlükten kaldırılmasıydı.³⁹⁵

Eski kararlar yürürlükten kaldırılırken söz konusu kararname de bunların arasında yazılarak bazı çevrelerce mevzuatın bu yolla saf dışı bırakılması mümkün oldu. Sonuç olarak, kararname yürürlükte imiş gibi uygulanmaya devam edildi ve ilgili bakanlıkça ayrı tutuldu. Ancak daha önce TPAO'nun açtığı dava Danıştay tarafından neticelendirilerek bu konuda son sözü söylemiş bulunuyordu. Danıştay 8.nci Dairesi 10 Aralık 1963 tarihinde verdiği karar ile Petrol Kanununun 24/2 maddesinin görevlendirdiği Komisyonun verdiği ve ilgili Bakanın tasdik ettiği kararı iptal etmiş bulunmaktaydı. “Komisyonun yapacağı iş petrol kanunu çevresi dâhilinde gerekli tedbirleri almaktır” gerekçesi ile Danıştay Komisyonun kararını iptal etti. Bunun anlamı

³⁹³ Açıklan, a.g.m., s. 2.

³⁹⁴ Petrol sanayiinin 1963 ve 1964 yılları stok hareketleri için bkz. EK-18, **Resmî Gazete**, 2 Şubat 1966/12216.

³⁹⁵ Ayhan Açıklan, “Türkiye’de Milli Petrol cereyanı (3)”, **Ulus**, 29 Mart 1964, s. 2.

ise, milli petrol ve ürünlerinin yabancı mala tercih edilmesi gerekeceği ve Petrol Kanunu'nun bu şekilde anlamasının icap ettiğinin yargı organınca da tasdik edildiği idi.³⁹⁶

Yabancı şirketlerin ve Petrol Dairesi'nin direktmesine rağmen, Danıştay'ın, "Hükümet yerli petrol ürünlerinin tercihli olarak değerlendirmek ve korumak için her türlü tedbiri alabilir" şeklindeki karara varmasından ve bunu açıklamasından sonra, Enerji Bakanı Hüdai Oral, Bakanlararası Tedbir Komitesini, gerekli tedbirleri almak üzere toplantıya davet etti.³⁹⁷ Danıştay'ın bu kararı İktidar partisi nezdinde de memnuniyetle karşılandı. CHP Burdur Milletvekili Nadir Yavuz, "Türk petrollerinin tercihan rafine ve satışı yönünden Danıştay'ın verdiği karar Türkiye Petrolcülüğünü geliştirecek mahiyettedir" dedi.³⁹⁸

Petrol Dairesi başkanın başkanlığındaki 'Tedbirler Komitesi' yerli petrol satışı, dağıtım ve dışardan ithal edilecek ham petrol konularıyla alakalı kararlar aldı ve bu tedbirleri tavsiye etmekteydi. Komitenin aldığı tedbirler özellikle yabancı büyük petrol şirketleri tarafından ilgiyle beklenmekteydi. Komitenin aldığı ve tavsiye ettiği tedbirler, daha sonra Bakanın onayına sunulacak, Bakan gerekirse bu tedbirler konusunda komitenin alacağı kararlar üzerinde şahsi tasarrufta bulunacaktı. Bu gelişmeler neticesinde özel mücadele bitmekte ve uygulamanın buna uyması devri açılmaktaydı. ETKB Bakanı Hüdai Oral da Türk petrollerinin himaye edileceğini ifade etmekteydi. Hükümet, yerli petrol ve ürünlerinin, yabancı petrol şirketlerine karşı korunması ve değerlendirilmesi için yeni tedbirler almaya karar vermektedir.³⁹⁹

Özetle, Türkiye için yerli petrol problemi ürünlerin satışı şeklindeydi. Yerli üretimin satışı zorunluydu fakat bu problemin çözümünün bir zaman meselesiydi. Bütün bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki mesele 10- 15 bin ton malın satışı meselesi olmayıp, Türkiye'nin milli petrolünün gelecekteki imkânlarına da yön verecek olan Petrol Kanunu'nun amacını gösteren ikinci

³⁹⁶ Açıklam, a.g.m., s. 2.

³⁹⁷ **Akşam**, 6 Aralık 1964 s.7

³⁹⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964), s. 38.

³⁹⁹ **Akşam**, 6 Aralık 1964, s. 7.

maddesinin uygulanabilmesiydi. Mevzuatın bu konuda belirgin olması sebebiyle, yerli akaryakıtın satışı probleminin Petrol Kanunu'nun verdiği imkânlarla halledilmesi ön plana geçti. İlerleyen zamanlarda yerli ham petrol üretiminin artıp, üretici şirketin bunu kendi rafinerisinde değerlendirmesi mümkün olmadığı zaman aynı problemin ham petrole de kayacağı beklenmekteydi. Yerli ham petrol ürünün (ki üretim durumuna göre kendiliğinden satılamayarak bir müdahaleyi gerektiren madde 1964 yılı başı itibariyle benzin ile kısmen motorindi) satışını temin için ilk akla gelen şekil, bir devlet kuruluşu olan Petrol Ofisi vasıtasıyla ürünün tüketiciye ulaştırılmasıydı. Fakat yapısal ve idari çeşitli zaafı sebebiyle, Petrol Ofisi Türkiye dâhilindeki satış gücünü gün geçtikçe kaybetmekteydi. Hatta 1961-1962 yıllarına kadar tek yerli ham petrol üreticisi olan TPAO'nun satış güçlüklerinin bir sebebi de artan üretime karşılık Petrol Ofisinin gücünün azalmış olmasıydı. Petrol Ofisinin devletin petrolünü satacak şekilde yeniden düzenlemesi zaman zaman ele alınmaktaydı. Petrol Ofisine, tek teşkilat kanun tasarısı ile yeni bir görünüş kazandırılmaya çalışılmaktaydı.⁴⁰⁰

Türkiye'nin Petrol faaliyetlerinin gelişmesi için petrol işlerinin tek bir devlet otoritesinin idare veya denetimine bırakılması gerektiği fikri dönemin yetkililerince ifade edilmekteydi. Bu fikrin o dönemki dünya ülkelerinde uygulaması da mevcuttu. Batı ülkelerinin çoğunda petrol işleri tek bir devlet otoritesinin idare veya denetimine bırakılmış durumdaydı. Bu tek daire her ülkenin yapısına göre değişmekteydi. Örneğin: İtalya'da İktisat, Fransa'da Sanayi, İngiltere'de Enerji Bakanlığı petrol ve ürünleri konularının toplandığı yetkili dairelerdi. Türkiye'nin milli petrollerini himaye etme çalışmalarının dönemin dünya koşullarına da uygun bir girişim olabileceği dönemin uzmanlarca ifade edildi. Çeşitli ülkeler milli petrollerini himaye için girişimlerde bulunmaktaydı. Örneğin, Brezilya Devletine ait petrolerin değerlendirilmesi işi bir devlet kuruluşuna bırakıldı. Arjantin, bütün petrollerini devletleştirme çabasıdaydı. İtalya

⁴⁰⁰ Açıklan, a.g.m., s. 2; 1954 yılında (çeşitli cinsler için farklı olmakla beraber) ortalama olarak Türkiye tüketiminin yüzde 35'nin üstünde satış yapan Petrol Ofisinin bu oranı 1960'da yüzde 30'a ve 1962'de ise yüzde 25'e düştü.

petrol konusundaki devlet çıkarlarını devletin kontrolündeki bir kuruma bırakmaktaydı. Hatta ABD bile Amerika dâhilindeki ham petrolü dışardan gelen ham petrole (isterse Amerika vatandaşı olsun) tercih etme kararını almış durumdaydı. Bütün bu durumlar da göstermektedir ki, 1964 yılında Türkiye’de de hâkim duruma geçen ve Hükümetçe çıkarılan kararname ile uygulanmasına geçilen yerli ham petrol ve ürünlerinin korunması fikri dünyada uygulanmakta ve yapılmaktaydı. Bunların yanında inceleme ve onay aşamasında olan petrole ilgili kanun ve kararnamelerin bir an önce yürürlüğe konmaması konunun daha fazla çekişmeye sebep olacağı endişesi de hâkimdi. Ayrıca devletin Milli Petrol mevzuunda ilan edilmiş olan görüşünün aksini senelerce savunmuş personelle bu işin uygulanamayacağı da bir gerçektir. Bundan dolayı, bu önemli konunun çözümü için aynı düşünceyi taşıyan personelin gerekliliği ve yetiştirilmesi bir zorunluluktur. Bu tür personelin istihdam edilip yetkilendirilmeleri dönemin uzmanlarınca tavsiye edilmekteydi.⁴⁰¹

Aslında, Türk petrolünün gelişmemesinde birçok kesimin kendine göre menfaati vardı. 1963 yılı için Türkiye’nin ham petrol tüketimi 2,5 milyon tondu. Bunun yarım milyon tonu Türk petrolüdür. Geriye kalan iki milyon ham petrolün tonu İstanbul’a 15,37 dolar, Mersin’e 17,50 dolardan gelmekteydi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının son döneminde Türkiye’nin petrol ihtiyacının 5 milyon tona çıkması beklenmekteydi. Kalkınma Planının son döneminde Türk petrolünün üretim miktarının 2 milyon tonun üstüne yükselmesi beklenmekteydi. Yani, ham petrol ihtiyacının yarısı yerli kaynaklardan karşılanacaktı. Bu durum ise yabancı şirketler için yılda 80 milyon dolarlık bir piyasa kaybı demektir. Ancak bunun için Türk petrolünün iyi dağıtılması, satılması lâzımdır. Fakat 1963 yılına bile eldeki mevcut stoklarla girilmesi hedefleri riske atmaktaydı.⁴⁰²

⁴⁰¹ Paragraftaki bilgi için bkz. Ayhan Açıkalın, “Türkiye’de Milli Petrol cereyanı (3)”, *Ulus*, 29 Mart 1964, s. 2.

⁴⁰² “Yurtta Olup Bitenler”, *Akis*, C. XXVII, S. 446, 12 Ocak 1963, s. 18.

Yerli petrolün himayesi fikrinin hükümet ve yargı organlarınca kabulüne rağmen uygulanmasında daha doğrusu verilmiş olan kararları uygulayacak idare kademelerinin zaman zaman bundan saptığı ve güçlükler çıkararak konunun kesin bir şekilde çözümüne bir türlü imkân vermemesi ciddi bir problemdi. Uygulamaların arzu edilen şekilde devamını sağlamak için hükümetçe milli petrol konusundaki görüşün resmen ilan edilerek bütün idare kademelerine kesin bir talimat verilmesi zaruri bir hal almaktaydı. Petrol Kanunu'nun maddelerinin milli menfaatlere uygun olarak uygulanması düşüncesi dönemin uzmanlarındaki hâkim görüştü.

SONUÇ

Bu yüksek lisans tez çalışması, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1963-1968) uygulanmasıyla başlayan planlı kalkınma ekonomisi döneminde, maden, petrol, doğal gaz ve enerji alanlarındaki politikaların yeni bir bakanlık kurulmasıyla farklı atılımlar gerçekleştirme yoluna gidilmesini incelemektedir. Bu kapsamda enerji ve madencilik sektörlerinin idaresini tek elde toplamak amacıyla Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) kuruldu. 25 Aralık 1963'te ETKB'nin kurulmasıyla Arif Hüdai Oral, ETKB'nin ilk bakanı oldu ve 22 Şubat 1965 tarihine kadar görev yaptı. Tez, enerji politikalarının genel aktarımının yanında, bu konu ekseninde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin gerek iç siyasal atmosferine gerekse dış ülkelerle olan münasebetlerine yansımalarını da içermektedir.

Türkiye'de 1963 yılında başlayan planlı kalkınma ekonomisi dönemine geçiş öncesinde Türkiye önemli siyasi olaylara sahne oldu. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonraki ilk demokratik seçimler, 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleşti. Seçim sonucunda, hiçbir siyasi parti çoğunluğu elde edemedi. Böylece 26. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, AP ve CHP'nin katılımı, YTP ve CKMP'nin ise dışarıdan desteğiyle koalisyon şeklinde kuruldu. Başbakanlığını İsmet İnönü'nün yaptığı bu hükümet, Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetiydi. Hükümet 2 Aralık 1961 günü güvenoyu alarak göreve başladı. Adalet Partisi'nin ekonominin liberalleştirilmesi ve yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasını gibi istekleri sonucunda CHP ve AP arasında kısa sürede anlaşmazlıklar baş gösterdi ve Başbakan İnönü 30 Mayıs 1962 tarihinde istifa etti. İsmet İnönü, CHP, YTP ve CKMP'nin katılımıyla ikinci koalisyon hükümetini kurdu. Bu hükümet döneminde, 1961 Anayasası'nın devlete verdiği hedefler arasında olan "kalkınma planları hazırlığı ve uygulaması" ilk kez gerçekleşti. YTP ve CKMP'nin Hükümetten çekilmesiyle koalisyon hükümeti çöktü. 25 Aralık 1963 tarihinde, İsmet İnönü başkanlığında, üçüncü koalisyon hükümeti kuruldu. Onuncu İnönü hükümeti olarak da adlandırılacak bu hükümetin özelliği azınlık hükümeti olmasıydı. Üçüncü koalisyon

hükümeti döneminde, enerji ve madencilik politikaları açısından bir gelişme gerçekleşti. Bu gelişme, uzun yıllardır üzerinde tartışılan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın 25 Aralık 1963 tarihinde kurulmasıydı.

Yeni kurulan ETKB'nin ilgileneceği faaliyet ve işlerin önemli bir kısmıyla önceden Sanayi Bakanlığı ilgilenmekteydi. Fakat Sanayi Bakanlığı'nın enerji konularında kendisinden bekleneni yapamaması üzerine bünyesinden çıkarılacak olan yeni bir bakanlık konusu gündeme geldi. Bu bağlamda, Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi'nin ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı tavsiyeleri neticesinde oluşturulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı da kendisinden beklenen verimi tez çalışmasının incelediği dönemde veremedi. Öncelikle Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi enerji alanına dair detaylı bir inceleme yapmamaktaydı. Bundan dolayı da kurulacak olan Enerji Bakanlığı'nın teşkilatına dair tavsiyelerde bulunması bazı problemlere yol açmaktaydı. ETKB'nin kuruluş kanunundan yoksun olarak ve teşkilâtının henüz meydana çıkmadan, hatta bakanlık çatısı altına toplanacak dairelerin bile hangileri olduğu kesinleşmeden kurulması, bakanlığın enerji politikaları üretmek yerine kuruluş faaliyetleriyle ilgilenmesine neden oldu. ETKB'nin ilk bakanın görev süresi boyunca bakanlık kuruluş kanununun yasallaşmaması da sorunlara sebep oldu. Kuruluş kanununun gecikmesinden dolayı ETKB ayrı bütçeye sahip olamamasının yanında, bakanın kendisine devredilen kurum ve kuruluşlar ile sağlıklı çalışma yürütmesini de engellemekteydi. İlerleyen zamanlarda, ETKB kuruluş kanunu, Devlet Planlama Teşkilatı'nda "kurulan devlet teşkilâtının yeniden organizasyonu kurulunun" engeline takıldı. DPT, kuruluş kanunun yeni baştan ve farklı bir görüşe göre hazırlanması gerekçesiyle, hazırlanan taslağı reddetti.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanacak daireler ve kuruluşlar, 7 Şubat 1964'te belli oldu ve ETKB fiilen ortaya çıktı. Ancak, DSİ gibi bazı dairelerin bağlı olduğu bakanların, yüksek bütçeli kurum ve kuruluşları devretmekte isteksiz davranmalarından dolayı kurumların devri için bizzat Başbakan İnönü otoritesini ve 4951 sayılı kanunla sahip olduğu

yetkisini kullanması gerekti. Yaşanan bu durum enerji politikaları için reform olması beklenen bakanlığın henüz ilk kuruluş aşamalarında yaşadığı bürokratik problemlerin çalışma verimine nasıl etki edeceğini göstermekteydi. Ayrıca, devredilen kurumlardan bazıları ilgilendiği işler sebebiyle ETKB'nin faaliyet alanına girmemekteydi. Örneğin, tarım sektöründe sulama, drenaj tesisleri ve taşkın önleme faaliyetleri ile köylere sağlanacak içme suyu tesislerinin inşa işi ETKB'ye devredilmekteydi. Bu durumun sebebi ilgili kanuna göre bu işlerin üstlenicisi Devlet Su İşleri genel müdürlüğü olmasıydı. 20. yüzyıl şartlarında ekonomisi ve sanayisi gelişme aşamasında olan Türkiye için sanayisine ve nüfusuna ihtiyacı olan enerjiyi sağlamak ETKB'nin öncelikli görevi olmalıydı. Fakat ETKB'ye devredilen kurumlardan dolayı, bakanlığın sulama veya içme suyu gibi konularla ilgilenmesi kendisini bekleyen ciddi vazifeleri ihmal etmesi demektir. Ayrıca, yeni kurulan Enerji Bakanlığı'ndan kendisine yeni devredilen kurumların tekrar başka bir bakanlığa devri istekleri gelmekteydi. Örneğin, Köy İçme Suları ve Köy Elektrifikasyonu Etüd Daireleri, Köy İşleri Bakanlığı tarafından istenmekteydi. Bu durum ETKB'ye devredilen kurumların ciddi bir etüd ve çalışmadan geçirilmeden devredildiğini göstermekteydi.

Başbakan İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'in yönetiminde olan haftalık siyaset dergisi *Akis*'te Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanına yönelik eleştiri yazıları çıkması, bakanlığın mevcut durumuna karşı parti içinden de rahatsızlıkların olduğunu göstermekteydi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndaki memurların durumunu eleştiren *Akis* dergisi bu durumdan bakanı sorumlu tutmaktaydı. *Akis*'in iddiasına göre, CHP parti teşkilatı Arif Hüdai Oral'ı ETKB'yi yönetecek yeterlilikte görmemekteydi. Söz konusu bakanın herhangi bir aksaklık ya da usulsüzlük göstermediği takdir edilmesinin yanında kendisinin bakanlık açısında önemli bir varlık göstermediği de iddia edilmekteydi.

BBYKP'de Türkiye'de var olan enerji potansiyelinden faydalanmak için hem yeni enerji santrallerinin inşa edilmesi hem de mevcut santrallerin kapasitesinin artırılmasına önem

verilmekteydi. Kalkınma Planında da yer almış olan baraj ve santraller inşası ve genişletilmesi konusu o dönemki enerji politikalarında dikkate değer bir şekilde yer almaktaydı. Finansman yetersizliği ve yetişmiş teknik kadro ihtiyacı, baraj ve santrallerin inşasında karşılaşılan problemlerden bazılarıydı. Finansman konusu dış ülke ve kuruluşlardan elde edilen kredi ve hibeler yoluyla çözülmeye çalışıldı. Uluslararası Para Fonu ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı gibi yabancı kuruluşların temsilcileri BBYKP'nin finansmanı için Türkiye'yi ziyaret etmekteydiler. Türkiye'deki yöneticilerin beklentisi, mali ve para alanlarında gerçekleştirilen planlamaların yabancı heyetler üzerinde olumlu etki bırakması yönündeydi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planın Türk Hükümeti için, dış yardım görüşmelerinde avantaj olarak kullanılması gibi bir rolü de vardı. Türkiye'nin dış yardım talepleri sürekli kalkınma planına geliyordu. Plan bir bakıma dış yardım sağlama aracı olarak kullanılmaktaydı. Türkiye'nin kalkınması da geniş çapta dış yardımlara dayandırıldığı için, birçok konunun detaylı olarak ele alınamaması pahasına Hükümet, Kalkınma Planın bir an önce tamamlanmasını istiyordu.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülen sanayi tesislerinin kurulup gelişebilmesinin şartı olan elektriğin üretilmesinin yanında her yıl %12 ile 15 arasında artan enerji taleplerinin kurulacak yeni santrallerle karşılanması gerekmektedir. Enerji ihtiyacının karşılanması için çözüm olarak görülen Keban Barajı için dış piyasadan bir türlü finansman sağlanamamaktaydı. Her müracaatta finansmanı yapması mümkün devletlerin temsilcileri yeni yeni şartların yerine getirilmesini veya yeni bazı etütlerin bitirilmesini istemekteydi fakat projenin finansmanı karşılanamamaktaydı. Kuzeybatı Anadolu elektrik şebekesini besleyecek santrallardan en büyüğü olan Çiçeroz/ Gökçekaya barajı ise beklenenden tam iki yıl sonra ancak ihaleye çıkarılabildi. Yine Kuzeybatıyı besleyecek olan santrallardan Kesik köprü'nün inşaatı tam anlamıyla verem olmuş durumdadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın en büyük yatırımları yapmakla görevli dairesi olan Devlet Su İşleri'nin ele aldığı çoğu projede problemler yaşamasına rağmen kadrolarının sürekli arttırılması eleştiri konusu olmaktaydı. Ayrıca, DSİ

büyük ölçekli etüd ve proje çalışmaları yaptığı iddiasıyla Maliye Komisyonu'ndan milyarlık bütçeler almaktaydı. Fakat DSİ kurulduğundan beri etüd ve proje çalışmalarına harcadığı fon yapılması gereken işler arasında %5 ile %10 arasındaydı.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, ekonomik ve siyasal bunalım yıllarını takip eden bir dönemde kurulmuş bir bakanlık oldu. Bakanlık, BBYKP'nin de etkisiyle dengeli olmakla beraber kararlı enerji ve maden politikaları geliştirme yaklaşımını benimsemekteydi. Enerji sektörüne yönelik yatırım ve üretim hedefleri belirlendi. Fakat reformcu iddialarla kurulan üçüncü koalisyonun iddialı bakanlıklarında olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kendisinden beklenen verimi göstermedi. Bu durumun sebepleri arasında teknik yetersizlikler ve finansman problemleri sayılabileceği gibi o dönemki bürokratik hatalar da etkiliydi. Enerji Bakanlığının kuruluş amaçlarında birisi de bürokratlar arasında yaşanan makam ele geçirme çabalarının düzene sokulmasıydı. ETKB'ye bağlanan kurum ve kuruluşlar, o dönemdeki Türkiye'de mevcut işletmelerin neredeyse yarısına yakın bir büyüklükte yatırımı ve insan gücünü yönetmekteydi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kendine bağlı çok çeşitli ve uğraştıkları konular yönünden farklı kurumlar arasında sadece bir "koordinatör" görevi yapmaktan öteye geçemedi. Bu durumun sebebi, yeni bir teşkilât oluşturmanın uzun zaman alması ve bu yüzden işlerin belirli bir süre durması tehlikesinin bile bulunmasıydı. Ayrıca, ETKB'den önce enerji alanı ile alakalı işlerin çoğuyla ilgilenen Sanayi Bakanlığı içindeki enerji ile alakalı kuruluşların birbirleriyle yaşadıkları çekişmeler sonucunda ortaya çıkan sorunların yanında yanlış yapılan işlerle, zaman ve para kaybına ve daha önemlisi teknik personel gücünün tam anlamıyla israfına sebep oldular. Bu problemlerden sorumlu kişilerin yeni bakanlık bünyesinde önemli mevkilere gelmeleri veya ellerinde bulunan böyle mevkileri bundan sonra da bırakmamaları yeni bakanlığın çalışmasını olumsuz etkilemekteydi. Kalkınma Planı'nda iktisadi gelişme için hangi enerji kaynaklarına dayanılması gerektiğini dair bir enerji politikası da yoktu. Bütün aksaklıklar ve eksikliklerin yanında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının

ilk dönemi olan 1963-1965 yılları arasında belirlenen hedeflerin tümüne ulaşamamasına rağmen, bu dönem Türkiye'nin enerji ve madencilik çabaları açısından bir dönüm noktası oldu.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Toplantı 3, C. 28 (27 Şubat 1964); Toplantı 4, C. 41
(27 Mayıs 1965)

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem 1, Toplantı 3, C.18 (8 Şubat 1964); Toplantı 4,
C. 24 (1 Şubat 1965)

Resmî gazete

Sayı: 3036, 24.06.1935

Sayı: 11531, 15.10.1963

Sayı: 11600, 07.01.1964

Sayı: 11645, 02.03.1964

Sayı: 35706, 31.08.1964

Sayı: 11794, 31.08.1964

Sayı: 11865, 25.11.1964

Sayı: 12216, 02.02.1966

Kitaplar

ACAR, Çağdaş- BÜLBÜL, Sevtaç- GÜMRAH, Fevzi – METİN, Çiğdem – PARLAKTUNA, Mahmut; *Petrol ve Doğal gaz*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2011.

AVCIOĞLU, Doğan; *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1996.

AYDIN, Levent; *Enerji Ekonomisi ve Politikaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016.

AYDIN, Suavi- TAŞKIN, Yüksel; *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim, İstanbul 2016.

BİRESSELİOĞLU, Mehmet Efe (ed.); *Enerji Güvenliği Perspektifinden Türkiye'ye Bakış*, Enerji Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2015.

BORATAV, Korkut; *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2016.

DÜNDAR, Durmuş (der.); *Enerji Güvenliği Dünya ve Türkiye*, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2010.

KAVCIOĞLU, Şahap; *Enerji Sektöründe Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2015.

KAYNAR, Mete Kaan (haz.); *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, İletişim, İstanbul 2017.

KURTOĞLU, Ramazan; *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, Destek Yayınları, İstanbul 2017.

KILINÇ SAVRUL, Burcu; *Enerji Ekonomisi: Türkiye'nin Enerji Sektörü ve Alternatif Enerji Kaynakları*, Dora Yayınevi, Çanakkale 2016.

TOPALOĞLU, İhsan; *Petrolcülüğün Bağımsızlık Ateşi*, Petrol-İş Sendikası, Kigem Yayınevi, Ankara 1998.

YAVUZ TİFTİKÇİGİL, Burcu- YESEVİ, Çağla Gül; *Türkiye'nin Enerji Görünümü Stratejiler ve İlişkiler*, Derin Yayınları, İstanbul 2015.

YARMAN, Tolga; *Enerji Kaynakları*, Okan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Makaleler

AÇIKALIN, Ayhan; *Türkiye'de Milli Petrol Cereyanı (1)*, **Ulus**, 27 Mart 1964 s. 2.

Türkiye'de Milli Petrol Cereyanı (2), **Ulus**, 28 Mart 1964 s. 2.

Türkiye'de Milli Petrol Cereyanı (3), **Ulus**, 29 Mart 1964 s. 2.

AREN, Sadun; *Devletçilik*, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 2, 27 Aralık 1961, s. 16.

Devletçilik, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 3, 3 Ocak 1962, s. 17.

Devletçilik, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 4, 10 Ocak 1962, s. 17.

AKSOY, Muammer; *Milli Petrol Davamız*, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 96, 29 Ocak 1965, s. 10.

ATALAY, Mesut; *Türkiye'nin Petrol Arama Politikası*, Dünya Enerji Kongresi Türkiye Milli Komitesi, **Türkiye 12. Enerji Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kasım 2012, s. 1-9.

BEKİŞOĞLU, Kıraç Ali; *Türkiye'nin Maden Politikası Hakkında Görüşler Temenniler*, **Madencilik Dergisi**, C. 6, S. 4, Kasım 1967, s. 233-239.

DEMİR, Ahmet; *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Enerji Politikaları*, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, S. 1, Ankara 1980, s. 107-127.

ÇAVDAR, Tevfik; *Türkiye'de Enerji*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 690-699.

HAYKIR, Yavuz – DEMİR, Özkan; *6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası*, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 41, Bahar 2017, s. 251-269.

TÜRKOĞLU, Gültekin; *Çukurova Elektrik Türk Anonim Şirketi (ÇEAŞ)*, **Elektrik Mühendisliği**, S. 419, Eylül 2003, s. 62-65.

ULUATAM, Ela; *Türkiye'de Hidroelektrik Politikaları ve Yatırımlarına Bakış*, **TOBB Ekonomik Forum Dergisi**, Aralık 2011, s. 62-73.

İLHAN, E; *Türkiye Linyit Yataklarının Jeolojisi Hakkında*, **Madencilik Dergisi**, C. 1, S.4, Ağustos 1961, s. 227-234.

KOÇOĞLU, Yaşar; *Elektrik Sektöründe Özelleştirme*, **Elektrik Mühendisliği**, S. 392, Eylül 1992, s. 169-171.

MONRAY, J.A.V.; *Türkiye'nin Yakacak Odun Problemini Halletmek İçin Teklifler*, **Madencilik Dergisi**, C. 2, S. 6, Şubat 1962, s. 383-387.

Mutuk, Mahmut Rasim; *Türkiye Petrol Hamlesi ve Dünya Petrol Durumu*, **MTA Dergisi**, S. 44, 1953, s. 2.

GÖKSU Ekrem; *Türkiye'nin Enerji Kaynakları: Petrol, Enerji ve Petrol Sorunumuz Semineri*, İstanbul Ticaret Odası, Seminerler Dizisi No: 4, Nisan 1979, s. 45.

ÖZDİNGİŞ, Vicdan; *Osmanlı Devrinde Madenler ve Madenlerin İşletilmesi*, **Madencilik Bülteni**, S. 67, Ocak 2004, s. 41-42.

ÖNGÜN, Korkut; *Türkiye Elektrik Kurumu*, **Elektrik Mühendisliği**, S. 89, Mayıs 1964, s. 14-21.

SERDAR, Ahmet; *Elektrik Üretiminde İthal Doğal Gaz Mı, Yerli Linyit mi?*, **Madencilik Bülteni**, S. 63, Haziran 2002, s. 11-13.

SOYSAL, İlhami; *Madenlerimiz Açık Arttırmada*, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 90, 18 Aralık 1964, s. 5.

SOYSAL, Mümtaz; *Petroldeki Fitiller*, **Yön Dergisi**, C. 1, S. 16, 4 Nisan 1962, s. 9.

Bu Petrol Bizim, **Yön Dergisi**, C. 3, S. 91, 25 Aralık 1964, s. 8.

ŞENGÜLER, İlker; *Sürdürülebilir Enerji ve Linyit Kaynaklarımız*, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, **Türkiye 10. Enerji Kongresi Bildiriler Kitabı**, İstanbul 2004, s. 25-31.

YARMAN, Tolga; *Enerji/ Enerji ve Türkiye*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 699-722.

YORULMAZ, Şerife; *Türkiye 'de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)*,

Türkiye 16. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi, Zonguldak 1998, s. 283-298.

ZERENLER, Muammer; *Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri*, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S. 5, 2003, s. 187-214.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Kuruluşu İle İlgili Bazı Düşünceler ve Faaliyetleri, **Elektrik Mühendisliği**, S. 89, Mayıs 1964, s. 35-36.

Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ), **Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni**, S. 96/4, Ekim 1996, s. 18-20.

Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi: Bildiriler, **Türkiye Petrol Jeologları Derneği**, Alkan Matbaası, Ocak 1976, s. 25.

Elektrik Sektöründe Özelleştirme ve Çukurova Elektrik A. Ş., **Elektrik Mühendisliği**, S. 392, Eylül 1992, s. 166-168.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının Kuruluş ve Faaliyetleri”, **Elektrik Mühendisliği**, S. 95, Kasım 1964, s. 38-41.

İzmit Tüpraş Rafinerisi (İPRAŞ), **Türkiye Mühendislik Haberleri**, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, S. 442-443, Şubat-Mart 2006, Ankara, s. 127.

Plân Uygulamasından Haberler, **Elektrik Mühendisliği**, S. 96, Aralık 1964, s. 49-50.

Yurdumuzdan Haberler, Elektrik Mühendisliği, S. 92, Ağustos 1964, s. 33-36.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Ulus

Vatan

Dergiler

Akis

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Elektrik Mühendisliği Dergisi

Madencilik Dergisi

Madencilik Bülteni

MTA Dergisi

TOBB Ekonomik Forum Dergisi

Türkiye Mühendislik Haberleri

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi

Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni

Yön Dergisi

Tez

ÇAKMAKOĞLU, Melih Tolga. “Depremlerin Çevre Sorunları ve Bir Senaryo Uygulaması”,

Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara 2007.

EKLER LİSTESİ

EK-1: Petrol aramalarıyla alakalı Enerji Bakanının bir açıklaması

EK-2: Başbakan İsmet İnönü'nün elektrik enerjisi üretimine dair elektrik mühendisleri kongresinde yaptığı konuşma

EK-3: 1963 ve 1964 yıllarındaki Uygulama Programlarında enerji ve maden sektörlerine yönelik öngörülen yatırımlar ve bunların gerçekleşmesi

EK-4: BBYKP'de öngörülen elektrik enerjisi üretim hedeflerinin, Bakanlığını kuruluş yılları olan 1963 ve 1964 yılları Uygulama Programlarında gerçekleşmesi

EK-5: Amerika Birleşik Devletlerinin, Keban Barajı projesine yönelik yapacağı yardım ile alakalı gazete haberi

EK-6: BBYKP'deki enerji üretim tesislerinin belirlenen bitiş tarihleri ile beraber ertelenme tarihleri

EK-7: Yüksek Planlama Kurulunda, Keban Barajı Projesi'nin görüşülmeye başlaması ile ilgili haber

EK-8: Planlı dönem başlangıcındaki elektrik enerjisi kullanımı ve bunun artış oranı

EK-9: 1963-1964 dönemi içinde Kalkınma Planı ve Yıllık Uygulama Programı dönemlerinde ilave edilen enerji iletim hatlarının özellikleri ve uzunlukları

EK-10: 1963-1964 yıllarındaki madencilik sektörü yatırımlarının Program hedefleri ve bunların gerçekleşmesi durumu

EK-11: 1963-1964 yılları Uygulama Programlarında öngörülen ve gerçekleşen petrol sektörüne yönelik kamu ve özel sektör yatırım rakamlarını (bin TL olarak)

EK-12: 1962- 1964 yılları arasında hükümetçe öngörülen ham petrol ve petrol ürünlerine olan tahmini talep rakamları ve bu talep tahminlerinin gerçekleşmesi (bin ton olarak)

EK-13: Uygulama Programlarında petrol sanayisi ürünlerinin kompozisyonuna yönelik öngörülen talep tahminleri ve bu tahminlerin gerçekleşmesi

EK-14: Rafinerilerin ham petrol işleme kapasiteleri ve bunun kullanımı

EK-15: 1962-1964 yılları arasında ham petrol ve petrol ürünlerine yönelik tüketim miktarları ve bu miktarların artış hızı

EK-16: 1962-1964 yılları arasında ham petrol ve petrol ürünleri üretimi (ton cinsinden) ve bu üretimin artış hızı kompozisyonu

EK-17: Çelikli 2, kuyusundan çıkan petrole dair haber

EK-18: Petrol sanayiinin 1963 ve 1964 yılları stok hareketleri

EK-19: Enerji Bakanı Arif Hüdai Oral ile alakalı bir haber

EK-20: Fırat Havzasında inşa edilmesi planlanan barajlara dair haber

EK-21: Türkiye'nin 1962 yılı petrol istihsal, ithal, rafinaj, istihlak ve ihraç durumu (Ton)

EK-22: Siirt'deki petrol aramalarına dair haber

EK-23: Keban Barajı projesinin dış finansmanı ile alakalı bir haber

EK-24: Maden üretimi ile alakalı bir haber

EK-25: Maden üretimi ile alakalı bir haber

EKLER

EK-1: Petrol aramalarıyla alakalı Enerji Bakanının bir açıklaması

Kaynak: Vatan Gazetesi, 17 Aralık 1964

EK-2: Başbakan İsmet İnönü'nün elektrik enerjisi üretimine dair elektrik mühendisleri kongresinde yaptığı konuşma

Elektrik mühendisleri kongresinde

İnönü "Maliyet pahalı, kalite düşük oluyor,,

Başbakan elektrik sanayii sergisinin açılışında bulundu

Ankara 9, (Cumhuriyet Bürosu)
— Elektrik Mühendisleri Odasının ikinci teknik kongresinin açılış töreninde bir konuşma yapan Başbakan İsmet İnönü: «Bazı maliyet yüksek, kalite düşük oluyor. Bu hastalık devam ederse kalkınma beklenen seviyede olmayacaktır» demiştir.

Kongrenin açılışından sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin salonlarında sergilenen elektrik makine, cihaz ve malzemesi imalat sanayii sergisi gezilmiştir. Sergide teşhir edilen Türk işçisi ve teknisyenleri tarafından imâl edilen malzemeler büyük takdir toplamıştır. Bu sergiyi de Başbakan İnönü kısa

— Devamı Sa. 7, 8, 4 da —

Bir mebus, yurt dışına giden doktorlarımızın idam edilmesini istedi

ANKARA (HA) — Sağlık Bakanlığı 1965 yılı bütçesinin bir kısmında emsalatların YTP'de Mehmet Ali Demirel'in yurt dışına giden doktorların idam edilmesini istemesi üzerine, sağlık bakanlığına yazılan mektuplarda da bu mebusun idam edilmesini istemesi, CHP'nin Milli Sanayileşme Bakanlığı ile ilgili olarak da doktorların yurt dışına giden

— BU FENA DEĞİL, PEKİ; YURDUN MEMEK İÇİN UĞRAŞAN MEBUS

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ocak 1965

EK-3: 1963 ve 1964 yıllarındaki Uygulama Programlarında enerji ve maden sektörlerine yönelik öngörülen yatırımlar ve bunların gerçekleşmesi

	Program Hedefleri			Gerçekleşme			(Milyon T. L.) (1961 Fiyatlarıyla) Program hedeflerinin % olarak gerçekleşmesi		
	1963	1964	1963 + 1964	1963	1964	1963 + 1964	1963	1964	1963 + 1964
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Kamu sektörü	502,9	790,1	1 293,0	385,3	565,9	951,2	76,6	71,6	73,6
Özel sektör	20,0	45,1	65,0	3,7	27,1	30,8	18,5	60,2	47,3
TOPLAM	522,9	835,2	1 358,0	389,0	593,0	982,0	74,3	71,0	72,3

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-4: BBYKP’de öngörülen elektrik enerjisi üretim hedeflerinin, Bakanlığın kuruluş yılları olan 1963 ve 1964 yılları Uygulama Programlarında gerçekleşmesi

	Program Hedefleri			Gerçekleşme			(GWE) Program hedeflerinin % olarak gerçekleşmesi			
	1962	1963	1964	1963	1964	1964	1963	1964	1964	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
Ana Mallar	3 560	4 011	4 530	8 541	3 983	4 435	8 418	99	98	98,6

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat Ekim 1966/12216

EK-5: Amerika Birleşik Devletlerinin, Keban Barajı projesine yönelik yapacağı

yardım ile alakalı gazete haberi

Amerika Keban Barajı için 150 bin dolar verdi

Bakanlar Kurulu Dış Finansmanı ile ilgili meseleleri görüştü

ANKARA, 5

AMERİKAN hükümeti, Keban Barajı inşaatı için daha tamamlanması istediği konusunda, bu iş için AID tarafından 150 bin dolarlık bir tahsis yapılmıştır.

Battelle Memorial Enstitüsü adındaki Amerikan firması bu etüdü yapmak için görevlendirilmiş ve enstitü adına memleketimize gelen beş kişilik heyet üyelerinden ikisi ilgili resmi makamlarla temaslara geçmiştir.

Heyet üyeleri bu arada Kebana giderek altı hafta sürecek olan

(Sonu Sayfa 5 Sü. 1 de)

Naim TİRALİ

Kongresinin tarihi yaklaşıktır. İncelemesi de hızlanmaktadır. Üspala'nın ölümünden sonra, Başkan Vekilliğine, Sayın Dr.

Kaynak: Vatan Gazetesi, 5 Kasım 1964

EK-6: BBYKP'deki enerji üretim tesislerinin belirlenen bitiş tarihleri ile beraber ertelenme tarihleri

	Karakteristik	Plâna Göre Bitim Tarihi	Muhtemel Bitim Tarihi
Kesikköprü	76 MW	1964	1966
Ambarlı	220 MW	1965	1966
Sarıyar	80 MW	1965	1966
Mersin - Termik	50 MW	1965	1967
Gökcekaya	300 MW	1967	1969
Kovada	48 MW	1966	1968
Kadıncık	80 MW	1967	1969
Keban	620 MW	1969	1970

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-7: Yüksek Planlama Kurulunda, Keban Barajı Projesi'nin görüşülmeye başlanmasıyla ilgili haber

**Yüksek Plânlama Kurulunda Keban Barajı
Projesi dün den itibaren görüşülmeğe başlandı**

inönü Keban için 3 nal bulundu dedi

ANKARA, Özet

YORUM
PERSONEL KANUNU

Türkiye'de devlet dairesine işi düşüp de, bu işi sonuçlanmaya kadar çektiklerinden şikâyet etmeyen yoktur. Buna karşılık, devlet memurları içinde de halinden şikâyet etmeyen, yerinden ve durumundan memnun olan da hemen hemen yoktur. Şikâyetler karşılıklı olarak devam eder durur. Bu şikâyetlere bir son verebilmek, bürokrasiye bir set çekebilmek için, şimdiye kadar çok çare aranmış, ama bu, bir türlü sağlanamamıştır. Bunun içindir ki şimdi bütün

EĞİN GİTTİ — Dün İngiltereye giden Dışişleri Bakanı Feridun Celal Erkin, Yeşilköy Hava Alanından geçiş ve Kıbrıs'taki sorunla ilgili olarak «Kendi edilecek bir durum yok. Bitirilmiş

Yüksek Plânlama Kurulunda dün Keban projesinin görüşülmesine başlanmıştır, eksperlerin dış finansmanın karşılanması üzere olduğuna bildirilmesine çok memnun olan İnönü «Üç nal bulundu, şimdi bir nal kaldı» demiştir.

Dünkü Yüksek Plânlama Kurulunda Keban Projesinin şimdiye kadar geçirdiği safhalar, bundan sonra yapılacak işler ve devletin gireceği masraflar hakkında, Devlet Plânlama Kurulu uzmanlarıyla geniş bilgi verilmiştir. İnönü, bundan sonra tek mesele olan barajın iş-tensileri için bulunulan finansmanın temini olduğunu bildirmiştir.

Uzmanlar verdikleri bildiğe, barajın işletmeye açılmasıyla E-lâzım 106 köyü ile Şeker Fabrikası ve Demiryollarının su altında kalacağını, bunların başka yerlere nakli için 6 milyar liraya ihtiyaç olduğunu açıklamışlardır. Bu açıklama sırasında İnönü uzmanın sözünü keserek (Devamı Sa. 7 S. 6 da)

Terfi yeni

Kaynak: Akşam Gazetesi, 14 Ocak 1965

EK-8: Planlı dönem başlangıcındaki elektrik enerjisi kullanımı ve bunun artış oranı

	Ev ve Tic.	%	Resmî Daire	%	Sokak	%	Sanayi	%	Toplam	%
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1962	529 063	17,3	122 442	4,0	86 515	2,8	2 321 274	75,9	3 059 274	100
1963	622 178	18,2	143 570	4,2	93 017	2,7	2 547 895	74,9	3 406 660	100
1964 (M)	682 000	18,2	160 000	4,1	100 000	2,7	2 808 000	75,0	3 750 000	100
1965 (T)	750 000	18,0	180 000	4,3	108 000	2,7	3 132 000	75,1	4 170 000	100

(M) Son geçici rakamlar

(T) İlk tahmin

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-9: 1963-1964 dönemi içinde Kalkınma Planı ve Yıllık Uygulama Programı
dönemlerinde ilave edilen enerji iletim hatlarının özellikleri ve uzunlukları

Yıllar	154 KV	66 KV	33 KV	(Km.) 313-15 KV
1962	2 236,8	1 024,0	804,0	603,6
1963	2 568,0	1 121,4	924,2	717,1
1964	2 783,1	1 519,4	1 274,5	812,6

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-10: 1963-1964 yıllarındaki madencilik sektörü yatırımlarının Program hedefleri ve bunların gerçekleşmesi durumu

	PROGRAM			GERÇEKLEŞME			(1961 fiyatlarıyla) Programın %'sı olarak gerçekleşme		
	1963 (1)	1964 (2)	1963+1964 (3)	1963 (4)	1964 (5)	1963+1964 (6)	1963 (7)	1964 (8)	1963+1964 (9)
Kamu sektörü	251 144	248 942	500 086	205 817	168 548	374 365	82	68	75
Özel sektör	5 000	47 892	52 892	4 686	36 124	40 810	94	75	77
TOPLAM	256 144	296 834	552 978	210 503	204 672	415 175	82	69	75

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-11: 1963-1964 yılları Uygulama Programlarında öngörülen ve gerçekleşen petrol sektörüne yönelik kamu ve özel sektör yatırım rakamlarını (bin TL olarak)

Yatırımlar	Program hedeflerinin yüzdesi olarak gerçekleşme								
	1963	1964	1963+1964	1963	1964	1963+1964	1963	1964	1963+1964
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Özel sektör	100 000	181 992	281 992	74 976 (a)	171 588 (a)	246 384	75,0	94,3	87,3
Kamu sektörü	118 000	238 219	354 219	98 031	140 251	238 282	84,5	58,9	67,2
TOPLAM	216 000	420 211	636 211	173 007	311 839	489 666	80,1	74,2	76,1

NOT : (a) 1963 ve 1964 Yılında özel arama ve tasfiye şirketlerince yurda gösterilen yabancı sermaye toplamıdır.

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-12: 1962- 1964 yılları arasında hükümetçe öngörülen ham petrol ve petrol ürünlerine olan tahmini talep rakamları ve bu talep tahminlerinin gerçekleşmesi (bin ton olarak)

	1962 Tüketim	Program talep tahminleri			Gerçekleşme			Talebin program tahminlerinin % olarak gerçekleşmesi		
		1963	1964	1963+1964	1963	1964	1963+1964	1963	1964	1963+1964
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
İşlenecek ham petrol										
İç	2 886,8	3 630,4	4 183,0	7 813,4	3 615,8	4 355,5	7 971,3	99,6	104,1	102,0
Dış	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
TOPLAM	2 886,8	3 630,4	4 183,0	7 813,4	3 615,8	4 355,5	7 971,3	—	104,1	102,0
BP.										
İç	1,7	..	10,0	..	8,8	21,5	30,3
Dış	3,8	2,9	1,7	4,6
TOPLAM	5,5	..	10,0	..	11,7	23,2	34,9	..	232,0	..
Benzin										
İç	510,5	545,7	707,0	1 252,7	545,7	633,2	1 178,9	100,0	89,5	94,1
Dış	—	—	—	—	21,0	—	21,0	—	—	—
TOPLAM	510,5	545,7	707,0	1 252,7	566,7	633,2	1 199,9	103,8	89,5	95,8
Gazyağı										
İç	397,9	424,7	490,0	914,7	449,1	463,6	912,7	105,7	94,6	99,8
Dış	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
TOPLAM	397,9	424,7	490,0	914,7	449,1	463,6	912,7	105,7	94,6	99,8
Motorin										
İç	737,7	784,5	949,0	1 733,5	875,5	1 039,4	1 914,9	111,6	109,5	110,4
Dış	0,3	21,4	15,1	36,5
TOPLAM	738,0	896,9	1 054,5	1 951,4
Fuel-Oil										
İç	421,8	500,0	801,5	1 301,5	578,7	869,7	1 448,4	115,7	108,5	111,3
Dış	603,9	725,9	690,3	1 416,2
TOPLAM	1 025,7	1 304,6	1 560,0	2 864,6

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-13: Uygulama Programlarında petrol sanayisi ürünlerinin kompozisyonuna yönelik öngörülen talep tahminleri ve bu tahminlerin gerçekleşmesi

	Program				Gerçekleşme			
	1963		1964		1963		1964	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Benzin	683,3	20,0	756,0	19,7	541,1	16,7	633,9	16,3
Gazyağı	399,7	11,7	476,6	12,4	395,6	12,2	476,3	12,2
Motorin	784,5	23,1	939,0	24,4	879,7	27,1	1 089,9	28,0
Fuel-Oil	1 533,1	45,1	1 669,0	43,5	1 429,3	44,0	1 693,2	43,5
TOPLAM	3 400,6	100,0	3 840,6	100,0	3 245,7	100,0	3 893,3	100,0

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-14: Rafinerilerin ham petrol işleme kapasiteleri ve bunun kullanımı

	1962		1963		1964	
	Toplam	Kullanım %	Toplam	Kullanım %	Toplam	Kullanım %
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Batman	600	82,1	700	80,1	700	35,7
Mersin	3 200	45,5	3 200	64,2	3 200	81,1
İzmit	1 000	93,4	1 000	99,0	1 000	115,6
TOPLAM	4 800	60,0	4 900	73,7	4 900	88,8

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-15: 1962-1964 yılları arasında ham petrol ve petrol ürünlerine yönelik tüketim miktarları ve bu miktarların artış hızı

Ana Ürünler	1962	1963	% Artış	1964	% Artış
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
İşlenecek ham petrol	2 886,8	3 615,8	25,2	4 355,5	20,4
LPG	1,7	8,8	518,0	21,5	244,3
Benzin	510,5	545,7	6,8	633,2	16,0
Gazyağı	397,9	449,1	19	464,6	13,2
Motorin	737,7	875,5	13	1 039,4	18,7
Fuel - Oil	421,8	578,7	37	869,7	56,3
TOPLAM	2 069,6	2 457,8	23,6	3 037,3	46,7

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

EK-16: 1962-1964 yılları arasında ham petrol ve petrol ürünleri üretimi (ton cinsinden) ve bu üretimin artış hızı kompozisyonu

Ana Ürünler	1962	1963	% Artış	1964	% Artış	Plândaki Artış Hızı %
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Ham petrol	595,4	744,9	25,1	921,4	23,6	
Petrol ürünleri						
- LPG	6,0	11,1	85,0	23,8	114,4	
- Benzin	522,9	541,1	3,4	633,9	17,1	8
- Gazyağı	281,9	395,6	40,3	476,3	20,4	8
- Motorin	615,7	879,7	42,8	1 089,9	23,9	10
- Fuel - Oil	1 115,0	1 429,3	28,1	1 693,2	18,5	
- Asfalt	90,1	119,4	32,5	100,9	5,5	
- Jet yakıtı	--	--	--	14,7	--	
- Nafta	--	20,9	--	47,2	--	

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

'Çelikli 2, kuyusundan zengin petrol fişkırdı

3250 metrede kendiliğinden fişkıran petrol, evsaf ve rezerve bakımından fevkalâde üstün

ANKARA, (a.a.)

Türkiye petroleri arama sahasına dahil Sırtın Çelikli Petrol Bölgesinde açılan 2 numaralı kuyudan kendiliğinden fişkırmak suretiyle akan zengin bir petrol yatağına rastlanmıştır. Evsaf ve rezerv bakımından fevkalâde üstün olduğu bildirilen bu yeni petrol, 35 gravite derecededir.

Açılmasına başlanan üçüncü bir kuyudan da, müspet sonuç alınacağını bildiren Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hüdaî Orul, bu konuda şunları söylemiştir: «Sırt ili çevresinde yapılan petrol aramaları, milli ekonomimiz için ümit verici bir istikamette gelişmektedir. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına yürütülmekte olan bu çalışmaların son müspet işareti, Baykan ilçesi civarındaki Çelikli 2 kuyusu olmuştur. 3250 metreye kadar inilmek suretiyle bulunan bu zengin rezervli petrol, kendiliğinden akmaktadır.»

Bozdoğanoglu'nun dokunulmazlığı devre sonuna kaldı

Kaynak: Cumhuriyet, 12 Aralık 1964

EK-18: Petrol sanayiinin 1963 ve 1964 yılları stok hareketleri

Ana mallar	(Ton)				
	1962	1963	1964	Yüzde değişimler	
				1963	1964
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	
Ham petrol	109 788	71 732	107 062	- 34,7	+ 49,2
Petrol ürünleri :					
LPG	768	255	829	- 66,8	+ 325,1
Benzin	38 319	24 989	34 832	- 34,8	+ 39,4
Gazyağı	30 959	21 575	54 498	- 30,3	+ 252,6
Motorin	54 485	28 824	56 607	- 40,2	+ 97,4
Fuel-Oil	18 091	27 764	45 947	+ 53,5	+ 65,5
Uçak benzini	4 348	109	182	- 97,5	+ 66,9
Jet yakıtı	304	378	303	+ 24,3	- 19,9
Solventler	216	147	322	- 32,0	+ 219,0
Asfalt	1 652	1 533	1 141	- 7,2	- 25,6

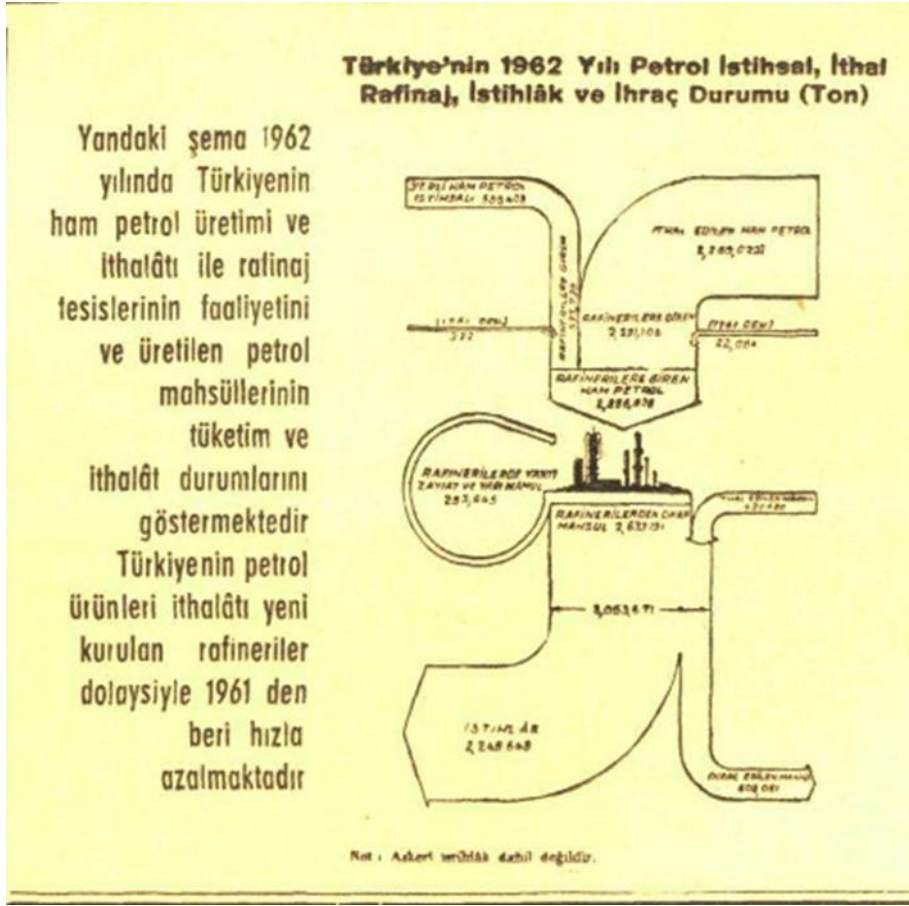
Kaynak : Ticaret Bakanlığı Akaryakıt Şubesi.

Kaynak: Resmî Gazete, 2 Şubat 1966/12216

Kaynak: Akşam Gazetesi, 13 Temmuz 1964

EK-21: Türkiye'nin 1962 yılı petrol istihsal, ithal, rafinaj, istihlak ve ihraç durumu (Ton)

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 3 Haziran 1964

Kaynak: Akşam Gazetesi, 13 Mart 1964

Keban Barajı için müzakere

İlk resmi temaslar bugün Washington'da başlıyor

Ortalama 3 milyar Türk lirasına malolacak Keban Barajının dış finansmanını sağlamak amacıyla ilk resmi temaslar bugün Washington'da başlayacaktır. Sağlanması düşünülen dış finansman miktarı 1 milyar liradır. Üç gün sürecek toplantılara Türkiye'ye Yardım Koordinatörünü Başbakan ile Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya Hükümeti ve Türk Hükümeti temsilcileri katılacaklardır. Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu Teşkilatı toplantıya müşahit göndereceklerdir. Türkiye'yi bu toplantıda Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu Başkanlığında, Dışişleri, Maliye, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıkları yetkilileri ile Devlet Su İşleri ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi uzmanlarından teşekkül eden bir heyet temsil edecektir.

BİR DEV ESER

Temelden itibaren 305 metro yüksekliğinde inşa edilecek Keban dünyanın sayılı barajlarından biri olacak. geçirimsiz çekirdekli kaya dolgu gödenin genişinde 600

(Sona Sa. 7 SÜ. 3 de)

ULUS - İsviçre Donatı
vi İnek Bayramı
renciler. İsviçre
ri dolanmışlardır,

Kaynak: Ulus Gazetesi, 19 Nisan 1964

Kaynak: Akşam Gazetesi, 6 Aralık 1964

Kaynak: Ulus Gazetesi, 6 Mart 1964

ÖZET

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kurulması ve sonrasındaki gelişmeler enerji politikaları için bir dönüm noktası oldu. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve planlı ekonomi modeline geçiş çalışmaları dönemindeki enerji politikaları bakanlık düzeyinde takip edilmeye başlandı. Oluşan bu yeni ortam neticesinde enerji ve madencilik alanlarında önemli yapısal değişikliklere gidildi. Bu Yüksek Lisans tezinin amacı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın kurulmasıyla, 1963-1965 yılları arasında Türkiye'nin enerji ve madencilik sektörlerinde uygulanan politikalarını ve enerji sektöründe yaşanan önemli ilerlemelerin yanında eksikliklerin de ortaya konulmasıdır. Bu çalışmada, ağırlıklı olarak Türk basını ve Meclis görüşmelerinden faydalanıldı. Enerji ve madencilik sektörlerinin idaresini tek elde toplamak amacıyla bir bakanlık kurulması fikrinin hayata geçirilmesi ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) kuruldu. Ekonomik ve siyasal bunalım yıllarından sonra kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, dengeli ve kararlı bir enerji ve madencilik politikası hedefledi. 25 Aralık 1963 tarihinde ETKB'nin kurulmasıyla Arif Hüdai Oral, ETKB'nin ilk bakanı oldu. Oral, 22 Şubat 1965 tarihine kadar görevinde kaldı. Bakanlığın kurulmasıyla, maden, petrol, doğal gaz ve enerji politikalarında yeni bir politika değişikliğine gidildi. Bakanlığa bağlı sektörlerin üretim ve yatırım hedefleri belirlenmesinin yanında, sektörlerin gelişmesi için çeşitli önlemler alındı. Dönemin koşullarına, meclisteki muhalif görüşlere ve finansman problemine rağmen enerji ve madencilik politikalarındaki atılım çabasından vazgeçilmedi. Yeni kurulmuş olan bakanlık, kendisinden beklenen hedeflerin tümüne ulaşılamamasına rağmen, bu dönem Türkiye ekonomisindeki enerji ve madencilik çabaları açısından bir dönüm noktası oldu.

ABSTRACT

Developments after the establishment of the Ministry of Energy and Natural Resources (MENR) has become a milestone for energy politics in Turkey. Energy policies at the time of the First Five Year Development Plan and the transition to the planned economy model began to be pursued at the ministerial level. Because of this new environment, structural changes were made in energy and mining fields. The aim of this MA thesis is to examine the policies of the Turkey in the energy and mining sectors between 1963 and 1965 with the establishment of the MENR and to show the deficiencies as well as the important progresses in the energy sector. In this study, mainly Turkish press and assembly records were used. The MENR, which was established after years of economic and political crisis, aimed a balanced and decisive energy and mining policy. With the establishment of the MENR, Hüdai Oral was appointed minister of the MENR and served until 22 February 1965. With the establishment of the ministry, a new policy change has taken place in mining, oil, natural gas and energy policies. Despite the conditions of the period, opposite views in parliament and financing problems, the energy and mining policies have not been abandoned. The ministry has been a milestone in terms of energy and mining efforts in the Turkish economy, even though not all of its expected targets have been achieved.